Răzvan Perșa

Natura Canoanelor și principiile de interpretare a lor în dreptul canonic ortodox al secolelor XIX–XX

Presa Universitară Clujeană

Natura canoanelor și principiile de interpretare a lor în dreptul canonic ortodox al secolelor XIX-XX

Referenți științifici: Pr. prof. univ. dr. Constantin Rus
Pr. conf. univ. dr. Patriciu Vlaicu

ISBN: 978-606-37-0372-0

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hașdeu, nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Răzvan Perșa

Natura canoanelor și principiile de interpretare a lor în dreptul canonic ortodox al secolelor XIX-XX

Presa Universitară Clujeană

2018

Cuprins

Capitolul al III -lea

Capitolul al IV-lea

Interpretarea canoanelor în dreptul canonic ortodox al secolelor xix-xx.. 323

Prefață

Lucrarea de față reprezintă rezultatul depus de către Dl. Răzvan Perșa în cercetarea sa academică la Școala Doctorală a Facultății de Teologie Ortodoxă „Ilarion Felea", din cadrul Universității „Aurel Vlaicu" din Arad, sub coordonarea științifică a subsemnatului. În cele ce urmează, doresc să subliniez câteva constatări, grefate prin exigențele și condițiile științifice cerute pentru elaborarea unei asemenea lucrări, menite să îmbogățească literatura de specialitate la nivelul exigențelor academice contemporane ale Teologiei Ortodoxe și a Dreptului canonic ortodox.

Ceea ce se poate constata, încă de la început, este că, în ceea ce privește caracterul științific, lucrarea se integrează în exigențele formale ale stadiului pe care îl reprezintă, fiind fundamentată atât pe izvoare și pe documente inedite, cât și pe o bibliografie actuală, cuprinzătoare, în concordanță cu tema pe care o cercetează. Astfel în partea de *Introducere*, autorul motivează actualitatea temei și limitele conceptuale ale abordării unei asemenea tematici.

Acest amplu proiect de cercetare, pe care autorul îl propune cititorilor săi, dorește surprinderea unei perioade controversate din punct de vedere istoric și zbuciumate din punct de vedere eclezial, respectiv perioada secolelor XIX-XX, reprezentând, mai ales în Țările Române, nu doar pentru dreptul canonic ortodox, ci și pentru alte discipline teologice momentul apariției lor ca științe teologice, moment ce necesita un sistem, o doctrină, o viziune unitară, dar mai ales o identitate. Trebuie să precizăm, de asemenea, că există, din păcate, puține abordări ortodoxe care să chestioneze tocmai această natură a disciplinelor teologice. Din dorința de a depăși această polarizare a teologiei ortodoxe, autorul a ales această temă din mai multe motive. În primul rând, studierea problemei naturii dreptului canonic și a canoanelor poate reprezenta, după cum arată autorul, o cheie de dialog inter-ortodox și inter-ecumenic. Autorul evidențiază faptul că fără înțelegerea naturii canoanelor și fără interpretarea lor fiecare Biserică locală va folosi, de cele mai multe ori, arbitrar, întreaga tradiție canonică, ce reprezintă patrimoniul comun al Bisericilor Ortodoxe Locale, unii pentru a rupe orice dialog, iar alții pentru a exagera implicarea și angajamentul față de un asemenea dialog, postulând de la dialogul dogmatic la dialogul iubirii necondiționate

și relativizante. Datorită acestui lucru, acest vast proiect de cercetare a fost conceput, încă de la încep, cu un întreit scop în structurarea și dezvoltarea sa, și anume: *istoric, juridico-canonic și teologic*, primul are în vedere elaborarea sincronică și diacronică a dreptului canonic și mai ales a canoanelor Bisericii în contextul realității vieții eclesiale pentru a defini ulterior natura acestora, definire fundamentală pentru o posibilă sintetizare a unor elemente de interpretare a canoanelor; scopul *juridico-canonic* urmărește conturarea relației dintre conținutul canonic și cel juridic al canoanelor pentru aplicarea unor principii de interpretarea elaborate în strânsă legătură cu specificitatea acestor texte, iar *scopul teologic* este aceka de a vedea textele canoanelor în cadrul general al Teologiei Ortodoxe.

În încercarea de dezvoltare a unei teologii românești și pe fondul sărăciei unei literaturi de specialitate, sistematic întocmită, tema acestei cărți a Dlui. Dr. Răzvan Perșa poate să se reprezinte, la capitolul privind *Natura canoanelor și principiile de interpretare a lor în Dreptul canonic ortodox al secolelor XIX-XX*, o operă de referință pe această temă, deoarece nu avem în spațiul teologic și canonic românesc o asemenea analiză, de aceea elaborarea unei astfel de lucrări acoperă un capitol important de drept canonic și teologie ortodoxă. Am precizat acest lucru din două motive: pe de o parte, pentru a sublinia importanța și necesitatea temei cărții de față, iar, pe de altă parte, pentru a scoate în evidență punctul de vedere al autorului, care este de părere că lucrarea de față își propune să „analizeze autorii principali care au determinat o perspectivă de gândire în dreptul canonic ortodox și câțiva dintre „ucenicii" școlilor lor", abordarea operelor tuturor canoniștilor ortodocși, chiar dacă este vorba de secolele XIX-XX, ar fi fost imposibilă. De aceea, lucrarea se limitează, încă de la început, la operele canoniștilor principali ai secolelor XIX-XX, care au dezbătut natura dreptului canonic, a canoanelor și principiile de interpretare alor. Această poziție conferă lucrării o anumită particularitate, ceea ce trebuie să caracterizeze, în mod inexorabil, orice lucrare de acest gen.

Cartea de față este structurată în 5 capitole, cu mai multe subcapitole, precedate, după cum am afirmat, de *Introducere* și urmate de *Concluzii* și Bibliografie. În *Introducere* autorul își propune – și considerăm că și reușește – să-și precizeze, în mod cât se poate de clar, tema de cercetarea, să o încadreze în contextul dezbaterilor teologice, juridice, și canonice actuale. Așa cum se arată în *Introducere*, lucrarea începe cu o motivație obiectivă, principală, privind importanța și actualitatea temei, precum și metodologia de cercetare, apoi cu o motivație subiectivă referitoare la importanța subiectului din perspectivă personală, urmată de scopul și obiectivele urmărite.

Primul capitol, intitulat: „Natura și definirea „dreptului canonic" ortodox în principalele manuale și lucrări ale secolelor XIX-XX", cu subcapitolele respective, scoate în evidentă statutul actual al înțelegerii *Dreptului canonic ortodox* și specificitatea sa în comparației cu influențele dogmatice, eclesiologice și juridice ale secolelor XIX și XX. Autorul consideră, și pe bună dreptate, că nu se poate ajunge la o abordare hermeneutică a canoanelor decât în momentul clarificării naturii *Dreptului canonic Ortodox*.

Din această cauză, un obiectiv major pentru posibilitatea interpretării canoanelor după tradiția ortodoxă a fost însăși chestionarea naturii dreptului canonic ortodox. Apoi, autorul tratează despre natura și definirea dreptului canonic ortodox în gândirea teologilor români (Andrei Șaguna, Constantin Clementie Popovici, Vasile Pocitan, Constantin Erbiceanu, Dimitrie Boroianu, Valerian Șesan, Valeriu Moldovan, Vasile Sava, Iacob Lazăr, Nicolae Popovici, Iorgu D. Ivan, Liviu Stan și Ioan N. Floca), a teologilor ruși (Ioan Sokolov, Nicolae Suvorov, Ilie Berdnikov etc.), a teologilor greci (M. Potlis, I. Eutaxios, Apostolos Hristodulos, Meletie Sakellaropoulos, Panteleimon Rodopoulor, Levis Patsavos etc.) și a teologilor sârbi (E. Jovanovic și Nicodim Milaș) .

În cel de-al doilea capitol, intitulat: „Natura canoanelor în dezbaterile teologice ale secolelor XIX-XX , autorul prezintă analizează noțiunea termenului *kanon* din perioada primară și până la folosirea acestuia ca termen tehnic în canoanele Bisericii, cât și în definițiile actuale asupra termenului. Cât privește definirea termenului kanon, autorul scoate în evidență complexitatea semantică a acestuia, părerile etimologice emise de cercetători, grupate în trei mari ipoteze: în *limba ebraică, în scrierile vechi-testamentare și în viziunea Sfântului Apostol Pavel.* De asemenea, în acest capitol, autorul evidențiază natura canoanelor în teologia lui Nicolae Afanasiev, raportat la conștiința canonică, văzută ca element fundamental al concepției sale canonice dar și critici care pot fi aduse pentru corectarea acestui concept.

Capitolul al III-lea intitulat: „Concepte și dezbateri principale cu privire la înțelegerea naturii canoanelor în secolul XX", este dedicat prezentării principalelor teme conexe naturii canoanelor și anume: desuetudinea canoanelor, abrogarea canoanelor și principiul „lex posterior derogat legi priori", schimbabilitatea și neschimbabilitatea canoanelor, modalități de divizare a canoanelor în Dreptul canonic ortodox al secolului al XX-lea, revizuirea și codificarea canoanelor. De asemenea, un subcapitol important este cel intitulat „Colecția canoanelor Bisericii Ortodoxe: receptare sau codificare?", în care autorul a dezbătut întreaga tradiție canonică cu privire la genul literar, forma, transmiterea și posibilitatea de codificare și receptare.

În capitolul al IV-lea, intitulat: „Interpretarea canoanelor în Dreptul canonic ortodox al secolelor XIX-XX", autorul pornește de la interpretarea canoanelor și a textelor canonice în Biserica Catolică, analizând principiile de interpretare după cele două Coduri, și anume: *Codex Iuris Canonici* 1917 și 1983, continuând cu interpretarea canoanelor și a textelor canonice în Dreptul canonic ortodox, având în vedere următorii autori: Andrei Șaguna, Constantin Popovici, Constantin Dron, Constantin Erbiceanu, Dimitrie Boroianu, Ioan Floca, Nicodim Milaș și Peter L'Huillier.

În ultimul capitol, a V-lea, intitulat: „Principii generale de interpretare a canoanelor în Dreptul canonic ortodox. O abordare sistematică", autorul, pe baza rezultatelor din capitolele anterioare, are în vedere următoarele: analiza textuală și importanța ei pentru interpretarea canoanelor, interpretarea textelor canonice și critica textuală, conturând câteva limite și perspective, necesitatea unei ediții critice a textului canoanelor, interpretarea istorico-critică a canoanelor și problema autenticității acestora,

interpretarea istorică a canoanelor, având în vedere raportul de sincronie și diacronie, traductologia și interpretarea canoanelor și, mai ales, elementul pastoral în înțelegerea și interpretarea canoanelor, în care autorul a dezbătut problema iconomiei și a acriviei din perspectivă hermeneutică. *Concluziile* reprezintă o sinteză a rezultatelor cercetării, dar mai cu seamă un prilej de a ridica noi probleme.

Fiind o lucrare vastă, acoperirea tuturor aspectelor propuse spre a fi cercetate impune ca unele teme să fie amănunțit dezbătute. De aceea, abordarea acestei teme puțin cercetate în teologia ortodoxă contemporană a impus autorului un volum impresionant de muncă asiduă în descoperirea tuturor aspectelor referitoare la această temă. Corecta evaluare a naturii canoanelor și principiile de interpretare a lor în Dreptul canonic ortodox al secolelor XIX-XX a necesitat un efort considerabil de inițiere în cele mai nuanțate aspecte ale problematicii, o cunoaștere aprofundată a documentelor, de cele mai multe ori inedite, în domeniu și o delimitare exactă a perioadelor istorice, teologice și culturale. Pregătirea canonică și teologică remarcabilă, gândirea juridică și canonică nuanțată și echilibrată, discernământul matur în selectarea și interpretarea izvoarelor bibliografice au concurat la elaborarea unei lucrări foarte valoroase, care va constitui, cu siguranță, prin receptarea ei teologică, un reper necesar oricăror cercetări ulterioare în domeniu. Investigația serioasă și izvoarele bibliografice de primă mărime, i-au permis autorului să nuanțeze limbajul canonic și teologic utilizat și să transmită un volum impresionant de informații într-o formă concisă, sistematizată și fluentă. Considerațiile sau aprecierile făcute asupra naturii canoanelor și a principiilor lor de interpretare sunt extrem de pertinente, consistente și oneste.

Valoarea teoretică a lucrării constă în faptul că ne familiarizează cu metodele și principiile de interpretarea a canoanelor. Pe de altă parte, cartea de față ne familiarizează cu aplicarea practică a principiilor fundamentale canonice de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe în contextul provocărilor actuale, așa după cum reies acestea din tratarea temei.

Valoarea aplicativă a cărții de față se descoperă prin raportarea rezultatelor cercetării la evaluarea contextului istoric actual, întrucât reprezintă un ghid al înțelegerii acestei opere, deschisă dialogului, dar, în același timp, consecventă în a-și afirma apostolicitatea și integritatea învățăturii dogmatice, canonice și liturgice cu Biserica Ecumenică a Răsăritului.

Lucrarea de față se distinge prin mai multe calități, dintre care subliniem următoarele. În primul rând, se prezintă drept o analiză științifică din punct de vedere canonic, juridic și teologic a naturii canoanelor și a principiilor de interpretare a lor în Dreptul canonic ortodox. Ea reprezintă un interes major pentru teologia românească, în special datorită unicității și complexității subiectului abordat, putând fi considerată o monografie completă referitoare la această temă, care se înscrie pe linia unor lucrări recent apărute în mediul occidental, dar și ortodox, care abordează aspecte ale naturii și interpretării canoanelor din punct de vedere istoric și canonic-juridic. Mai apoi, subiectul, de o deosebită profunzime și actualitate, tratează importanța inter-

pretării canoanelor în cadrul tradiției canonice a Răsăritului creştin, iar aprofundarea sa a necesitat o susținută activitate de cercetare în țară și în străinătate. Autorul, pe parcursul lucrării, a dat dovadă de o bună orientare în tematică, parcurgând literatura de specialitate și argumentând pe baza izvoarelor canonice recentrarea înțelegerii tradiției canonice ortodoxe pe viața complexă a Bisericii, iar nu pe forme sociale, organizatorice sau juridice predeterminate. Mai apoi, autorul stăpânește metoda de lucru canonică și teologico-științifică, dovedind pe parcursul lucrării o deosebită putere de analiză și o capacitate de sistematizare a tematicii abordate, prezentată printr-un limbaj academic, precum și o cunoaștere detaliata a principalelor puncte ale tradiției canonice răsăritene. Forma de exprimare este adecvată unei lucrări științifice, tratând subiectul la un nivel ridicat, într-un stil elevat, precis și riguros. Se remarcă o eleganță a descrierii, fapt ce conferă o mai mare coerență textului și o evidențiere a trăsăturilor esențiale. Apoi, în tratarea subiectului propus, autorul dovedește o bună orientare în tematica propusă, iar limbajul canonico-juridic și teologic elevat oferă un plus de greutate expunerii. Mai mult, autorul dă dovadă de o bună capacitate de sistematizare a informațiilor, fapt care a dus la realizarea unei lucrări originale, inedite pentru mediul teologic românesc.

Toate aceste calități și merite ale lucrării de față arată că este o elaborare de certă valoare și un bun început în munca de cercetare științifică teologică la care trebuie să se angajeze și cu mai multă legitimitate de acum înainte.

Pr. prof. univ. dr. Constantin Rus

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion Felea"
Universitatea „Aurel-Vlaiuc" Arad

Introducere

Lucrarea de față reprezintă rezultatul muncii depuse în cadrul studiilor doctorale de la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion Velea" a Universității „Aurel Vlaicu" din Arad, sub atenta coordonare a Pr. prof. univ. dr. Constantin Rus, între anii 2014-2017. Lucrarea a fost actualizată cu ultimele cercetări canonice în domeniu pe tema propusă. Înainte de a aborda elemente introductive referitoare la tema propusă, trebuie să oferim câteva note explicative cu privire la titlul lucrării de față: „Natura canoanelor și principiile de interpretare a lor în Dreptul canonic ortodox al secolelor XIX-XX". De ce un titlu care să conțină o tematică atât de amplă? De ce este necesar să abordăm natura canoanelor concomitent cu principiile de interpretare a lor? În primul rând, niciun demers hermeneutic și exegetic nu poate începe fără a defini natura textelor pe care le tematizează și le supune spre interpretare. Cu atât mai mult în momentul interpretării canoanelor Bisericii ortodoxe, texte datate, în cea mai mare parte, în primul mileniu creștin, care, aparent, ar putea fi considerate ca inaplicabile vieții eclesiale în cadrul societății actuale. Prin urmare, pentru a ajunge la interpretarea canoanelor trebuie să chestionăm, în primul rând, natura acestora. În al doilea rând, pentru definirea naturii canoanelor este absolut necesară definirea naturii „dreptului canonic", adică a întregului sistem de gândire care le înglobează. Dacă acesta din urmă este considerat un sistem bazat pe o gândire juridică cu implicații teologice, atunci natura canoanelor, și implicit metodele de interpretare a lor, va fi tributară exegezei textelor juridice. Dacă dreptul canonic este considerat un sistem teologic fără implicații juridice, atunci trebuie chestionată posibila incompatibilitate dintre teologie și gândirea juridică și identificarea specificității dreptului canonic pentru o posibilă interpretare a naturii canoanelor și a metodelor de interpretare a lor. Considerăm că cele trei elemente: natura dreptului canonic, natura canoanelor și interpretarea lor sunt fundamental dependente unele de celelalte și tratarea lor separată ar duce la o înțelegere trunchiată sau infidelă a tradiției canonice a Bisericii Ortodoxe. Chiar dacă demersul propus poate părea un proiect sisific, analizând diferitele influențe asupra naturii dreptului canonic și a canoanelor în secolele XIX-XX, ne va oferi posibilitatea de a recentra interpretarea acestor texte în duhul teologiei canonice ortodoxe.

Motivația și alegerea subiectului

Deși secolul al XIX-lea reprezintă nu doar pentru dreptul canonic ortodox, ci și pentru alte discipline momentul apariției lor ca științe teologice, care necesita un sistem, o doctrină, o viziune unitară, dar mai ales o identitatea, sunt puține abordări ortodoxe care să chestioneze tocmai această natură a disciplinelor teologice și sistematizarea lor. Cele care o fac fie reprezintă un *laudatio* și exaltă metodele de cercetare, de multe ori occidentale, fie le combat fără echivoc tocmai pe motivul influențelor occidentale, considerând teologia ortodoxă din această perioadă în „captivitatea babilonică” a gândirii, ca și cum Bisericii Ortodoxe i s-ar fi amputat orice element de conștiință dogmatică, liturgică și canonică.

Din dorința de a depăși această polarizare a teologiei ortodoxe, am ales tema de față din mai multe motive. Chestionarea problemei naturii dreptului canonic și a canoanelor poate reprezenta o cheie de dialog inter-ortodox, dar și inter-ecumenic. Fără înțelegerea naturii canoanelor și fără interpretarea lor, fiecare Biserică locală va folosi absolut arbitrar întreaga tradiție canonică, unii pentru a rupe orice dialog, comuniune sau sentiment de iubire, iar alții pentru a exagera acest sentiment, căzând în relativizarea și inutilitatea unei tradiții canonice, considerate, de cele mai multe ori, învechite. Consider că nu pot fi făcuți pași reali atât în dialogul inter-ortodox, cât și în cel ecumenic, dacă nu se vor dezbate, cu seriozitate, aspectele canonice ale acestor implicări. Dar pentru a se ajunge la această dezbatere este absolut necesar să existe o unitate de gândire asupra naturii și interpretării canoanelor.

Apoi, dacă în studiile biblice numărul comentariilor este foarte mare, iar stadiul cercetării hermeneuticii este foarte avansat, în studiile canonice, de cele mai multe ori, comentariile canoanelor, foarte puține la număr, sunt predeterminate de convingeri eclesiologice și politico-bisericești evidente, contradictorii, necontextualizate istoric, sau chiar, pe alocuri, rudimentare.

În spatele întregului proces de chestionare a acestei teme a stat un alt proiect, pe care, cu ajutorul lui Dumnezeu, l-am dus la bun sfârșit, și anume traducerea colecției canonice a Bisericii Ortodoxe din limba greacă în limba română, volume publicate la editura „Basilica” a Patriarhiei Române. Contactul zilnic cu textul grecesc m-a determinat să cercetez cu mai multă acrivie natura textelor pe care aveam să le traduc, dar și principiile de interpretare a lor.

Scopul, limitele și originalitatea

Această lucrare are un întreit scop în structurare și dezvoltarea ei: istoric, juridico-canonic și teologic. *Scopul istoric* este acela de a vedea sincronic și diacronic dreptul canonic și mai ales canoanele Bisericii și realitatea lor în viața eclesială pentru definirea ulterioară a naturii canoanelor, necesară pentru o structurare a principiilor de interpretare a textelor canonice. Dimensiunea dezvoltării istorice are posibilitatea de a ne oferi o altă viziune asupra naturii canoanelor. *Scopul juridico-canonic* este acela

de a vedea relația dintre conținutul canonic și conținutul juridic al canoanelor și posibilitatea aplicării anumitor principii de interpretare bazate pe specificitatea canoanelor. *Scopul teologic*, structurat pe cel istoric și cel juridico-canonic, este acela de a vedea natura canoanelor în întregul sistem teologic, iar nu ca parte separată de elementele fundamentale care îi pot contura identitatea, precum eclesiologia, hristologia și, mai ales, triadologia.

În lucrarea de față voi încerca, pe baza textelor biblice, patristice și canonice, să definesc natura canonului și, implicit, a dreptului canonic, pornind inițial de la dezbaterile actuale asupra acestui subiect, încercând, mai apoi, prin ajutorul reîntoarcerii la izvoare să articulez o gândire canonică ortodoxă cu privire la natura canoanelor și a posibilității de interpretare a lor în teologia ortodoxă. Demersul acesta pornește de la constatarea lipsei în teologia canonică ortodoxă a unor principii exegetice coerente, științifice și unanim acceptate de către canoniști și teologi prin care canoanele să nu mai fie interpretate conform arbitrarității programei politicilor bisericești, sau dictate de interesele unor eclesiologii, sau viziuni teologice proprii, după cum se poate constata, de exemplu, în celebrele dispute exegetice legate de reprimirea „ereticilor" la Ortodoxie, sau dispute interminabile asupra înțelesului termenului ἔθνος din canonul 34 apostolic, sau a sintagma „în teritoriile barbare / ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς" din canonul 28 Calcedon. O altă problemă, de la care această lucrare dorește să pornească este cea a identificării mimetismului față de conceptelor preluate din dreptul canonic catolic, impregnat la începutul secolului al XX-lea de pozitivismul dezvoltat de *Ius Publicum Ecclesiasticum*, iar pe de altă parte, combaterea acestui mimetism printr-o teorie ortodoxă a dreptului, influențată, în mare parte, de o eclesiologie specific protestantă. Astfel, scopul nostru principal va fi acela de a recentra înțelegerea Tradiție canonice ortodoxe pe viața complexă a Bisericii, iar nu pe forme sociale, organizatorice sau juridice predeterminate.

Metodologia cercetării

În lucrarea de față am încercat să folosesc o metodologie care să îmbine atât aspectul canonic și dogmatic, sau eclesiologic, cât și pe cel juridic și istoric. Totuși, viziunea pe care am încercat să o respect în decursul redactării a fost aceea a aplicării lor concomitente, astfel încât elementele de analiză istorică cercetate prin metoda expozitivă să nu fie prezentate ca date istorice sterile, dezgolite de conținut și sens eclesiologic și canonic, ci elemente care determină înțelegerea anumitor realități. De asemenea, viziunea sistematică a ținut cont de toate expunerile istorice.

Metoda expozitivă reprezintă o aplicare secundară în această lucrare, dar ea dorește să fundamenteze celelalte metode folosite. În nenumărate pasaje am recurs la metoda analitică și la cea exegetică ori la cea exegetic-comparativă. Astfel, metoda analitică a fost de un real folos pasajelor în care am chestionat natura canoanelor și a dreptului canonic în operele canoniștilor ortodocși. În fiecare subcapitol am încercat să sintetizăm analizele și rezultatele acestora în concluzii punctuale. Toate cele cinci

capitole ale tezei sunt gândite într-o unitate, luând în considerare concluziile capitolelor și subcapitolelor precedente.

Metoda exegetică a fost folosită, mai mult, în cea de-a doua parte a lucrării. Pentru evidențierea unor aspecte particulare am introdus, de cele mai multe ori, anumite excursuri interpretative.

Metoda exegetic-comparativă are în vedere interpretarea canoanelor paralele, a pasajelor paralele din operele a doi sau mai mulți canoniști, sau din traduceri canonice redate în paralel. De aceea, exemplele date sunt puse, de cele mai multe ori, într-un tabel pentru a facilita cititorului posibilitatea de comparare directă a textelor.

Limitele lucrării

Analizele și rezultatele la care am vom ajunge sunt aplicabile, exclusiv, asupra naturii conceptelor de „canon" și „drept canonic", iar nu asupra tuturor temelor de drept bisericesc ale autorilor menționați. De aceea, chiar dacă un autor poate fi influențat în definirea dreptului canonic de viziunea unui alt autor, acest lucru nu înseamnă automat că toate conceptele sale sunt tributare acelei viziuni.

În lucrarea de față am încercat să analizăm autorii principali, care au determinat o perspectivă de gândire în dreptul canonic ortodox și câțiva dintre „ucenicii" școlilor lor. Abordarea operelor tuturor canoniștilor ar fi fost imposibilă. De aceea lucrarea se limitează, de la început, la operele canoniștilor principali ai secolelor XIX-XX, care au dezbătut natura dreptului canonic, a canoanelor și principiile de interpretare a lor.

Nemărginite mulțumiri...

Mulțumesc pe această cale *Pr. prof. univ. dr. Constantin Rus*, de la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion Felea" din Arad, pentru tot sprijinul acordat pe perioada studiilor doctorale, pentru grija sa părintească, accesul la mai multe studii, articole și lucrări de drept canonic și pentru întreaga sa încredere investită în mine în îndrumarea academică din acești ani, asigurându-l, totodată, de sincera și profunda mea apreciere. De asemenea, țin să mulțumesc întregului corp profesoral al acestei Facultăți de Teologie pentru rodnică și fructoasa colaborare avută, cât și pentru căldurea sufletească cu care m-au întâmpinat de fiecare dată.

Mulțumirile mele merg și către Pr. conf. univ. dr. Patriciu Vlaicu fără a cărui îndrumare, grijă și profesionalism nu aș fi cunoscut profunzimea teologiei canonice a Bisericii Ortodoxe.

Nu în ultimul rând, mulțumirile mele merg către familia mea, Carmen și Timotei, care m-au susținut pe deplin în acest efort academic, pentru dragostea și răbdarea lor.

Capitolul I

Natura și definirea dreptului canonic ortodox în principalele manuale și lucrări canonice ale secolelor XIX-XX

Capitolul I
Natura și definirea „dreptului canonic” ortodox în principalele manuale și lucrări ale secolelor XIX-XX

Dezvoltarea sistemului academic și prezența teologiei în universități, începând cu secolul al XIX-lea, a reprezentat momentul apariției „științelor teologice”, printre care și a științei sau disciplinei dreptului bisericesc, canonic sau eclesial. Cu toate acestea, reflecțiile asupra naturii dreptului canonic din această perioadă de sistematizare și structurare ca disciplină teoretico-practică, iar nu ca teologie canonică, aplicată, de cele mai multe ori, de către episcopi în cadrul Bisericii pentru o cazuistică eclesială specifică, sunt aproape inexistente, această temă fiind abordată doar tangențial în scurtele introduceri la manualele redactate pentru această nouă disciplină. Prin urmare, dezvoltarea unui sistem de drept canonic ortodox, bazat pe întreaga tradiție răsăriteană, este foarte dificil de identificat în scrierile canoniștilor ortodocși ai secolului al XIX-lea. Cu toate acestea, încercările de dezvoltarea a unui sistem de gândire canonică sunt prezente în lucrările canoniștilor ortodocși.

Un obiectiv fundamental pentru posibilitatea interpretării canoanelor în tradiția ortodoxă este însăși chestionarea naturii dreptului canonic ortodox, sau ce se înțelege dincolo de sintagma „drept canonic” în tradiția Bisericii răsăritene. Abordarea naturii dreptului canonic este esențială pentru premisele de la care poate începe o interpretarea a textelor canonice, deoarece prin definirea naturii dreptului canonic vom putea defini și natura canoanelor în tradiția bisericească. Primele manuale de drept canonic tipărite au avut în vedere clarificare acestor noțiuni fundamentale precum: natura dreptului canonic, împărțirea dreptului canonic, raportul acestuia cu alte științe teologice și altele teme. Toate aceste elemente sunt esențiale pentru determinarea naturii textelor canonice și a principiilor lor de interpretare. De aceea, în subcapitolele următoare voi încerca să analizez modul de abordare a naturii dreptului canonic în strânsă legătură cu natura sfintelor canoane în teologia română, rusească, grecească și sârbă. Deși analiza nu este exhaustivă, orice astfel de pretenție fiind utopică, abordarea celor mai importanți canoniști ai epocii, care la rândul lor au influențat generații și discipoli, poate să ne ofere o imagine fidelă a viziunii generale a dreptului canonic ortodox în această perioadă. De asemenea, nu trebuie să ignorăm contextul social,

politic și cultural al secolului al XIX-lea, care a reprezentat pentru Biserica Ortodoxă momentul de confruntare și delimitare, din perspectivă eclesiologică, a raportului dintre ortodoxie și identitate națională[1]. Domeniul în care acest raport a fost cel mai acut dezbătut a fost acela al organizării canonice a Bisericilor locale, mai ales în plin avânt al emancipării naționale și bisericești. Prin urmare, în această perioadă apar, din perspectiva canonică, o serie de probleme, cum ar fi: conturarea unui principiu național de organizare a Bisericilor locale, bazat pe interpretarea canonului 34 apostolic, proclamarea unilaterală a autocefaliilor Bisericilor Ortodoxe locale[2] și ieșirea de sub jurisdicția vechilor Patriarhate, apariția co-teritorialității, dezvoltarea diasporelor naționale, problema raportului dintre principiul teritorial și cel național[3], impunerea pan-slavismului și a pan-elenismului ca soluție de contracarare a pretențiilor naționale și naționaliste[4] din Bisericile locale, chestionarea drepturilor politice ale Patriarhului ecumenic ca *millet bașı* și altele. Toate aceste evenimente au contribuit, după cum vom vedea, la conturarea unei viziuni aparte asupra dreptului canonic, fie ca armă politică, ideologică sau eclesială de justificare a unor drepturi dobândite în decursul tradiției Bisericii, fie ca revendicare a unor drepturi conferite de noile realități istorice.

---

[1] Παρασκευάς Ματάλας, *Εθνος και ορθοδοξία: οι περιπέτειες μιας σχέσης : από το "Ελλαδικό" στο Βουλγαρικό σχίσμα*, (coll. *Ιστορία και κοινωνία*), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2002, pp. 3-4.

[2] Biserica Ortodoxă a Greciei s-a proclamat ca autocefală în anul 1833, fiind recunoscută doar în 1850 de către Patriarhia Ecumenică; Biserica Ortodoxă Română s-a declarat autocefală încă din 1864, fiind recunoscută doar în 1885; Biserica Ortodoxă a Bulgariei, reorganizată în 1871, condamnată ca etnofiletistă la Sinodul din Constantinopol din 1872, a fost recunoscută ca autocefală doar în 1945; Biserica Ortodoxă Sârbă a fost recunoscută în 1879. S. Galanis, „Comment fut déclarée l'autocéphalie de l'Église de Grèce en 1833", *Contacts* 133, (1986), pp. 37-49; pp. 128-148; Th. Chartomatsidis, „L'Église autocéphale de Grèce: son évolution historique de 1833 à sa situation actuelle", *Contacts - Revue française de l'Orthodoxie* 197, (2002), pp. 7-23; Cyril Hovorun, *Scaffolds of the Church: Towards Poststructural Ecclesiology*, Wipf and Stock Publishers, 2017, p. 116.

[3] Vassilis Pnevmatikakis, „Les causes du Concile de Constantinople (1872) sur le phylétisme: le contentieux ecclésial gréco-bulgare au XIX siècle", în: *Contacts - Revue française de l'Orthodoxie*, 249, Janvier-Mars (2015), pp. 17-37;

[4] Amphilochios Miltos, „Le Concile de Constantinople de 1872 d'après ses Actes conciliaires: vers une nouvelle réception de sa théologie", în: *Contacts - Revue française de l'Orthodoxie*, 249, Janvier-Mars (2015), pp. 40-58; Dimitris Stamatopoulos, „The Bulgarian Schism Revisited", în: *Modern Greek Studies Yearbook*, 24-25 (2008-2009), pp. 105-125.

1.1. Natura dreptului bisericesc și a dreptului canonic în gândirea teologilor români[5]

În privința contribuțiilor ortodoxe române la dezvoltarea dreptului canonic în secolele XIX-XX s-au scris mai multe studii și articole, unele descriptive, altele analitice[6]. Cu toate acestea, foarte puține dintre ele au în vedere dezvoltarea și definirea

[5] O variantă mai restrânsă a acestei părți a fost publicată în: Răzvan Perșa, „Importanța primelor manuale de drept canonic tipărite în Biserica Ortodoxă Română. Elemente de educație juridică și canonică", în: *Educație și Mărturisire. Formarea creștină a tinerilor în spiritul viu al tradiției*, V. Stanciu, C. Sonea (coord.), Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2017, pp. 489-520.

[6] Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, „Mitropolitul Andrei Șaguna, om providențial în istoria dreptului Bisericii și a națiunii române", în: *Acta Universitatis Lucian Blaga – Iurisprudentia*, 1-2 (2004), pp. 86-94; Mihai Plătică, „Contribuția lui Constantin Erbiceanu la dezvoltarea studiului Dreptului bisericesc la noi", în: *Studii Teologice*, nr. 5-6, (1960), pp. 393-409; Mihai Plătică, „Canonistul Clementie Popovici. Contribuția lui la dezvoltarea dreptului bisericesc ortodox", în: *Studii Teologice*, Seria II, an XIII (1961), nr. 5-6, mai-iunie, pp. 349-363; Stelian Izvoranu, „Elemente de drept bisericesc în legiuirile veacului XVIII și XIX până la Regulamentul Organic", în: *Studii Teologice,* nr. 1-2 (1959), pp. 61-72; B. Florin, „Contribuții la dezvoltarea Dreptului bisericesc român în veacul XX", în: *Studii Teologice*, XI (1959), nr. 9-10 (nov.-dec.), pp. 556-574; Stelian Izvoranu, „Literatura Dreptului bisericesc în veacul al XIX-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVIII (1960), nr. 5-6, (mai-iun.), pp. 496-509; Liviu Stan, „Contribuții și poziții ale teologilor români în probleme de Drept bisericesc", în: *Studii Teologice*, an. XXIII (1971), nr. 3-4, pp. 149-173; Iulian Mihai Constantinescu, „Personalitatea Mitropolitului-Canonist Andrei Șaguna și lucrările sistematice de Drept Canonic. Compendiul de Drept Canonic la 140 de ani de la apariție (1868-2008)", în: *Mitropolia Olteniei,* LXI (2009), nr. 9-12, pp. 86-113; Iulian Mihai Constantinescu, „Știința academică a Dreptului Canonic Ortodox. Contribuțiile canoniștilor Nicodim Milaș și Joseph Zhishman", în: *Mitropolia Olteniei*, LXII (2010), nr. 1-4, pp. 85-105; Constantin Rus, „Contribuții ale canoniștilor români în trecut și în prezent în probleme de Drept bisericesc", în: *Anuarul Facultății de Teologie din Arad*, an. I (1994-1995), pp. 33-60; Constantin Rus, „Contribuții în domeniul Dreptului bisericesc din Eparhia Aradului în trecut și astăzi", în: *Facultatea de Teologie Ortodoxă la zece ani de existență,* Arad, 2001, pp. 231-250; Eugen Marina, „Contribuții la cunoașterea operei canonice a Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica", în: *Biserica Ortodoxă Română*, An. LXXXIII (1965), nr. 5-6 (mai-iun.), pp. 533-558; Mircea Păcurariu, „Un strălucit canonist al veacului al XX-lea – Părintele Profesor Liviu Stan (11 iul. 1910 - 1 apr. 1973), în: *Biserica Ortodoxă Română*, An. CXXI (2003), nr. 1-6 (ian.-iun.), pp. 488-497; Prof. Iorgu D. Ivan, „Preocupări și studii de drept canonic", în: *Studii Teologice*, (1968), nr. 5-6, pp. 408-424; Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca, „Contribuții transilvane la dezvoltarea legislație și a studiului Dreptului bisericesc, în vol. *Contribuții transilvănene la Teologia ortodoxă*, Sibiu, 1988, pp. 273-304; Liviu Stan, „Profesorul Iacob Lazăr (23 Martie 1884 - August 1951)", în: *Biserica Ortodoxă Română,* nr. 4-5 (1952), pp. 255-260; Ioan N. Floca, „Primul manual de Drept canonic", în: *Mitropolia Ardealului*, nr. 5-8 (1957), pp. 478-489; Mihai Colotelo, „Importanța *Mărturisirilor Ortodoxe* pentru studiul dreptului bisericesc, în: *Ortodoxia*, nr. 2 (1959), pp. 250-264; Mihai Plătică, „Contribuția lui C. Erbiceanu la studiul Dreptului bisericesc la noi", în: *Studii Teologice*, (1960), nr. 5-6 pp. 393-409; M. Șesan, „Importanța Dreptului bisericesc", în: *Mitropolia Ardealului*, (1971), nr. 5-6, p. 502; Valentin Brătan, „Preocupări de Drept bisericesc ale Episcopului Melchisedec", în: *Studii Teologice*, nr. 9-10, (1972), pp. 732-757; Petre-Silviu Pufulete, „Contribuția profesorului Nicolae Gr. Popescu-Prahova la dezvoltarea dreptului bisericesc, în: *Studii Teologice*, (1973), nr. 5-6, pp. 399-411; Vasile Axinia, „Contribuția profesorului Valerian Șesan la dezvoltarea dreptului bisericesc", în:

dreptului canonic în operele autorilor analizați prin evidențierea elementelor fundamentale ale dreptului canonic, cele mai multe dintre acestea focalizându-se asupra temelor canonice de interes general sau particular. Prin urmare, în acest subcapitol voi încerca să analizez, fără a epuiza întregul material, principalele perspective de interpretare ale dreptului canonic și a naturii canoanelor în cercetarea ortodoxă românească din secolele XIX-XX, începând, după cum se și cuvine, de la Sfântul Andrei Șaguna, Mitropolitul Ardealului[7].

1.1.1. Natura dreptului canonic și a canoanelor în opera Sfântului Andrei Șaguna, Mitropolitul Ardealului

Primul manual de drept canonic tipărit pe teritoriile române este cel al Mitropolitului Andrei Șaguna[8]: *Elementele dreptului canonic*, carte publicată în două ediții, prima în anul 1854[9] și a două în 1855. A doua ediție, din cauza disputei avute cu episcopul Calinic al Râmnicului, care nu a acceptat manualul în Țara Românească, expri-

Studii Teologice, (1976), nr. 7-10, pp. 600-610; C. Popa, „Contribuția profesorului D.G. Boroianu în domeniul dreptului bisericesc", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei,* (1979), nr. 3-6, pp. 303-313; Iorgu Ivan, „Catedra de Drept Bisericesc la Facultatea de teologie și Institutul teologic din București între 1881-1981", în: *Studii Teologice,* (1981), nr. 7-10, pp. 588-595; Constantin Rus, Irimie Marga, Patriciu Vlaicu, „Dezvoltarea studiilor canonice", în: *Teologia Ortodoxă în secolul XX și la începutul secolului al XXI-lea*, Editura Basilica, București, 2011, pp. 592-634; Stelian Izvoranu, ,,Elemente de Drept Bisericesc în legiuirile veacului al XVII-lea și al XIX-lea până la Regulamentul Organic", în: *Studii Teologice*, anul XI, (1959), nr. 1- 2, pp. 61-76; Laurențiu Streza, „Însemnări asupra operei canonice a Mitropolitului Andrei Șaguna", în: *In Memoriam: Mitropolitul Andrei Șaguna 1873-2003*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2003, pp. 22-33; Alexandru Constantinescu, „Dreptul canonic în opera lui Andrei Șaguna" , în: *Biserica Ortodoxă Română,* An. XCI nr. 7-8, (1973), pp. 872-876; C. Dron, „Însemnătatea studiilor de Drept canonic", în: *Biserica Ortodoxă Română,* an XLV (1927), nr. 8 (aug.), pp. 449-454.

[7] Pentru o amplă descriere a biografiei și activității lui Andrei Șaguna, a se vedea cuprinzătoarea și voluminoasa teză de doctorat a lui Mircea Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea unire,* Presa Universitară Clujeană/Editura Andreiana, Cluj-Napoca/Sibiu, 2015, p. 145 și urm.

[8] În anul 1852, Nifon, Mitropolitul Ungro-Vlahiei, a publicat *Manual de pravilă bisericească sau Culegere din canoanele Sfinților Apostoli și dintr'ale Sfintelor Soboare precum și din cele coprinse în Pravila bisericească veche: acum întâia oară tiparită în zilele bine-credinciosului nostru Domn stapânitor a toată Țara Românească Barbu Dimitrie Știrbei, de Prea Sfintitul Arhiepiscop și Mitropolit al Ungrovlahiei D. D. Nifon,* Tipografia Sfintei Mitropolii, Bucuresci, 1852, 96 pp. Cu toate acestea, manualul nu reprezintă o sistematizare reală a dreptului canonic, ci doar o prescurtare a canoanelor regăsite în Pidalion. După cum afirma Alexandru Constantinescu, „Andrei Șaguna, canonist", în: *Mitropolia Banatului*, 7-9 (1973), p. 438: „*Elementele* au fost concepute ca un manual de uz intern destinat învățământului teologic ortodox, pe cale de organizare în Sibiu; de aceea nu are nici amploare, nici informația exhaustivă și nici rigoarea Compendiului. Scrierea își păstrează însă meritul de a fi inaugurat studiul sistematic al dreptului canonic în Biserica românilor ortodocși din Transilvania".

[9] Andreiu Baronu de Șaguna, *Elementele dreptului canonic al bisericii drept-credincioase răsăritene spre întrebuințarea preoțimei, a clerului tânăr și a creștinilor*, în Tipografia diecezană, Sibiiu, 1854, XXIV, 183 pp.

mându-și dezacordul cu privire la chestiunea canonică a celei de-a doua căsătorii a preoților și a interzicerii călugărițelor de a intra în altar, a apărut după doar un an cu răspunsul ierarhului ardelean la cele două acuzații[10].

Încă din introducerea la acest manual putem afla motivele care au dus la compunerea sa. Mitropolitul Andrei Șaguna afirmă că toate discursurile sale teologice, deși „încălzesc inimile ascultătorilor și insuflă în ei râvna către viața bisericească", nu sunt receptate, deoarece preoțimea și credincioșii nu dețin elementele fundamentale ale tradiției canonice. De aceea, Mitropolitul Andrei Șaguna concluzionează în prefața sa: „așa am venit la convingerea că modul cel mai sigur pentru sporirea cunoștințelor sistematice și temeinice în chestiunile bisericești este o carte manual, care să cuprindă toată viața bisericească". Pe lângă importanța manualului de drept canonic pentru structurarea elementelor fundamentale necesare clericilor și laicilor pentru înțelegerea vieții Bisericii, cartea lui Șaguna a avut și scopul de a servi ca manual pentru seminarul teologic, care avea o durată de studiu de doi ani și îi pregătea pe viitorii preoți pentru înțelegerea structurării vieții bisericești. Încă din prefață se poate afirma rolul didactic-educativ al primului manual de drept canonic tipărit în limba română. Ceea ce ne rămâne în demersul nostru este analiza acestor elemente fundamentale pe care Mitropolitul Andrei Șaguna le propune în manualul său.

---

[10] Andreiu Baronu de Șaguna, *Elementele dreptului canonic al bisericii drept-credincioase răsăritene spre întrebuințarea preoțimei, a clerului tânăr și a creștinilor*, ediția II., Sibiu, 1855, XXI+183 pp. A se vedea detalii despre această chestiune la: Iorgu D. Ivan, „Aspecte canonice în discuția a doi mari ierarhi ortodocși români", în: *Glasul Bisericii*, nr. 3-4 (1975), pp. 278-290; Nicolae Bocșan, „Andrei Șaguna și episcopul Calinic de la Râmnic", în: *Buridava. Studii și materiale*, 9 (2011), pp. 229-235; Ioan Floca, „Primul manual românesc de Drept canonic", în: *Mitropolia Ardealului*, 5-8 (1957), pp. 484-487; Nicolae Bocșan, Ioan Vasile Leb, „Corespondența lui Andrei Șaguna cu arhiereii din Moldova și Țara Românească," în: *In memoriam: Mitropolitul Andrei Șaguna 1873-2003*, Cluj-Napoca, 2003, pp. 79-80. De semnalat și existența unei traduceri germane a acestei lucrări, la care face o recenzie sumară și Schuler von Libloy „Literaturbericht aus Siebenbürgen", în: *Wiener Zeitung,* nr. 91, Samstag, 19 April, (1856), p. 125. Schuler von Libloy afirmă că această traducere, „Die Elemente des kanonischen Rechts", a apărut la Tipografia diecezei grec-orientale. Autorul afirmă că acest manual (Lehrbuch) trebuie întâmpinat cu atenție sporită, deoarece are în vedere fundamentele legale ale izvoarelor Dreptului canonic oriental. Totuși, în descrierea structurii traducerii, constatăm câteva elemente distincte, lucrarea este divizată în două părți (zwei Hauptstücke) și mai multe subdiviziuni. Prima parte, este reprezentată de o partea introductivă în dreptul canonic, iar a doua parte are în vedere capitolele despre persoane, lucruri și judecată. Cel mai probabil această traducere nu a trecut de cenzura austriacă. În memoriile sale, Șaguna afirmă că în anul 1854 a trimis un volum și ministrului cultelor Leo von Thun und Hohenstein, pentru a-l prezenta împăratului, lucru care nu s-a concretizat din mai multe motive. *Memoriile Arhiepiscopului și Mitropolitului Andrei Șaguna din anii 1846-1871*, Arhidiecezană, Sibiu, Tipografia, 1923, pp. 70-71. Pentru ipoteze asupra locației acestei traduceri, a se vedea: Mircea Abrudan, *Ortodoxie și luteranism*, p. 347, n. 1295. Autorul a identificat o copie manuscris a traducerii în limba germană în arhivele de Stat din Viena, fondul Ministerului Cultelor, care va fi fructificată printr-o ediție critică. În biblioteca lui Andrei Șaguna se afla, de asemenea, un volum denumit: „Dreptulu canonicu Siaguna legatu de luxu", în: Ilarion Pușcariu, *Catalogulu cărțiloru Escellenției Sele Domnuliu AEppu și Metropolitu Andreiu*, în *Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului*, ms. 261, fila 70, recto, nr. 63.

Conform părerilor unor cercetători, această carte a reprezentat o prelucrare parțială sau totală a lucrării teologului sârb Jeftimije Jovanović (Euthimius Ioanovics)[11], lucrare tipărită în trei volume la Novi Sad în 1841, 1844 și 1847[12].

De ce este totuși importantă această chestiune pentru cercetarea de față? Cum afectează dependența lucrării lui Mitropolitul Andrei Șaguna de cea a lui Jovanović natura dreptului canonic și a canoanelor în gândirea marelui ierarh ardelean?

În primul rând, din perspectiva unui avocat de succes, cartea lui Jovanović, dedicată Arhiepiscopului ortodox al Karlovițului, Ștefan Sztankovics, era destinată avocaților[13], traducerea sa în limba latină, realizată chiar de către autor, oferea posibilitatea circulației acestei lucrări în medii diferite, atât în imperiul austriac, cât și în imperiul otoman[14]. Din această perspectivă, influența dreptului roman este foarte evidentă în

---

[11] A se vedea: Constantin Papuc Secelea, „Dreptul canonic în literatura românească", în: *Cercetări istorice*, Iași, nr. 2-3 (1926-1927), pp. 3-43 și Johann Schneider, *Ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna și fundamentele ei biblice, canonice și moderne,* Deisis, Sibiu, 2008, pp. 186-188; Mircea Păcurariu, „Andrei Șaguna-teologul", în: *Tabor*, anul II, Nr. 11, februarie, (2009), pp. 5-12; Constantin Popovici, *Dreptul Bisericesc, curs scris de către Badea Cireșeanu, an. IV, Facultatea de Teologie, Cernăuți, 12/24 Mai 1890*, Manuscris Biblioteca Sfântului Sinod, p. 3, care afirmă: „Apoi a publicat la 1854 un manual scurt și parte mare (după) I. Iouanovici, Andrei Șaguna sub titlul *Elementele dreptului canonice*".

[12] Lucrarea sa bilingvă se numea: Euthymius Joannovics, *Način Cerkovnago Prava Drevnyja Pravoslavnyja Vostočnyja Cerkve/Principia juris ecclesiastici veteris ortodoxae orientalis ecclesiae*, 1841. Mai mulți cercetători (precum: Mircea Păcurariu, „Andrei Șaguna-teologul", în *Tabor*, anul II, Nr. 11, februarie, Cluj-Napoca, 2009, pp. 5-12; Iulian Mihai L. Constantinescu, „Personalitatea Mitropolitului-Canonist Andrei Șaguna și lucrările sistematice de Drept Canonic. Compendiul de Drept Canonic la 140 de ani de la apariție (1868-2008)", *Mitropolia Olteniei*, nr. 9-12 (2009), p. 102), urmând afirmației lui Friedrich Heinrich Vering, *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts*, p. 24, au susținut că al doilea volum a fost publicat în 1847 și această ediție a ars în întregime în 1848. Alți autori susțin că este vorba de existența a trei volume, publicate în 1841, 1844, 1847 (Ioan Floca, „Primul manual românesc de Drept canonic", p. 487, n. 4). O argumentare care arată că cel de-al doilea volum a fost publicat în 1844 se regăsește la: Maria Stan, *Andrei Șaguna and The Organic Statute,* Dissertation, Wien, 2009, p. 246 și Mihailo Popović, „The life and work of Jeftimije Jovanović: an overview", în: *Paper presented at the study congress "Scienzacanonistica orientale. Personaggi e dottrine",* Nyíregyháza - Ужгород/Hungary, 20-22 April 2007. Mai mult, I. Mateiu, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc , Vol. I (1848-1868) cu o reprivire canonico-istorică*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1922, p. 169, n. 2, menționează existența a 3 volume, deoarece primele două au fost în posesia acestuia. De asemenea, și Constantin Papuc Secelea, *Dreptul canonic în literatura românească, Extras din Cercetări istorice*, Viața Românească, Iași, 1927, p. 11, afirmă împărțirea lucrării lui Jovanović în trei părți publicate în 1841, 1844 și 1847. Am avut acces doar la primul volum al acestei lucrări.

[13] Станка Стјепановић, „Први уџбеник грађанског и црквеногправа – Јефтимија Јовановића", în: *Зборник радова „Хармонизација грађанског права у региону,* (2013), pp. 88-89.

[14] „Quodsi itaque quispiam animum eo adjecerit, Jus canonicum particulare pro Orientalis hujus ritus hominibus, in hac, aut alia provincia degentibus compillandi, pura ejusdem Juris principia, in sacris canonibus, et constitutionibus, adprobatisque horum consuetudinibus fundata in toto suo complexu facile in hoc opere inveniet, atque his, sanctas et inviolabiles, quaeis societatum humanarum in diversis regnis, et proviciis publica aeque ac privata cujusuis constabilita est salus, leges, in locum antiquarum quae maxima parte exoleverunt, Orientalis quondam imperii, quod in foedam Ottomanorum

cartea autorului sârb, reprezentând o sistematizare a dreptului canonic al Bisericii Răsăritene în conformitate cu expunerea juridică.

Primul autor care a semnalat posibila lipsă de originalitate a lucrării lui Șaguna și dependența ei de lucrarea lui Jovanović a fost canonistul catolic Friedrich H. Vering care afirmă: „Episcopul și, mai apoi, mitropolitul (†1873) Andrei Baron de Șaguna a compus în limba română un îndrumător prelucrat în cea mai mare parte după Joannovic (einen großentheils nach Joannovic bearbeiteten kurzen Leitfaden)"[15]. Totuși în prima sa ediție din 1876, la pagina 17, Vering pomenește doar compendiul lui Șaguna, fără a aminti de *Elementele dreptului canonic*, sau de alte lucrări ale lui Șaguna, ori o anumită dependență a lui Șaguna de alți autori. Același lucru se regăsește și în traducerea primei ediții în limba franceză[16]. Secelea și alți autori combat legătura dintre Șaguna și Jovanović, afirmând totuși dependența lui Șaguna de structura lui Jovanović, care se regăsește în foarte multe manuale de drept canonic ale acestei perioade[17].

Teza influenței sau dependenței de lucrarea lui Jovanović a fost respinsă de către mulți teologi, deși persistă chiar și astăzi în mediile teologice actuale. Unii autori sârbi mai noi afirmă, fără o argumentare plauzibilă și de-a dreptul lacunară, dependența lui A. Șaguna de lucrarea lui Jeftimije Jovanović nu numai în *Elementele Dreptului canonic,* ci și în *Compendiu de drept* canonic, ceea ce este de-a dreptul confuz, deoarece a doua lucrare este publicată după 14 ani de la prima ediție a *Elementelor de drept canonic*[18]. Cu toate acestea, autorii care au respins tezele dependenței lui A. Șaguna de

potestatem recidit, christianorum principum, facile accommodabit." Euthymius Joannovics, *Načatki Cerkovnago Prava Drevnyja Pravoslavnyja Vostočnyja Cerkve/Principia juris ecclesiastici veteris ortodoxae orientalis ecclesiae*, vol. 1, 1841, pp. XII.

[15] Friedrich H. Vering, *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts, mitbesonderer Rücksicht auf Deutschland, Österreich und die Schweitz*, Zweite, umgearbeitete und vermehrte Auflage, Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1881, pp. 21-22, și în: *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts,* Dritte, umgearbeitete, sehrverbesserte u. vermehrte Auflage, Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1893, p. 24.

[16] Friedrich H. Vering, *Droit Canon*, vol. 1, Victor Palmi, Paris, 1879, p. 43. Despre teologia lui F. H. Vering, a se vedea: Orazio Condorelli, „Il diritto canonico orientale nell'opera di due autori della ‚Scuola storica' tedesca: Ferdinand Walter e Friedrich Vering", în: *Diritto e religioni*, 5 (2010), pp. 367-378.

[17] Johann Schneider, *Eclesiologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna*, pp. 186-188; Iulian Mihai L. Constantinescu, „Personalitatea Mitropolitului-Canonist Andrei Șaguna și lucrările sistematice de Drept Canonic. Compendiul de Drept Canonic la 140 de ani de la apariție (1868-2008)", p. 102. În prefața lucrării sale, Jovanović afirma: „Opus Juris Canonici universae veteris Ecclesiae Orientalis in tres partes divisum: utpote de personis, item de rebus, ubi tractatus quoque de matrimonio specialiter insertus este, ac denique de delictis, et Judiciis. Cuilibet parti praemittitur index titulorum; ad calcem vero tertiae partis adinstar appendicis, adjectus est totius operis index alphabeticus", Euthymius Joannovics, *Načatki Cerkovnago Prava Drevnyja Pravoslavnyja Vostočnyja Cerkve/Principia juris ecclesiastici veteris ortodoxae orientalis ecclesiae*, 1841, pp. XII-XIV".

[18] A se vedea: Станка Стјепановић, „Први уџбеник грађанског и црквеногправа – Јефтимија Јовановића", p. 95; Jovan Milanović, „The Canon Law in the Seminary of Karlovci (19th – 20th century)", în: *Ostkirchliche Studien* 63, 1 (2014), p. 73.

Jovanović nu au mers mai departe cu analiza lor, pentru a identifica alte surse posibile folosite de către Mitropolitul Andrei Șaguna în manualul său. Autorii s-au mulțumit cu constatarea faptului că partea introductivă reprezintă o parte genuină a creației lui Andrei Șaguna, lucrarea lui Jeftimije Jovanović neavând un capitol introductiv de explicare a noțiunilor elementare[19], ceea ce arată și importanța primului manual românesc de drept canonic. Influența lui Jovanović asupra Mitropolitului Andrei Șaguna este considerată ca fiind strict formală deoarece cartea lui Jovanović este prima carte de drept canonic ortodox care a avut o divizare tripartită, conform dreptului roman[20].

Constantin Papuc-Secelea face o analiză comparativă între lucrarea lui Andrei Șaguna și cea a lui Jovanović, în ceea ce privește structura și, pe alocuri, conținutul, ajungând la concluzia că putem vorbi chiar de o superioritate a lucrării ierarhului român față de abordarea canonistului sârb[21], dar, totuși, „în linii generale sistemul tratării materiei canonice în *Elementele dreptului canonic* este identic cu cel din *Principia juris ecclesiastici*"[22]. Cu toate acestea, Secelea nu intră în detaliu în compararea celor două lucrări, pentru a arăta diferențele și posibilele asemănări, dar nici nu merge mai departe cu cercetarea pentru a identifica alte surse folosite de către Șaguna și nici nu sistematizează elementele fundamentale ale sistemului de drept canonic în lucrarea ierarhului ardelean.

În general, cei care au abordat problema aceasta (Secelea, Mateiu[23], L. Stan[24], Maria Stan[25], Schneider[26], Constantinescu), se mulțumesc cu combaterea dependenței lui Șaguna de lucrarea lui Jovanović, fără a identifica sursele posibile folosite pentru acest manual.

---

[19] Sursa generală identificată de către cercetarea actuală în opera lui Jovanović a fost pravila Sfântului Sava, sau Kormchaya Kniga. Станка Стјепановић, „Први уџбеник грађанског и црквеногправа – Јефтимија Јовановића", p. 86. Cu toate acestea, sursele occidentale, mai ales cele ale sistemului de drept roman și ale dreptului canonic catolic, nu pot fi excluse din opera lui Jovanović.

[20] Станка Стјепановић, „Први уџбеник грађанског и црквеногправа – Јефтимија Јовановића", p. 95.

[21] Constantin Papuc-Secelea, *Dreptul canonic în literatura românească,* pp. 12-13.

[22] Constantin Papuc-Secelea, *Dreptul canonic în literatura românească,* p. 12.

[23] „Din studiul comparativ ce l-am făcut mărturisesc, că n-am putut verifica părerea aceasta. Adevărat că sistemul cărții e aproape acelaș, dar el se găsește în atâtea manuale de drept canonic. Chiar și în Milaș îl întâlnim cu anumite modificări. Esențială este însă concepția și tratarea, iar aici remarcăm deosebiri și capitole pe care Ioannovics nu le are cu privire la canoane și colecțiile lor apoi doctrina lui Șaguna despre valoarea temporară a canoanelor disciplinare. De altfel Ioannovics tratează lucrurile aproape fragmentar, pe când Șaguna nu. Dacă ar fi adevărată afirmația lui Vering, nu înțelegem pentru ce ar fi refăcut Șaguna acest lucru, câtă vreme vedem că el indică toate izvoarele utilizate. Noi credem că Șaguna n-a întrebuințat pe Ioannovici deoarece era laic, iar în materie canonică își găsea alte autorități". I. Mateiu, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc , Vol. I (1848-1868) cu o reprivire canonico-istorică*, pp. 169-170, nota 2.

[24] L. Stan, „Contribuții și poziții ale teologilor români", în: Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Teologia Dreptului*, Coord. Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Editura Andreiana, Sibiu, 2010, vol. 1, pp. 119-120.

[25] Maria Stan, *Andrei Șaguna and 'The Organic Statute'*, 2009, pp. 245-247, 250-257.

[26] Johann Schneider, *Eclesiologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna*, pp. 186-188.

În prefața la prima ediție, Andrei Șaguna menționează sursele pe care le-a folosit pentru alcătuirea „Elementelor dreptului canonic", spunând: „Acum însemnările mele pomenite le-am scos din Pravilă, din Cormciaia, din Sintagma lui Beverigiu[27], din manuscrisele despre Soboare ale arhimandritului Ioan Raici, și toate acestea le-am asemănat cu Pidalionul și le-am întocmit în înțelesul acestuia, de aceea și canoanele citate sunt după Pidalion"[28]. Totuși, Andrei Șaguna nu a folosit numai aceste surse, ci putem identifica și alte elemente, pasaje și concepții împrumutate de la alți autori.

Șaguna își începe cartea cu o parte de explicare a noțiunilor generale precum „biserică" și „sobor" (§. 1-5 *Despre Biserică; Despre soboare de obște (în general), iar de osebi (în special) despre soborul Mântuitorului din Cezareea lui Filip, și despre soboarele apostolice*). După cum menționează și Andrei Șaguna[29], această parte are la bază manuscrisul despre sinoade al lui Jovan Rajić, pe care îl citează. Comparând datele pe care Șaguna le oferă pentru sinoadele ecumenice și locale, vom constata că acestea sunt, în mare parte, diferite de cele redate de Jovanović[30], ceea ce infirmă dependența lui Șaguna în aceste capitole de opera lui Jovanović.

În aceste elemente introductive, Andrei Șaguna face diferența dintre biserica luptătoare și biserica biruitoare[31], pornind de la necesitatea legislației bisericești datorită organizării exterioare a Bisericii[32] și a relației dintre Biserică și supușii ei, care sunt credincioșii[33]. Totuși această supunere este văzută din perspectiva pastoral-soteriologică, de îndrumare a creștinilor spre mântuire. Este foarte important de menționa-

---

[27] Beverigii, *Pandectae canonum*, 2 volume, Oxonii, 1672.

[28] Andrei Șaguna, *Elementele dreptului canonic,* ed.1, pp. VII-VIII.

[29] Andrei Șaguna, *Elementele dreptului canonic,* ed.1, pp. VII; Andrei Șaguna, *Elementele dreptului canonic,* ed.1, p. 11 unde îl și citează pe Jovan Rajić (Arhim. Raici, *Despre descrierea Soboarelor*, veac. c.1. § 2-3).

[30] Diferențele între datele sinoadelor sunt următoarele: Șaguna: Niceea 325 - Ioannovics: Niceea 318; Șaguna: Gangra 331 - Ioannovics: Gangra fără dată; Șaguna: Constantinopol 381 - Ioannovics: Constantinopol fără dată; Șaguna: Antiohia II 341 - Ioannovics: Antiohia II fără dată; Șaguna: Efes 431 - Ioannovics: Efes anno mundi 5915; Șaguna: Sardica 347 - Ioannovics: Sardica 347; Șaguna: Calcedon 451 - Ioannovics: Calcedon anno 5945; Șaguna: Laodiceea 365 - Ioannovics: Laodiceea fără dată; Șaguna: Constantinopol 553 - Ioannovics: Constantinopol anno 6047; Ioannovics: Constantinopol 6076; Șaguna: Trulan 691; Șaguna: Constantinopol 394 - Ioannovics: Constantinopol anno mundi 5874; Șaguna: Niceea 788 - Ioannovics: Niceea anno 6306; Șaguna: Antiohia I 265 - Ioannovics: Antiohia I circa 273; Șaguna: Cartagina 258; Șaguna: Ancira 314 - Ioannovics: Ancira 314; Șaguna: Constantinopol I-II 861; Șaguna: Neocezareea 315 - Ioannovics: Neocezareea 314; Șaguna: Constantinopol Sf. Sofia 876. Euthymius Joannovics, *Načatki Cerkovnago Prava Drevnyja Pravoslavnyja Vostočnyja Cerkve/Principia juris ecclesiastici veteris ortodoxae orientalis ecclesiae*, 1841, p. 4.

[31] Andrei Șaguna, *Elementele dreptului canonic,* p. 2. Constantin Papuc Secelea, *Dreptul canonic în literatura românească,* pp. 13-14; Johann Schneider, *Ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna și fundamentele ei biblice, canonice și moderne,* p. 188, n. 189; Alexandru Constantinescu, „Andrei Șaguna, canonist", în: *Mitropolia Banatului*, 7-9 (1973), pp. 437-438.

[32] Andrei Șaguna, *Elementele dreptului canonic,* p. 4.

[33] Andrei Șaguna, *Elementele dreptului canonic,* p. 5.

nat că în gândirea lui Andrei Șaguna, dreptul canonic[34] este constitutiv Bisericii, ca drept divin[35], încă de la începuturile ei, întemeietorul și legislatorul acestuia fiind însuși Iisus Hristos[36], iar apoi, prin apostoli și episcopi, dreptul canonic s-a dezvoltat în viața Bisericii. În definiția sa eclesiologică: „precum nici o corporațiune nu poate exista fără jurisdicțiune și fără legi, așa nici Biserica", Andrei Șaguna percepe dreptul canonic, și implicit canoanele, ca o modalitate de structurare și organizare a acestei societății religioase căreia, deși diferită de stat, „i se cuvine și putere deplină de a aduce canoane și orânduieli nu numai pentru înfrumusețarea slujbelor bisericești, ci și pentru lucrurile credinței și pentru îndreptarea celui rătăcit"[37].

A. Șaguna își asumă diferența, de origine apuseană, a dreptului obiectiv și subiectiv[38], înțelegând prin primul suma legilor bisericești care stabilesc drepturile și obligațiile Bisericii și ale credincioșilor față de autoritatea externă[39], iar prin dreptul subiectiv, cunoașterea temeinică a canoanelor.[40] În momentul comparării acestei definiții cu definiția oferită de către Nicolaus Joannes Cherrier în *Enchiridion juris ecclesiastici*[41], carte aflată în Biblioteca lui Andrei Șaguna[42], putem constata că repre-

[34] Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic,* p. 63: „Dreptul canonic sau bisericesc este învățătura care cuprinde regulile după care năravurile credincioșilor și dreapta cinstire se ocârmuiesc".

[35] Ioan FLOCA, „Primul manual românesc de Drept canonic", în: *Mitropolia Ardealului*, 5-8 (1957), p. 480.

[36] „că Christos este întemeietorul, legislatorul și capul bisericei, prin urmare că Christos a pus dreptului canonic temei și început; - că apostolii au observat în acțiunile lor litera și spiritul învățămintelor lui Christos, săvârșindu-le acele în adunări cu împreună-lucrarea bătrânilor și credincioșilor, și prin aceea întemeind pentru conlucrarea trebilor bisericești principiul sinodalității, va să zică principiul constituțional, ceea ce este principiul solidarității". Ideea este reluată în decursul întregului manual: Andrei ȘAGUNA, *Compendiu de Dreptul Canonic*, pp. XII, 3, 299. Aceeași idee se regăsește și în Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic,* p. 5: „Începutul jurisdicțiunei bisericești este de la însuși Hristos, care a binevoit a ne porunci ca să ascultăm de Biserică".

[37] Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic,* p. 5. Făcând această comparație între legislația de stat și canoanele Bisericii, Șaguna afirmă: „Între legile cetățene (civile) și canoanele bisericești este deosebirea că canoanele bisericești nu vor moartea păcătosului, ci îndreptarea lui, iar legile civile, după eventualitate, dictează și moartea păcătosului, de aceea Sfinții Părinți au numit legile bisericești canoane, adică pravile de fapte, de unde apoi Dreptul bisericesc s-a numit Dreptul canonic." Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic,* pp. 5-6.

[38] Aceleași împărțiri sunt regăsite și în compendiu și provin din dreptul canonic apusean al epocii. Johann SCHNEIDER, *Ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna și fundamentele ei biblice, canonice și moderne,* p. 189.

[39] Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic,* p. 63.

[40] Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic,* p. 63.

[41] Nicolaus Joannes CHERRIER, *Enchiridion juris ecclesiastici, cum singulari ad alienas*, Vol. 1, Conr. Ad. Hartleben, Pestini, 1839, pp. 4-5.

[42] Cartea se afla în biblioteca lui Andrei Șaguna, conform: Ilarion PUȘCARIU, *Catalogulu cărțiloru Escellenției Sele Domnuliu AEppu și Metropolitu Andreiu*, în *Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului*, ms. 261, intrare nr. 2177.

zintă o traducere fidelă a acesteia. Mai mult, Andrei Șaguna preia chiar și citările lui Cherrier, schimbând din definiție termenul *„leges"* cu *„canoanele"*[43].

Care este totuși diferența dintre acest *drept subiectiv* și *obiectiv* și de unde vine această distincție pe care Șaguna o receptează?[44] Dreptul subiectiv, în general, are în vedere conceptul individualității sau al persoanei individuale, ca subiect de drept, fiind expresia legală a acesteia, și reprezintă baza tuturor drepturilor fundamentale și naturale pe care o persoană fizică sau juridică le are în baza dreptului obiectiv[45], determinând raportul dintre conduita unei persoane și conduita celorlalți[46]. Dreptul obiectiv poate avea un înțeles dublu, pe de o parte reprezintă totalitatea normelor juridice care reglementează viața exterioară a oamenilor după ideea de dreptate[47], fiind în afara și deasupra subiecților de drept, iar în al doilea sens, dreptul obiectiv reprezintă „cadrul legitimității legii pozitive", determinând ordinea căreia sunt supuși toți subiecții de drept.[48] Această distincție a fost asumată de dreptul canonic catolic și preluată, după cum putem constata, în dreptul canonic ortodox.

O parte foarte importantă în privința identificării surselor și tezelor canonice ale lui Andrei Șaguna este cea dedicată împărțirii dreptului canonic. Acesta structurează dreptul canonic după patru criterii: a) *izvor*; b) *obiect*; c) *subiect*; d) *principiu*. La primul criteriu, A. Șaguna introduce diferențierea dintre *jus divinum* și *jus humanum*[49], la al doilea, asumă diferența între *dreptul de obște,* sau general, și *dreptul special* [50], la

---

[43] Nicolaus Joannes CHERRIER, *Enchiridion juris ecclesiastici,* p. 5.

[44] Această distincție este regăsită ulterior la mai mulți canoniști. Cf. Friedrich H. VERING, *Lehrbuch des katholischen und protestantischen Kirchenrechts*, p. 2. A se vedea: NIKODIM MILAŠ, *Das Kirchenrecht der morgenlädischen Kirche*, über. A. Pessić, Mostar, pp. 7-8; Nicolae POPOVICI, *Manual de drept bisericesc ortodox oriental cu privire speciala la dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române: (inclusiv noua lege pentru organizarea bisericeasca din anul 1925)*, Tiparul Tipografiei Diecezane Ortodoxe Române, Arad, 1925, p. 7, 11; Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, „Personalitatea Mitropolitului-Canonist Andrei Șaguna", p. 86, n. 1.

[45] Pentru definirea dreptului subiectiv, a se vedea: Dominique BAUER, „The Twelfth Century and the Emergence of the juridical subject – some Reflections", în: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 90 (2004), p. 209. Distincția dintre dreptul subiectiv și dreptul obiectiv nu se regăsește în dreptul roman, ci ea este dezvoltată în secolul al XIV-lea, în Biserica Catolică, începând cu William Ockham. Ionuț DOJANĂ, *Dreptul subiectiv*, Universul Juridic, București, 2010, pp. 8-21.

[46] Sofia POPESCU, *Teoria generală a dreptului*, Ed. Lumina Lex, București, 2000, p. 10; Gheorghe BELEIU, *Drept civil roman*, Ed. Universul Juridic, București, 2004, p. 15; Adrian Vasile CORNESCU, „Dreptul subiectiv în cadrul raportului juridic", în: *Analele Universității "Constantin Brâncuși" din Târgu Jiu*, Seria Științe Juridice, Nr. 3 (2010), p. 141.

[47] Hans SCHUMANN, *Einführung in die Rechtswissenschaft*, Springer-Verlag, ^{2}2013, p. 13; Rudolf OTT, *Grundzüge des Wirtschaftsrechts*, Springer-Verlag, ^{3}2013, p. 1.

[48] Dominique BAUER, „The Twelfth Century and the Emergence of the juridical subject", p. 209. Această distincție este foarte importantă deoarece face legătura între dreptul obiectiv și dreptul subiectiv, care trebuie înțelese în unitate, iar prin aceasta cel dintâi iese din sfera strict pozitivistă.

[49] Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic,* p. 64.

[50] În cadrul dreptului de obște sau general, Șaguna introduce canoanele Bisericii întregi și „corelațiunea" arhiepiscopilor cu eparhioții, iar la dreptul special sau „deosebi", obiceiurile creștinilor. Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic,* p. 64.

al treilea criteriu introduce diferența între *dreptul universal* și *dreptul particular*, iar la cel din urmă face diferența între *dreptul scris*, care cuprinde legislația canonică, și *dreptul nescris*, în care este încadrat obiceiul canonic. Totuși, dacă vom compara, din nou, această împărțire cu cea a lui Cherrier, vom constata că ea este în mare parte identică. În următorul tabel vom pune în paralel textul lui Șaguna cu textul lui Cherrier și traducerea proprie a textului lui Cherrier[51]:

A. Șaguna, *Elementele Dreptului canonic*	Nicolaus Joannes Cherrier *Enchiridion juris ecclesiastici*	Traducerea: Nicolaus Joannes Cherrier, *Enchiridion juris ecclesiastici*
„Dreptul canonic după obiect socotit, este cuprinderea legilor bisericești, care hotărăsc drepturile și datoriile Bisericii și ale credincioșilor ei față cu judecătoria din afară. Dreptul canonic după subiect luându-se, este cunoștiința temeinică a canoanelor bisericești.”	„Scientia haec *objective* sumpta est complexus legum ecclesiasticarum, quibus jura, et officia Ecclesiae membrorumque ejus relate ad Forum externum determinantur; *subjective* considerata, seu jurisprudentia ecclesiastica, est scientifica cognitio earum legum.”	Această știință, socotită după obiect este cuprinderea (suma) legilor bisericești prin care sunt hotărâte (determinate) drepturile și datoriile Bisericii și ale membrilor ei față de autoritatea (judecătoria) din afară, luată după subiect, sau după jurisprudența bisericească, este cunoașterea științifică a legilor ei”.
„Și fiindcă cunoștiința dreptului canonic nu poate să ne dee niciun folos, deacă înțelesul cel adevărat al canoanelor nu-l vom cuprinde, și deacă canoanele nu le vom ști întrebuința la eventualități, pentru aceea bine se zice: „că învățătura dreptului canonic	„Quia vero sola notitia legum ecclesiasticarum nobis nullam utilitatem praestare potest, nisi etiam genuinum sensum legum eruere, et adplicationem earum ad casus occurrentes facere sciamus, rectius dicitur: *Jurisprudentia Ecclesiastica est ha*	„Fiindcă, într-adevăr, doar cunoașterea simplă a legilor bisericești nu poate să ne dea niciun folos, dacă nu cuprinde înțelesul cel adevărat al canoanelor și dacă nu știm să facem aplicarea lor la cazuri eventuale, de aceea bine se zice: „Jurisprudența bisericească

[51] O definiție asemănătoare legată de dreptul canonic poate fi găsită în cartea lui Adam Brezanóczy deținută de către Șaguna, conform Ilarion Pușcariu, *Catalogulu cărțiloru Escellenției Sele Domnuliu AEppu și Metropolitu Andreiu*, ms. 261, intrarea nr. 556. Adam Brezanóczy, *Institutionum iuris ecclesiastici: complectens pracognita et ius publicum, cum applicatione ad Hungariam et Austriam,* Trattner, 1817, pp. 36-37. Expicațiile pentru tabel sunt următoarele: [1] Andrei Șaguna, *Elementele dreptului canonic,* pp. 63-64; [2] Nicolaus Joannes Cherrier, *Enchiridion juris ecclesiastici*, p. 5; [3] Andrei Șaguna, *Elementele dreptului canonic,* pp. 64-65; [4] Acest pasaj nu este preluat de către Șaguna deoarece nu corespunde, la prima vedere, istoriei Dreptului canonic răsăritean, ci doar tradiției canonice apusene. Pentru perioadele de dezvoltare ale dreptului canonic catolic, a se vedea: Péter Erdő, G*eschichte der Wissenschaft vom kanonischen Recht,* Lit-Verlag, Berlin, 2006, pp. 24-27; [5] Aici autorul citează la sfârșit două lucrări: Maurus von Schenkl, *Institutiones juris ecclesiastici, Germaniae inprimis, et Bavariae accommodatae,* vol. 1, sumptibus A. Attenkover, 1793, p. 64 și Georg Rechberger, *Handbuch des Oesterreichischen Kirchenrechts: Das öffentliche Kirchenrecht*, Vol. 1, Haslinger, 1807, p. 20; [6] Andrei Șaguna lasă la o parte pasajul: „Sub variis autem nominibus hosce Canones antiquitus cognitos fuisse constat ex Synodis variis. Nunc enim Veteres Leges, nunc Apostolici Canones, etc. appellabantur.”; [7] Andrei Șaguna lasă la o parte un alt pasaj: „Clementem autem eos scripsissee nonnulli conjecturam fecerunt, ex eo quod in ultimo Canone propriam suam inducit personam, &c. Quanquam autem Canones hos vel ab ipsis Apostolis conscriptos esse, vel Clementi tanquam Amanuensi dictatos affirmare non ausim”.

este facultatea, de a ști canoanele din temeiul lor, și de a le ști întrebuința la eventualități, adecă la întâmplări[1]."	*bilitas leges ecclesiasticas, quibus jura, et officia Ecclesiae, membrorumque ejus ad Forum externum spectantia determiuantur, suis ex principiis deducendi, et ad casus occurrentes rite adplicandi.* De variis juris ecclesiastici mominibus vid. Doujat Praenot. Can. L. I. c. 1. Zallweia Principia J. E. Tom. I. cap. 1. §. 1. seq."[2]	este facultatea de a deduce legile bisericești din temeiul lor și de a le aplica după trebuință la cazuri eventuale, legi prin care sunt determinate drepturile și datoriile referitoare la Biserică și membrii ei față de autoritatea din afară."
„Împărțirea dreptului canonic Dreptul canonic se împarte 1. în privința izvorului, 2. a obiectului, 3. a subiectului, și 4, a priincipiului. 1. Dreptul canonic în privința izvorului este sau dumnezeesc sau omenesc, precum începutul lui sau se trage de la Dumnezeu sau de la om. 2. În privința obiectului se împarte în dreptul de obște, și în cel de osebi, acela cuprinde canoanele Bisericii întregi, și corelațiunea tuturor arhiereilor cu eparhioții lor; ear acesta năravurile și obiceiurile siinguraticilor creștini. 3. În privința subiectului așijderea se împarte dreptul canonic în cel universal și în cel particular, precum se estinde sau preste totă Biserica, sau numai preste unele părți ale Bisericii de a toată lumea. 4. În privința priincipiului se împarte în cel scris și în cel nescris; acela cuprinde porunci lemurite, care se chiamă apoi așezăminte; ear acesta cuprinde năravurile creștinilor care în deosebi se chiamă obiceiu".[3]	„Divisio juris ecclesiastici respectu originis et objecti. Jus ecclesiasticum dividere possumus respectu originis aut fontium, objecti, subjecti, et principii cognoscendi. Respectu originis est vel divinum, quod leges divinas sive naturales, sive positivas comprehendit; vel humanum , quod leges humanas a potestate tam ecclesiastica, quam civili statutas complectitur. *Porro ratione originis dividitur* in *antiquum, novum, novissimum,* de *qua divisione* in historia juris mentio recurret[4]. Respectu objecti partitio Juris fieri potest in publicum, quod totius Ecclesiae jura communia complectitur, nexumque inter illos, qui potestatem in Ecclesia habent, et inter subditos Ecclesiae determinat; et privatum , quod singulorum Ecclesiae membrorum jura et officia pandit. Ratione subjecti Jus ecclesiasticum aliud est commune, aliud particulare. Illud dicitur, cujus auctoritas agnoscitur per totam Ecclesiam; hoc autem solum in quibusdam particularibus ecclesiis viget... Ratione principii cognoscendi dividitur in scriptum, et nom scriptum, utrumque divinum, et humanum.[5]"	„Împărțirea dreptului bisericesc în privința originii și obiectului Putem împărți dreptul canonic în privința originii izvoarelor, obiectului, subiectului și principiului de cunoaștere. În privința izvorului este sau dumnezeiesc, care conține legile divine, naturale, ori pozitive, sau omenesc, care cuprinde legi umane din puterea bisericească sau legi civile... În privința obiectului împărțirea dreptului poate fi făcută în: (drept) *public (de obște),* care cuprinde toate drepturile comune ale Bisericii și determină legătura (corelațiunea) dintre aceia care dețin puterea în Biserică și supușii Bisericii; și *(drept) privat,* care arată drepturile și îndatoririle membrilor singulari ai Bisericii. În privința subiectului dreptul bisericesc este universal sau particular. Aceasta se afirmă în funcție de a cărui autoritate este recunoscută în întreaga Biserică, sau este în vigoare doar în anumite Biserici particulare. În privința principiului se împarte în cel scris și cel nescris, ori divin și uman.

Cu toate că Șaguna elimină din împărțirea de la primul punct *rațiunea originii (ratione originis)*, prin care Charrier împarte dreptul în: *antiquam, novum, novissimum,* structura primului capitol al cărții lui Șaguna preia această distincție și divizare, iar întregul capitol este compus după acest tipar al istoriei dreptului canonic, numai că în variantă răsăriteană[52]. De asemenea, Șaguna împrumută și divizarea tripartită a puterii bisericești, de unde și divizarea dreptului canonic în: *despre fețe, despre lucruri, despre judecată,*[53] aceasta fiind sursa comună a identității dintre structura manualului lui Șaguna cu cel al lui Jovanović.

O altă sursă pe care a folosit-o Șaguna în redactarea manualului său este *Synopsa* lui Laurence Howell[54]. În tabelul de jos am comparat elementele preluate de către Șaguna în cartea sa direct din lucrarea lui Howell. De exemplu, Andrei Șaguna preia teza lui Howell cu privire la originea și timpul redactării canoanelor apostolice.

A. ȘAGUNA, *Elementele Dreptului canonic*	Laurence HOWELL, *Synopsis canonum SS. Apostolorum ...*	Traducere: Laurence HOWELL, *Synopsis canonum SS. Apostolorum*
„Despre numărul și însemnătatea canoanelor apostolice au fost părerile scriitorilor bisericești felurite. Ce se atinge de numărul lor, aceea se știe, că canonul al doilea al soborului ecumenic din Trula l-a așezat în 85, care număr de la Biserica noastră s-a păzit și se păzește până în ziua de azi. Despre aceasta adeverează scriitorii cei mai renumiți ai Bisericii, precum Fotie patriarhul, Alecsi Aristen, Ioan Zonara, Teodor Balsamon și Matei Vlastar, care despre numărul și însemnătatea canoanelor apostolice scrie în următorul chip: „canoanele cele 85, care se cheamă ale Sfinților Apostoli,	„De numero & auctoritate Canonum Apostolicorum variae extiterunt opiniones. Quod ad numerum refert, satis est argumenti, quod in secundo Canone Concilii in Trullo 85 Canones sanctorum Apostolorum Synodali auctoritate confirmantur. Et ab hoc demum tempore Ecclesia Orientalis religiosissime hos 85 Apostolicos Canones observarunt. Et quicunque ex iis jus Canonicum tractarunt, nec plures, nec pauciores recensent. Photius Patriarcha Constantinopolitanus, Alexius Aristenus, Joh. Zonaras, Theodorus Balsamon, Constantinus Harmenopulus,	„Despre numărul și autoritatea canoanelor apostolice au existat păreri felurite. Ce se referă la numărul lor, aceea este dovada că în canonul al doilea al sinodului ecumenic din Trulan au fost confirmate 85 de canoane ale sfinților apostoli prin autoritate sinodală și începând cu acest timp Biserica preacredincioasă Răsăriteană a păzit aceste 85 de canoane apostolice. Și totuși, dreptul canonic se folosește de acestea și numără nici mai mult, nici mai puțin. Fotie, Patriarhul Constantinopolului, Alexie Aristen, Ioan Zonaras, Theodor Balsamon, Constantin Hermano-pulos, Matei Vlastares

[52] A. Șaguna își structurează primul capitor, precum Charrier, în istoria primară a dreptului bisericesc (*jus antiquum*), de la treapta I-V; apoi *jus novum* (de la Treapta VI) și *jus novissimum* (de la treapta VII-IX).

[53] În privința structurii, a se vedea: Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, „Personalitatea Mitropolitului-Canonist Andrei Șaguna", p. 102.

[54] Laurence HOWELL, *Synopsis canonum SS. Apostolorum et conciliorum oecumenicorum et provincialium ab ecclesia graeca receptorum*, Sayes, 1708, p. I, citat de către Andrei Șaguna la nota de la pagina 29-30.

pe drept se pun în fruntea condicilor canonice, care, precum zic unii, s-au scris prin ucenicul Clement, care a fost prietenul apostolilor Petru și Pavel."	Matthaeus Blastaris, & quotquot praetera Greci juri Canonico operam dederunt, in praedicto 85 Canonum Apostolorum numero unanimes consentiunt...[6] De Auctoritate & Antiquitate Canonum Apostolorum audi Blastarem in Praefatione de sanctorum Apostolorum Canonibus. *Sanctorum Apostolorum nomine nuncupati 85 Canones primi commodissimi collocantur, utpote qui, ut aiunt nonnulli, a magno inter Martyres Clemente conscripti sunt. Hic autem magni Petri fuit socius, quinetiam D. Pauli. ...* [7]	și mulți din dreptul canonic grecesc au dat dovadă și au fost de acord unanim în privința numărului de 85 de canoane apostolice. ... Despre autoritatea și vechimea canoanelor apostolice ascultă-l pe Vlastares în Prefața de la canoanele Sfinților Apostoli. Cele 85 de canoane care se cheamă sub numele Sfinților Apostoli pe drept au fost puse în primele codici, care, precum zic unii, au fost scrise de către marele între martiri, Clement. Acesta a fost prietenul marelui Petru și al sfântului Pavel.
Nota lui A. Șaguna, *Elementele dreptului canonic,* pp. 29-30: „Despre vechimea canoanelor apostolice este afară de toată îndoiala că ele în veacul al doilea după Hristos au fost lățite și cunoscute la Răsărit. Aceasta se vede de acolo că în veacul al patrulea canoanele apostolice se numeau vechi și prea mult se cinsteau pentru vechimea lor și că, după adeverințele Sfântului Clement din Alexandria, ale lui Tertulian și ale lui Origen, canoanele apostolice se întrebuințau în veacul al doilea și al treilea. Pe aceste canoane unii le cheamă apostolice, iar alții bisericești, nu că doară s-ar fi scris prin apostoli, ci fiindcă învățăturile conglăsuiesc cu învățăturile și cu predaniile apostolilor și fiindcă s-au scris prin următorii nemijlociți ai Apostolilor. Tertulian, pe bărbații aceia, care cu Apostolii, sau după ei, numaidecât au trăit și s-au deosebit în Biserică, în cheamă bărbați apostolici. Din toate acestea urmează că Biserica cea dintâi s-a ocârmuit după aceste canoane, care se numesc apostolice, și condica acestor canoane se cheamă	nullus tamen dubito, quin a viris Apostolicis, hoc est, secundo labente & ineunte tertio a Christi Nativitate saeculo constituti passim deinceps innotuerint. Hoc enim non ex eo tantum liquet quod quarto demum currente seculo pro antiquis habiti fuerunt; sed exinde praecipue quod secunda tertia fluente a verbo incarnato Centuria, omnes, ... in Ecclesia Christiana obtinuisse, ex Clemente Alexandrino, Origene, Tertulliano, aliisq; ejusdem aetaris Scriptoribus abunde constet. Et Canones sic a se collectos, alii Ecclesiasticos, alii Apostolicos nominarunt, non quod ab Apostolis conscriptos crederent, fed quod Doctrinae & traditionibus Apostolicis consonos, & viris saltem Apostolicis constitutos esse persuasum habuerint. Sic enim Tertullianus eos, qui proximo post Apostolos claruerunt seculo, Apostolicos appellat. Ut ut autem est, ex praedictis facile adducor ut credam universam propemodum Ecclesiae Primitivae Disciplinam per hosce Canones administra-	(Despre vechimea canoanelor apostolice) nu este nicio îndoială că au fost în general așezate de către bărbații apostolici, adică în al doilea și al treilea secol care au trecut și succedat de la nașterea lui Hristos și au fost cunoscute în ordine. Aceasta se vede limpede că exact în veacul al patrulea erau considerate vechi, dar înainte în secolele doi și trei de la întruparea Cuvântului toți le păzeau în Biserica creștină, după cum se arată suficient din Clement din Alexandria, Origen, Tertulian și alții din scriitori asemănători. Acest canoane adunate sunt numite de către unii bisericești, de către alții apostolice, nu că s-ar crede că sunt scrise de către apostoli, ci fiindcă conglăsuiesc cu învățăturile și tradițiile (predaniile) apostolilor și se susține în mod precis că au fost compuse de către bărbați apropiați apostolilor. Tertulian, pe aceea care au trăit în apropierea sau după apostoli, i-a numit apostolici. De aceea, este ușor să susțin și să cred din cele spuse că aproape pretutindeni că disci-

Condica Bisericii dintâi Codex Canonum Ecclesiae primitivae. Hovel Synopsis Canonnum SS. AA. pag. 1."	tam fuisse. Quapropter Codex Canonum Ecclesiae Primitivae meritissimo jure nuncupantur. Bevereg.	plina Bisericii Primare s-a ocârmuit după aceste canoane. Din acest motiv, Condica Bisericii este numit pe bună dreptate Codex Canonum Ecclesiae primitivae.

În cunoscutul său *Compendiu de Drept canonic*[55], publicat pentru prima dată în anul 1868, deși multe alte părți ale acestuia sunt publicate în 1867 în *Telegraful român*[56], cu un an înainte de apariția *Compendiului,* Mitropolitul Andrei Șaguna, după divizarea dreptului canonic în *intern*, referitor la viața internă a Bisericii, și *extern*[57], referitor la relația Stat-Biserică[58], divizare tributară dreptului canonic apusean[59], pornește de la constatarea că dreptul înseamnă consonarea cu legea. Prin urmare, dreptul canonic reprezintă consonarea cu canoanele[60]. După această remarcă, Șaguna oferă

[55] Pentru perspective generale și teme particulare în această lucrarea a se vedea: Eva Maria Synek, „140 Jahre „Compendium des kanonischen Rechts" von Metropolit Andrei von Șaguna", în: *Ostkirchliche Studien* 57 (2008), Heft 2, pp. 193-221; Iulian Mihai L. Constantinescu, „Personalitatea Mitropolitului-Canonist Andrei Șaguna", pp. 86-113; Maria Stan, *Andrei Șaguna and 'The Organic Statute'*, Dissertation, Wien, 2009, pp. 250-257; Paul Brusanowski, „Concepția canonică a mitropolitului Andrei Șaguna privind organizarea Ortodoxiei ecumenice și a poziției Mitropoliei românești din Transilvania și Ungaria", în: *Revista Teologica*, nr. 2 (2010), pp. 73-86; Friedrich H. Vering analizează în detaliu această lucrare în: *Archiv für katholisches Kirchenrecht*, XXIV (1870), pp. 139-141, iar în cartea sa: *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts: mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Oesterreich und die Schweiz*, Herder, Freiburg im Breisgau, ^{3}1893, p. 24, afirmă că lucrarea lui Șaguna este frecvent redactată „după viziuni protestante" „nach protestant. Anschauungen", totuși nu fondează această afirmație pe nicio analiză, dimpotrivă, în recenzia sa din 1870, p. 141, reproșează acestei lucrări că în dezvoltarea istoriei izvoarelor canonice și a sinoadelor nu a folosit vasta literatură apuseană.

[56] Andrei Șaguna, „Împărtășiri dintr-unu manuscriptu, ce tracteza despre Dreptulu Canonicu alu Bisericei greco-resaritene ortodoxe ecumenice", în *Telegraful român,* nr. 1, 1/13 ianuarie (1867), pp. 2-3; nr. 2, 5/17 ianuarie (1867), pp. 6-7; nr. 3, 8/20 ianuarie (1867), pp. 10-11; nr. 5, 15/27 ianuarie (1867), p. 15; nr. 6, 19/31 ianuarie (1867), pp. 22-23; nr. 7, 22 ianuarie/3 februarie (1867), pp. 26-27; nr. 12, 9/21 februarie (1867), pp. 46-47; nr. 14, 16/28 februarie (1867), pp. 54-55; nr. 16, 23 februarie/7 martie (1867), pp. 61-62; nr. 19, 5/17 martie (1867), pp. 73-74; nr. 20, 9/21 martie (1867), pp. 80-81; nr. 21, 12/24 martie (1867), pp. 83-84; nr. 22, 19/30 martie (1867), p. 91; nr. 24, 23 martie/4 aprilie (1867), p. 95; nr. 26, 30 martie/11 aprilie (1867), p. 103; nr. 29, 9/21 aprilie (1867), pp. 115-116; nr. 30, 13/25 aprilie (1867), pp. 119-120; nr. 31, 15/27 aprilie (1867), pp. 122-123; nr. 32, 20 aprilie/2 mai (1867), pp. 126-127.

[57] Această distincție dintre dreptul canonic intern și extern se regăsește la mulți alți autori ai epocii: Friedrich H. Vering, *Lehrbuch des katholischen und protestantischen Kirchenrechts: mit besonderer Rücksicht auf das Vatikanische Concil, sowie auf Deutschland, Oesterreich und die Schweiz*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1876, pp. 4-5. Vezi și: Johann Schneider, *Ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna și fundamentele ei biblice, canonice și moderne*, p. 189 (nota 195).

[58] Andrei Șaguna, *Compendiu de Dreptul Canonic al unei Sântei Sobornicești și Apostolești Biserici*, Sibiu, ^{3}1913, pp. X-XI.

[59] Johann Schneider, *Ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna*, p. 189.

[60] Andrei Șaguna, *Compendiu de Dreptul Canonic*, p. 1.

mai multe aspecte ale unei posibile definiții a dreptului canonic: a) dreptul canonic, ca știință, cuprinde drepturile eclesiale[61]; b) în *sens obiectiv*, reprezintă totalitatea legilor bisericeşte care reglementează drepturile și oficiile[62] Bisericii și ale membrilor ei, definiție regăsită și în *Elementele dreptului canonic*; c) în *sens subiectiv* „dreptul canonic este complexul drepturilor, care compet Bisericei după dreptul obiectiv în afacerile și referințele ei externe și interne"[63]; d) jurisprudența canonică reprezintă abilitatea deducerii din principii și de aplicare a legilor bisericești la cazuri diferite, determinându-se astfel drepturile și „oficiile" Bisericii și ale membrilor ei, definiție preluată integral din Nicolaus Joannes Cherrier[64]. Prima parte, cea a dreptului intern, este, la rândul ei, divizată în conformitate cu doctrina apuseană a celor trei sluji ale lui Hristos[65].

---

[61] În *Telegraful român* acest pasaj mai conține „care cuprinde și explică drepturile eclesiale" în: Andrei ȘAGUNA, „Împărtăsiri dintr-unu manuscriptu, ce tracteza despre Dreptulu Canonicu alu Bisericei greco-resaritene ortodoxe ecumenice", în *Telegraful român,* nr. 1, 1/13 ianuarie (1867), p. 2.

[62] Ediția germană traduce sintagma „drepturi și oficii" prin „die Rechte und Pflichten (drepturi și obligații)", Andrei ȘAGUNA, *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, übers. v. Alois SENTZ, Hermannstadt, 1868, p. 1.

[63] Andrei ȘAGUNA, *Compendiu de Dreptul Canonic*, p. 1. După cum se poate constata față de definiția anterioară a dreptului subiectiv din *Elementele dreptului canonic,* Mitropolitul Șaguna își aprofundează și clarifică această definiție. Totuși, dacă în *„Elementele dreptului canonic"* Andrei Șaguna, fiind tributar textului lui Nicolaus Joannes Cherrier, definește dreptul subiectiv prin cunoașterea temeinică a canoanelor, adică a drepturilor regăsite în canoane (Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic,* p. 63), în *Compendiul* său consideră că subiectul de drept al dreptului subiectiv este Biserica, iar nu membrii Bisericii. O părere diferită se regăsește la: Nikodim MILASCH, *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche*, Pacher Kisic, 1905, p. 8.

[64] A se vedea tabelul de mai sus unde am comparat cele două opere.

[65] Compendiul de drept canonic este structurat astfel: elemente de eclesiologie ortodoxă (§21-29), prima parte: dreptul intern, care cuprinde *puterea învățătorească* (§ 30-46), *puterea sacramentală* (§ 47-130), administrarea și organizarea Bisericii (§131-§292); a doua parte: dreptul extern, în varianta *ius publicum ecclesiasticum*, (§293-§312); a treia parte: despre legislația bisericească, sau puterea judecătorească. Maria STAN, „Andrei Șaguna and 'The Organic Statute", p. 254. Teza divizării puterii bisericești a fost dezvoltată mai mult în teologia de influență apuseană (primul autor care a făcut disocierea aceasta a fost CALVIN, *Instituții* I, 2, 15, pornind de la împărțirea activității lui Hristos în trei slujiri - *potestas magisterii, potestas ministerii, potestas jurisdictionis,* sau în teologia contemporană *munus docendi, munus sanctificandi, munus regendi.* A se vedea: Yves CONGAR, „Sur la trilogie Prophete-Roi-Prêtre", în: *Revue des Sciences Philosophiques Et Théologiques* (1983), pp. 97-116; Ludwig SCHICK, *Das dreifache Amt Christi und die Kirche. Zur Entstehung und Entwicklung der Trilogien*, Bern, 1982. Această teză a fost preluată nu numai de către canoniști, ci și de către foarte mulți dogmatiști, inclusiv de către cei români (Andrew LOUTH, "The Orthodox Dogmatic Theology of Dumitru Staniloae," în: Dumitru STANILOAE, *Tradition and Modernity in Theology*, ed. Lucian Turcescu, Center for Romanian Studies, Iași, Palm Beach, 2002, p. 62). Totuși această divizare, în momentul în care este transpusă în teologia ortodoxă, trebuie gândită într-o unitate indisolubilă, fiecare slujirea implicându-o pe cealaltă, iar nu în trei slujiri sau lucrări disociate, ceea ce ar fi străin de însăși duhul patristic, ci într-o existență concentrică.

Compendiul lui Andrei Șaguna a cunoscut, imediat după apariție, mai multe recenzii, de cele mai multe ori descriptive și apreciative[66], dar și negative[67], fără a se analiza însă părți anume din lucrare[68].

Cu toate că autorul menționează sursele pe care le-a folosit[69], precum în prima lucrare, se pot totuși identifica în gândirea sa și alte curente teologice specifice perioadei redactării manualului și sistematizării dreptului canonic.

---

[66] Dr. Zotos, „Le droit canonique de l'Église Orthodoxe. Par Mgr André de Siaguna, archevêque de L'Église orthodoxe de Transylvanie et Hongrie", în: *L'Union Chrétiennex*, IX (1868), No. 11, 527-528, preluat în: *Revista teologică* XIII (1923), nr. 6-7, pp. 216-219. H. Vering analizează în detaliu această lucrare în: *Archiv für katholisches Kirchenrecht*, XXIV (1870), pp. 139-141; „Opiniuni despre Compendiul de dreptul canonic al bisericei greco-orientale" în *Telegraful Român*, anul XVI, Nr. 63, Sibiu, 8/20 august (1868), p. 249; partea a II-a *Telegraful Român*, anul XVI, Nr. 64, 11/23 august 1868, p. 253. „Literarische Anzeige", *Hermannstädter Zeitung vereinigt mit dem Siebenbürger Botten*, Nr. 192, Hermannstadt, 1868, apud: *Telegraful Român*, anul XVI, Nr. 63, Sibiu, 8/20 august 1868, p. 249. *Trompeta Carpaților*, Nr. 652 și 653 din 1868, apud „Opiniuni despre Compendiul de dreptul canonic al bisericei greco-orientale", în *Telegraful Român*, anul XVI, Nr. 64, Sibiu, 11/23 august 1868, p. 253; „Evangelische Kirchenzeitung", Berlin 1869, No. 18; preluat în: *Telegraful Român*, anul XVII, Nr. 36, 8/20 mai 1869, p. 145, preluat parțial și de către: Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei baron de Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui*, Editura Consistoriului Mitropolitan, Sibiu, 1909, p. 188.

[67] Constantin Popovici menționează în cursul său de *Dreptul Bisericesc*, curs scris de către Badea Cireșeanu, an. IV, Facultatea de Teologie, Cernăuți, 12/24 Mai 1890, Manuscris Biblioteca Sfântului Sinod, p. 3: „la 1868 a publicat același autor un manual mai mare intitulat *Compendiu de drept canonic* care însă se abate foarte de la dreptul pozitiv al bisericii răsăritene universale și propune dreptul bisericesc universal după întemeierea constituțională modernă care a dat-o autorul bisericii românești din Ardeal și Ungaria așa că înfățișează dreptul bisericesc cel de acum al bisericii românești din Ardeal și Ungaria ca dreptul bisericii universale răsăritene."

[68] În 1872 Compendiul lui Șaguna a fost tradus și în limba rusă fiind folosit parțial, pe lângă manualele lui Ioan Sokolov, în predarea dreptul canonic în școlile de teologie. Totuși, I. Berdnikov susține că „Acest curs prezintă o amestecare de dogme cu dreptul bisericesc. Cartea poate fi bună numai pentru cunoștințele ce se pot afla în ea despre starea și practica Bisericii locale". I. S. Berdnikov, *Curs de Drept bisericesc*, trad. Silvestru Bălănescu, Episcopul Hușilor, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1892, p. 17.

[69] În prefața *Compendiului,* Andrei Șaguna menționează: „Iată acum manualul dorit de dreptul canonic, care l-am compus eu după temeiurile genuine și originale scoase din sânta scriptură, din canoanele sinoadelor ecumenice și locale, și din interpretațiunile, care le-am găsit în Pidalion și din cele ale lui Balsamon, Zonara și din sintagma alfabetică a lui Blastar; iar în privința anticuităților bisericești m-am folosit cu opurile lui Bingham și Haineciu. Eu afară de aceste izvoare și adminiculi de dreptul canonic al bisericei noastre, pe care le recunosc de dătătoare de măsură pentru biserica noastră de a toată lumea, fie ea în oricare parte a lumei, – n-am întrebuințat alte izvoare ori opuri..." Andrei Șaguna, *Compendiu de Dreptul Canonic,* p. XXI. Într-adevăr, consultând catalogul lucrărilor regăsite în biblioteca lui Andrei Șaguna, catalog întocmit între 1871 și 1873 (a se vedea Mircea Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism,* p. 167) vom constata prezența acestor cărți, după cum urmează: Ilarion Pușcariu, *Catalogulu cărțiloru Escellenției Sele Domnuliu AEppu și Metropolitu Andreiu*, în *Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului*, ms. 261, nr. 757: *Canoanele gr. și serb. 1839*; nr. 763: *Pidalionulu gr. Lipsca,* 1800 (*Πηδάλιον της νοητής νηός, της Μίας Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής των ορθοδόξων Εκκλησίας..., παρά Αγαπίου Ιερομονάχου, και Νικοδημου Μοναχού, Ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξωνίας,* 1800); nr. 764: *Pidalionulu rom. Nemtiulu 1844, 2 esepl;* nr. 583: *Σύνταγμα των θείων*

În definirea Bisericii și a dreptului canonic, Șaguna pleacă de la ideea Bisericii ca societate cu scopuri religioase, căreia, precum altor societăți, îi sunt necesare instituții și o legislație pentru atingerea acestor scopuri, reluând din opera precedentă ideea originii dreptului canonic în învățătura lui Hristos[70].

În privința definirii canonului, Șaguna are câteva contribuții semnificative[71]. În concepția lui canonică, dogmele și adevărul de credință rămân neschimbate, deoarece ele au un caracter universal, iar canoanele pot fi diferite după perioadă și loc, ceea ce nu duce la distrugerea unității Bisericii.[72]

Canoanele sunt în conformitate cu litera și duhul învățăturilor dogmatice neschimbabile ale Bisericii[73], idee dezvoltată, după cum vom vedea în următorul capitol al lucrării, doar în secolul al XX-lea de către Vladimir Lossky, fiind necesare pentru cunoștințele teoretice și practice ale clericilor și laicilor, deoarece canoanele își păstrează „însemnătatea lor intensivă și extensivă"[74]. În viziunea lui Șaguna, canoanele Bisericii sunt necesare în determinarea convingerilor și problemelor bisericești, religioase și morale pentru păstrarea și neabaterea de la tradiția genuină a Bisericii[75].

και ιερών κανόνων των τε αγίων και πανευφήμων Αποστόλων, και των ιερών και οικουμενικών και τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος αγίων Πατέρων, υπό Γ. Α. Ράλλη και Μ. Ποτλή, Εκ της Τυπογραφίας Γ. Χαρτοφύλακος, Αθήνησιν, 1852, vol 1 și 2; nr. 363: *Grischovius H. Binghamus Jos. Antic. ecles. in lat. conv. Halle, Mag. 1755-61; ed. II, tom. IV, X, XI, A III a 1781 (Iosephi Binghami, Origines sive antiquitates ecclesiasticae, ex lingua anglicana in latinum vertit Henricus Grischovius,* Halle, 1755-1761*)* și nr. 2182: Binghami, *Opera,* 1724, 3 vol.*;* Cu toate acestea, la o atentă analiză se poate constata că Șaguna nu a folosit ca autori auxiliar doar pe „Bingham și Haineciu", ci lista autorilor este destul de amplă (a se vedea: I. MATEIU, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc* p. 170).

70 Andrei ȘAGUNA, *Compendiu de Dreptul Canonic*", p. 3.

71 Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic,* p. 22: „Canonul este cuvânt grecesc și în limba noastră înseamnă lege, care s-a prescris modul vieții celei drepte, sau îndreaptă năravurile cele rele. După definiția aceasta numai sfintele cărți se pot numi cărți canonice, căci numai acelea cuprind în sine legi veșnice și neschimbătoare despre credință și despre mânuirea sufletească. Și fiindcă Domnul nostru Iisus Hristos a făgăduit Bisericii a-i trimite pe Mângâietorul, Duhul Sfânt, care o va povățui pe toată calea bună, pentru aceea legile acelea, pe care Biserica, pentru îndreptarea năravurilor și a vieții fiilor săi, le prescrie, s-au numit canoane, iar cartea, care cuprinde canoanele, s-a numit carte sau condică de canoane. Sfinții Părinți hotărârile soboarelor le-au numit așezămintele Duhului Sfânt și canoane dumnezeiești. ", p. 23. În *Compendiu de Dreptul Canonic*, p. 303, definiția canonului este mult mai dezvoltată. Pornind de la semnificația acestuia, canonul este o: „regulă, îndreptare și prescrierea de normă". Andrei Șaguna face diferența față de legea civilă, care impune și pedeapsa trupească, arătând că de fiecare dată canonul are valoare soteriologică, iar nu punitivă, precum are legea civilă, care poate impune chiar și pedeapsa capitală.

72 Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic,* p. 25.

73 *Enchiridionu, adeca Carte manuale de canone ale unei sântei, sobornicesci, și apostolicesci Biserici cu Comentare de Andreiu Baronu de Siaguna, din mila lui Dumnedieu Archiepiscopu alu Ardealului, si Mitropolitu alu Româniloru de Relegea ortodocsa greco-resariteana din Ungaria si Ardealu, Consiliariu intimu de Statu, Marele Cruceriu alu ordinelui cesaru-austriacu Leopoldinu, si Cavaleriu alu ordinelui cesaro-austriacu alu Coroanei de fieru*, in Tipografia archidiecesana, Sabiiu, 1871, p. VI.

74 Andrei ȘAGUNA, *Enchiridionu, adeca Carte manuale de canone*, p. VI.

75 Andrei ȘAGUNA, *Enchiridionu, adeca Carte manuale de canone*, p. VII. În această prefață, pp. VII-IX, Șaguna trasează, pe baza canoanelor, opt principii fundamentale care trebuie aplicate în

Ceea ce este foarte important de subliniat este împărțirea pe care Șaguna o face între canoanele dogmatice, canoane disciplinare și canoane morale[76]. Canoanele dogmatice și morale rămân în întregimea lor „nevătămate și neschimbate pentru toate veacurile”[77], precum dogma Sfintei Treimi, iar cele disciplinare, după părerea Mitropolitului Șaguna, sunt schimbabile, în sensul acomodării unui canon la împrejurările locale. Prin urmare, schimbabilitatea canoanelor se referă nu la posibilitatea de abrogare a lor, ci la aplicabilitatea lor la împrejurări și cazuri concrete, rămânând în fidelitate cu intenția inițială a canonului[78]. O altă distincție făcută de către ierarhul ardelean este între *canoanele universale* și *canoanele particulare*, cele din urmă având autoritate exclusiv în Biserica ce a emis aceste texte[79]. Receptarea canoanelor particulare de către cele ecumenice conferea autoritate deplină acestor norme date de către sinoadele locale.

Compendiul de drept canonic al Mitropolitului Andrei Șaguna a fost folosit ca manual principal și la seminariile superioare din celelalte provincii românești până la sfârșitul secolului al XIX-lea, când au apărut alte manuale de drept bisericesc.[80]

După cum putem constata, Mitropolitul Șaguna nu a construit un sistem canonic cu o puternică fundamentare eclesiologică, ci argumentarea sa pleacă, de cele mai multe ori, de la citate și referințe biblice, la care se adaugă referințele canoanelor și,

---

Biserica Ortodoxă.

[76] *Actele soboarelor Bisericei greco-resăritene din Ardeal din anii 1850 și 1860*, Tipografia diecesană, Sibiiu, 1860, p. 80: „Canoanele luându-se în de obște sînt pravilele Bisericei, a cărei capu este Domnul nostru Iisus Hristos. Canoanele luându-se în deosebi în privința cuprinsului și a scopului pentru care s-au adus, se împart în două categorii: căci ele hotărăsc sau asupra dogmei, sau asupra disciplinei bisericești și a moralului creștinescu.” A se vedea și analiza lui I. Mateiu, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc,* pp. 192-193.

[77] *Actele soboarelor Bisericei greco-resăritene din Ardeal*, p. 80.

[78] „În privința canoanelor, care tratează despre disciplină, este părerea mea, că ele sufere schimbare, însă numai întatâta, încât aceea se face spre a se modifica și acomoda vreun canon disciplinariu împrejurărilor locale, însă cu pază, a nu vătăma intenția primitivă a canonului, ce au avut Sfinții Părinți, când s-au așezat”. Cf. *Actele soboarelor Bisericei greco-resăritene din Ardeal*, p. 80. I. Mateiu arată importanța „teoriei relativității canoanelor” pentru adoptarea sistemului de organizare bisericească în Biserica din Ardeal. I. Mateiu, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc,* pp. 193-194.

[79] „În privința ființei mărturisirii creștine și a dogmelor nu poate fi nicio deosebire în Biserica lui Hristos, căci unul și același este Hristos. Însă în privința disciplinei bisericești poate fi deosebire după vremuri și după împrejurări, precât adică aceste împrejurări înrâurează în întreagă sau numai într-o parte a Bisericii, căci ce nu este împotriva dogmelor, aceea poate întrebuința vreo Biserică particulară, dacă o silesc împrejurările din afară. Deci, dacă unimea credinței și a dogmelor rămâne nevătămată și mădularele Bisericii universale rămân unii către alții în împreunarea credinței și în împărtășirea Sfântului Duh, atunci disciplina bisericească poate fi felurită după starea locului și a timpului, căci aceasta nu strică unimea credinței. De unde prea firește urmează că și canoanele disciplinare ale Bisericii particulare pot fi felurite. Unele Biserici particulare, ca să poată susține disciplina cea cuviincioasă după după împrejurările lor locale, erau silite, afară de canoanele soboarelor ecumenice, să așeze pentru sine și canoane particulare, care apoi le petreceau în cartea canoanelor lor și le așterneau soboarelor ecumenice spre întregire”. Andrei Șaguna, *Elementele dreptului canonic,* pp. 24-25.

[80] Petre Gârboviceanu, „Vasile Pocitan, Compendiu de Drept bisericesc (București, 1898)”, în: *Biserica Ortodoxă* Română, an XXII, nr. 8 (1898), p. 799.

în unele cazuri, încorsetarea în limbajul și concepțiile apusene, cea din urmă fiind, de cele mai multe ori, doar o chestiune secundară. Argumentarea sa se bazează pe funcția hermeneutică a citatelor biblice[81], ca autoritate fundamentală de înțelegere a realităților bisericești și pe textele ratificate sinodal ca expresie a autorității Bisericii izvorâtedin Revelația divină. Din această perspectivă, dreptul canonic este considerat ca fiind constitutiv Bisericii, izvorât din cuvintele Mântuitorului și dezvoltat de către Sfinții Apostoli. Pe de cealaltă parte, structura de împărțire și delimitare a dreptului canonic pot fi regăsite în marea majoritate a manualelor de drept canonic ale secolelor XVIII-XIX.[82]

Cu toate acestea, elementele de definire a naturii canoanelor și a dreptului canonic reprezintă un pas important în dezvoltarea unei viziuni ortodoxe a teologiei canonice, opera marelui ierarh ardelean fiind una de pionierat. Aceasta a pus bazele consolidării unei viziuni aparte pe care au dezvoltat-o sau au încercat să o dezvolte școlile teologice românești în decursul secolului al XX-lea.

---

[81] Johann Schneider, *Ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna*, pp. 177-178.

[82] Redăm în această notă toate manualele de drept canonic regăsite în biblioteca lui Andrei Șaguna, care au fost, probabil, sursele de inspirație pentru definirea dreptului canonic. Ilarion Pușcariu, *Catalogulu cărțiloru Escellenției Sele Domnuliu AEppu și Metropolitu Andreiu*, în *Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului*, ms. 261, nr. 756: Guilielmus Beveregius, *Synodikon sive Pandectae Canonum SS. Apostolorum et conciliorum ab Ecclesia graeca receptorum*, E Theatro Sheldoniano sumptibus Guilielmi Wells & Roberti Scott, 1672; nr. 759: Giovanni Paolo Lancellotti, *Institutiones Iuris Canonici*, Tomasinus, 1704; Binghami, Opera 1724; nr. 596: Claudii Fleury, *Institutiones Juris Ecclesiastici*, Crugius, 1733; nr. 223: Vitus Pichler, *Ius Canonicum Practice Explicatum*, Ingolstadii, 1734, 2 vol.; nr. 475: Pauli Josephi a Riegger, *Institutiones iurisprudentiae ecclesiasticae*, vol. I-IV, 1778; nr. 766: Zegeri Bernardi Van Espen, *Jus ecclesiasticum universum*, ex typographia J. Gatti, 1781, 3 vol.; Adam Brezanóczy, *Institutionum Iuris Ecclesiastici*, 1817, nr. 556: part. II, 1818; Müller, *Lexicon des Kirchenrechtes*, 2 vol., Würzburg, 1842; Richter, *Kirchenrecht*, Leipzig, 1848; nr. 2203: Karl Kuzmány, *Urkundenbuch zum österreichischen Ev. Kirchenrecht*, Wien 1856; Hefele, *Conciliengeschichte,* Freiburg, 1856; *Archiv für Katholisches Kirchenrecht*,1857; nr. 408: Jakob Rannicher, *Handbuch des evangelischen Kirchenrechtes mit besonderer Rücksicht auf die evangelische Landeskirche Augsburger Bekenntnisses in Siebenbürgen*, Steinhaußen, 1859; nr. 344: *Enchiridion juris ecclesiae orientalis catholicae : pro usu auditorum theologiae, et eruditione cleri graeco-catholici*,1862.

1.1.2. Elemente fundamentale de drept canonic la Prof. Constantin Clementie Popovici

Într-o serie de articole publicate în revista *Candela* de la Cernăuți, între anii 1885-1886[83], Constantin Popovici[84], profesor de drept bisericesc la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți, trasează elementele generale ale dreptului canonic, dedicând câteva pasaje determinării naturii dreptului canonic. Încă de la început, acesta împarte dreptul canonic în: *drept divin scris* (în care încadrează, ca izvor, Sfânta Scriptură), *dreptul divin nescris* (adică Sfânta Tradiție), *dreptul omenesc scris* (legile „curat-bisericești" și cele „politico-bisericești") și *dreptul uman nescris* (reprezentat de obiceiul de drept)[85]. Legile „curat-bisericești", fiind numite canoane, reglementează ordinea exterioară a Bisericii. După aceste împărțiri, autorul tratează pe larg izvoarele și sursele dreptului canonic ortodox.

Într-un alt studiu[86], care a reprezentat, de fapt, discursul de inaugurare ținut de către Constantin Popovici la 4 octombrie 1888, la investirea sa ca rector al Universității Franz-Joseph din Cernăuți, dezbate, pe de o parte, raportul dintre dreptul bisericesc, teologie și jurisprudență și, pe de cealaltă, locul dreptului canonic între științele juridice. La prima chestiune, autorul evidențiază raportul dintre dreptul bisericesc și dogmatică, din perspectiva faptului că obiectul dreptului are în vedere organismul social al Bisericii, fundamentat pe adevărurile dogmatice și morale. Totuși, privirea dreptului bisericesc exclusiv din perspectiva teologică a dus, conform părerii lui C. Popovici, la supradezvoltarea unei cazuistici practico-teologice, dreptul fiind perceput ca un set de reguli practico-teologice și rituale[87]. Aceste elemente dogmatice și morale sunt structurale pentru dreptul bisericesc ortodox, dar cea mai mare influență asupra acestuia au avut-o condițiile istorice și sociale de existență a Bisericii[88]. Prin urmare, autorul

[83] Constantin Popovici, „Fontânele și Codicii dreptului bisericescu ortodoxu", în: *Candela. Jurnalu bisericescu-literaru*, nr. 11 (noiembrie 1885), pp. 661-668.

[84] Despre date bio-bibliografice despre Constantin Popovici a se vedea la: Mihai Plătică „Canonistul Clementie Popovici. Contribuția lui la dezvoltarea dreptului bisericesc ortodox", în: *Studii Teologice*, Seria II, an XIII (1961), nr. 5-6, mai-iunie, pp. 349-363; Valerian Șesan, „Clementie Constantin Popovici", în: *Candela. Jurnalu bisericescu-literaru*, nr. 1-12, (1938), pp. 62-73. Pentru trecerea în revistă a profesorilor români de teologie de la Universitatea din Cernăuți, a se vedea: Constantin Ungureanu, „Profesorii români de la Universitatea austriacă din Cernăuți (1875-1919)", în: *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai" al Academiei Române*, VIII-IX (2005), pp. 90-103. Pentru istoricul înființării Facultății de Teologie, a se vedea: Thomas Mark Németh, „Joseph Ritter von Zhishman und die Errichtung der orthodoxen theologischen Fakultät in Czernowitz", în: *Ostkirchliche Studien*, 54 (2005), p. 282.

[85] Constantin Popovici, „Fontânele și Codicii dreptului bisericescu ortodoxu", în *Candela. Jurnalu bisericescu-literaru*, nr. 11 (noiembrie 1885), p. 661.

[86] Constantin Popovici, „Caracterul și pozițiunea Dreptului bisericesc în organismul științelor", în: *Candela,* an. 9, nr. 7 (1890), pp. 428-441.

[87] Constantin Popovici, „Caracterul și pozițiunea Dreptului bisericesc", p. 429.

[88] Constantin Popovici, „Caracterul și pozițiunea Dreptului bisericesc", pp. 429-430. Cu toate acestea, legătura dintre dreptul canonic și dogmatică este percepută doar în structurarea elemente-

face diferențiere între viziunea dogmatică și cea canonică asupra Bisericii, prima percepe Biserica drept o instituție divină, iar a doua ca o societate religioasă externă cu o organizație determinată, aflată în continuă dezvoltare și având scopuri moral-religioase bine definite[89]. Viziunea pe care C. Popovici o impune asupra celor două discipline este una de armonie, structura exterioară a Bisericii trebuie să se dezvolte în conformitate cu ființa și scopul ei interior[90]. Accentuând faptul că împărțirea teologiei în mai multe discipline este o dezvoltare a sfârșitului de secol XVIII, autorul încearcă să determine locul dreptului canonic în sistemul juridic, împrumutând, după cum afirmă, argumentele lui Johann Friedrich von Schulte și Ioan Sokolov[91].

Aceste perspective sunt dezvoltate în cursul de drept bisericesc, predat în anul 1890, păstrat ca manuscris în Biblioteca Sfântului Sinod. Cursul a fost litografiat începând cu anul 1884 în limba germană și în limba română, având o circulație internă[92]. Din cauza unor factorilor multipli, cursul de drept bisericesc, deși a circulat în mai multe exemplare și ediții, nu a cunoscut lumina tiparului. În acest curs, Constantin Popovici, fost student al lui Joseph von Zhishman[93], pornește de la dimensiunea socială a dreptului[94], făcând distincția între *dreptul obiectiv* și *dreptul subiectiv*. După

---

lor fundamentale ale dreptului bazate pe adevăruri „simple și generale" receptate din revelația divină.

[89] Constantin Popovici, „Caracterul și pozițiunea Dreptului bisericesc", p. 430.

[90] Autorul oferă mai multe exemple pentru a evidenția această legătură, mai ales din Sfintele Taine. Totuși delimitează clar elementele dogmatice interne, de cele canonice externe, fiecare având exclusivitate în forul său, interior sau exterior. Delimitarea aspectelor vizibile/sociale de cele invizibile/teoretice, sau canonice de cele dogmatice, duce la diferențierea între cele două discipline, dar nu și la despărțirea lor. Constantin Popovici, „Caracterul și pozițiunea Dreptului bisericesc", pp. 430-431.

[91] Constantin Popovici, „Caracterul și pozițiunea Dreptului bisericesc", pp. 436-437.

[92] Valerian Șesan, „Clementie Constantin Popovici", p. 69; Mihai Plătică „Canonistul Clementie Popovici. Contribuția lui la dezvoltarea dreptului bisericesc ortodox", p. 350.

[93] Constantin Clementie Popovici a studiat dreptul canonic, începând cu anul 1870, la Facultatea de Teologie Catolică din Viena sub tutela profesorului catolic Josef von Zhishman. În cercetările sale, teologul român s-a focalizat inițial asupra originii și înțelesului ierarhiei în Biserica Ortodoxă și asupra condițiilor canonice de intrare în preoției. De asemenea, munca sa, în timpul acestui stagiu de cercetare din Viena, a avut în vedere și natura pedepselor în Biserica Ortodoxă. Thomas Mark Németh, *Josef von Zhishman (1820 - 1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, Plöchl, Freistadt, 2012, pp. 106-107, 282.

[94] Constantin Popovici, *Dreptul Bisericesc*, curs scris de către Badea Cireșeanu, an. IV, Facultatea de Teologie, Cernăuți, 12/24 Mai 1890, Manuscris Biblioteca Sfântului Sinod, p. 1: „Omul este o ființă socială și viețuiește în societate. Însă nicio societate nu ar putea exista fără o anumită rânduială socială care pune margini faptelor celor de afară ale fiecărui membru, ca să se poată ajunge scopul societății și ca omul să nu vateme libertatea altuia. Normele care stabilesc rânduiala socială se numesc *legi sociale* sau scurt *legi*. Aceia ce fiecărui d. lege este iertat a face sau a cere ca să i se facă de către altul, chiar în contra voiei acestuia din urmă, este dreptul lui, îndreptățirea lui, dreptul în înțeles subiectiv... Cuprinsul îndreptățirilor și datoriilor de drept este dreptul în înțeles obiectiv. Dreptul în înțeles obiectiv este felurit după felurimea îndreptățirilor și datoriilor de drept prin care se cuprinde: așa există un drept firesc, un drept civil, un drept bisericesc s.m.d. "O altă variantă a acestui manuscris se găsește ca *Dreptul Canonic după prelegerile Domnului C. Popovici, profesor la Universitatea din Cernăuți*, litografiat de Pr. Vasile Pocitan, student, 1896.

încercarea de definire a dreptului bisericesc[95], C. Popovici recurge la divizarea tipic apuseană a dreptului după autoritatea legiuitoare[96], după subiect[97], după materie sau obiect[98] și după formă[99], divizare pe care am regăsit-o și analizat-o și la mitropolitul Andrei Șaguna, alegând, în cele din urmă, în structurarea cursului, împărțirea dreptului după materie[100]. Cu toate acestea, Valerian Șesan susținea că: „acest manual, în ce privește împărțirea materialului este în unele puncte chiar superior manualului de drept bisericesc, alcătuit de episcopul Nicodim Milaș, care are o autoritate covârșitoare în știința dreptului bisericesc ortodox".[101] Necesitatea dreptului bisericesc este dată de viziunea sociologică asupra Bisericii[102], care, ca societate cu scopuri bine definite, în acest caz soteriologice, are nevoie de „puterea de cârmuire" pentru a-și atinge aceste

---

[95] Constantin Popovici, *Dreptul Bisericesc*, p. 1: „Dreptul bisericesc este deci dară cuprinsul îndreptățirilor și datoriilor de drept ale Bisericii și ale membrilor ei. Iar ca știință dreptul bisericesc este desfășurarea sistematică a tuturor îndreptățirilor și datoriilor de drept ale Bisericii și ale membrilor ei".

[96] „După autoritatea legiuitoare se împarte în dumnezeieisc, care se divide în drept firesc, adică ius naturale, și drept pozitiv, și omenesc, care se împarte, la rândul său în bisericesc și politico bisericesc. Constantin Popovici, *Dreptul Bisericesc*, p. 1: „Dreptul bisericesc se poate împărți după autoritatea legiuitoare, după subiectul lui, după materia sau obiectul lui și după forma lui. După autoritatea legiuitoare se împarte în drept bisericesc dumnezeiesc și omenesc, după cum se întemeiază pe legi dumnezeiești sau omenești. Cel dumenezeiesc se împarte apoi în firesc și pozitiv după cum se întemeiază pe legea dumneazeiască cea firească întipărită în mintea omului sau se întemeiază pe legi bisericești pozitive ce sunt depuse în Sf. Scriptură și în Tradiția bisericească. Iar dreptul bisericesc omenesc se împarte în curat bisericesc și politico-bisericesc după cum se întemeiază pe legi omenești ale autorității bisericești sau ale autorității politice".

[97] Constantin Popovici, *Dreptul Bisericesc*, pp. 1-2: „După subiectul său, adică după aceea care are putere îndreptățitoare și îndatoritoare, se împarte dreptul bisericesc în universal și particular după cum are putere pentru biserica întreagă sau numai pentru o parte a ei. Aici este de însemnat că în cele ființiale și principale trebuie să stăpânească pretutindenea dreptul bisericesc universal și numai în cele neființiale poate afla loc pe lângă el în biserica particulară un drept bisericesc particular.

[98] Constantin Popovici, *Dreptul Bisericesc*, p. 2: „După materia (obiect) se împarte dreptul bisericesc în public și privat. Dreptul bisericesc public cuprinde îndreptățirile și datoriile de drept ale Bisericii ca societate, prin urmare îndreptățirile și datoriile de drept ale cârmuirii sau ale puterii bisericești. Îndreptățirile și datoriile de drept ale cârmuirii bisericești se referă parte către cei din înăuntrul bisericii, parte către persoane afară de biserică, anume către stat și către persoane fără credință. Cele din-năutru compun dreptul bisericesc public cel din intern, cele din urmă dreptul bisericesc cel din afară. Iar dreptul bisericesc privat cuprinde îndreptățirile și datoriile de drept cele personale și cele reale ale membrilor bisericești, aflat în referință către biserică, cât și către ceilalți.

[99] Constantin Popovici, *Dreptul Bisericesc*, p. 2: „După formă se împarte dreptul bisericesc în scris și în nescris după cum se întemeiază pe legi scrise sau nescrise, așa e nescris dreptul bisericesc cel firesc sau al cuviinței și dreptul bisericesc cel din îndătinare".

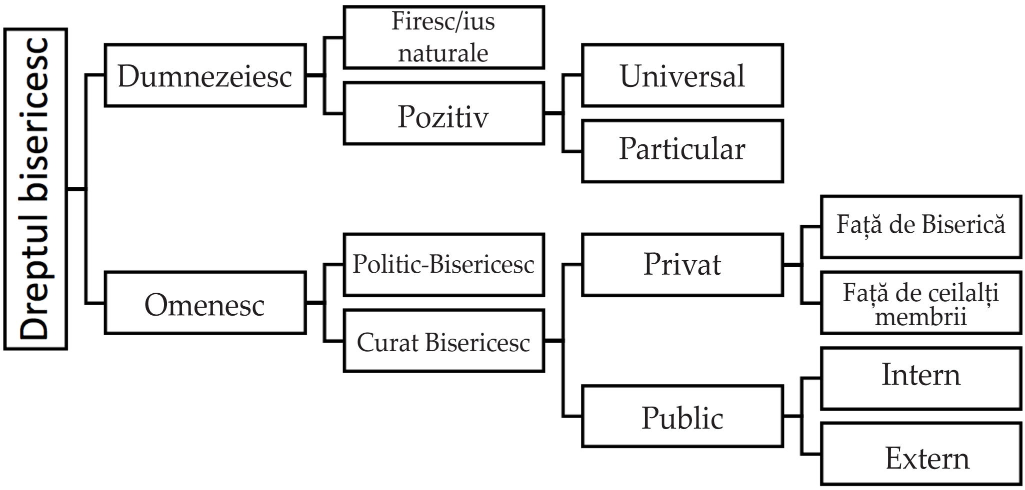
[100] Constantin Popovici, *Dreptul Bisericesc*, p. 3: „În tratarea noastră despre dreptul bisericesc vom urma împărțirea lui după materie, tratând: 1. Despre dreptul bisericesc public cel din-năutru și cel din afară; 2. despre dreptul bisericesc privat, cel personal și real".

[101] Valerian Șesan, „Clementie Constantin Popovici", p. 70.

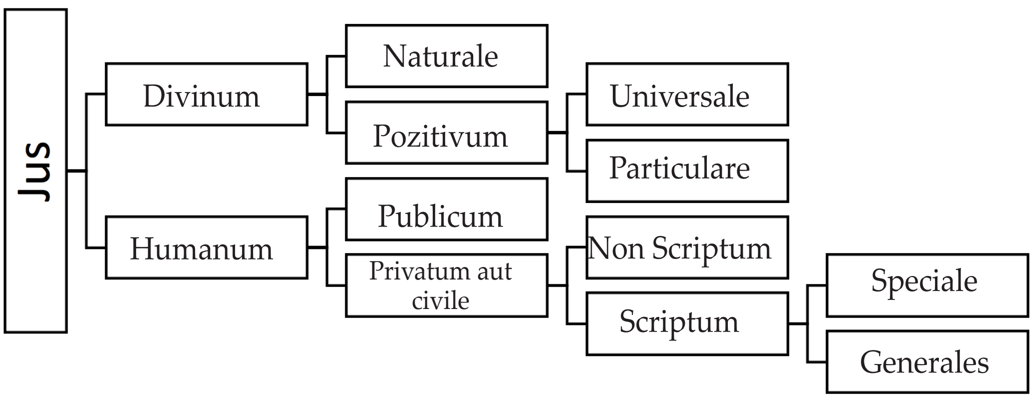
[102] Constantin Popovici, *Dreptul Bisericesc*, p. 4: „Biserica este însă o societate omenească întemeiată de Chr. spre scopul religios moral întrânsa, dar trebuie așișderea numaidecât să fie o putere ocârmuitoare care să cârmuiască comunit. chreștinilor către scopul ei religios moral să oblige și să întreb. mijloacele potrivite spre ajungerea acestui scop, iar împiedicările împotrivă să le înlăture."

scopuri prin mijloace precise. În momentul în care comparăm împărțirea dreptului canonic în viziunea lui Constantin Popovici cu împărțirea dreptului conform doctrinei canonice catolice a secolului al XIX-lea[103], avem următoarea structură:

Împărțirea dreptului bisericesc în viziunea lui Constantin Popovici:

Împărțirea dreptului bisericesc în viziunea dreptului canonic catolic al sec. al XIX-lea:

[103] Charles-Joseph Steur, *Juris Romani partitiones, secundum ordinem Institutionum Justiniani, ex interpretationibus Arnoldi Vinnii, Heineccii, Roger Tuldeni, Lorri et aliorum jurisconstultorum desumptae*, Jorez, 1825, p. 7.

După cum se poate observa, Constantin Popovici este în mare parte tributar diviziunii catolice a formulării și înțelegerii dreptului bisericesc. În această structurare, canoanele sunt considerate ca legi curat-bisericești și au în vedere reglementarea vieții publice a Bisericii[104], sau, în terminologie catolică, *ius publicum ecclesiasticum.* În lucrarea sa „Von den Kirchenstrafen (*Despre pedepsele bisericești*)", lucrare redactată în anul 1871 și rămasă în manuscris[105], pe timpul studiilor sale sub tutela profesorului catolic Josef von Zhishman[106], pleacă de la necesitatea absolută, în toate registrele existenței umane, a ordinii sau rânduielii ca factor principal al unității[107]. Cu toate acestea, ordinea în stat, precum și impunerea acestea se exercită diferit de către cea bisericească, Statul și Biserica având scopuri diferite și, prin aceasta, mijloace coercitive diferite, primul posedând mijloace fizice, iar Biserica posedând mijloace spirituale și morale[108]. Prin urmare, pedepsele bisericești au, din perspectiva teologului român, un caracter strict spiritual. De aceea, pedepsele bisericești, redate prin canoane, nu reprezintă altceva decât retragerea anumitor drepturi bisericești[109], idee pe care o vom găsi ulterior

---

[104] Constantin Popovici, „Fontânele și Codicii dreptului bisericescu ortodoxu", p. 662.

[105] Lucrarea se găsește în Arhiva Universității din Viena, Ms. I 765, ff. 3-14a, fiind publicată de către Thomas Mark Németh, *Josef von Zhishman (1820 - 1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, pp. 277-295.

[106] Pe baza unei scrisori din 15 septembrie 1871, aflată în arhiva Universității din Viena (Ms. III 878/1, ff. 116r), Thomas Mark Németh datează această lucrare în acest an.

[107] „Da nun der göttliche Heiland nichts sehnsüchtiger wünschen mochete, als den immerwährenden Bestand seiner von ihm zur Heiligung und Beseligung der Menschheit gestifteten Kirche, so musste er in seiner allumfassnden Weisheit auf ein Mittel denken, wodurch ein solcher Bestand möglich gemacht werden sollte, und dieses Mittel konnte naturgemäss kein anderes sein, als eben die Ordnung." Constantin Popovici, „Von den Kirchenstrafen", în: Thomas Mark Németh, *Josef von Zhishman (1820 - 1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, p. 278.

[108] Raportul pe care îl dezvoltă Constantin Popovici între Stat și Biserică merită menționat. Acesta afirmă că: „Wie Kirche und Staat ihrer Natur nach wesentlich von einander verschieden sind, ebenso herrscht auch zwischen den kirchlichen und bürgerlichen Strafen eine gleiche Verschiedenheit. Der Staat ist eine von Gott zur Erzielung der irdischen Wohlfahrtgesetzte Institution. Zu diesem Zwecke sind ihm all die Mittel und Kräfte zugewiesen, welche die physische Natur und der natürliche Geist des Menschen dafürbieten. Zur Aufrechterhaltung der staatlichen Ordnung dienen die bürgerlichen Gesetze. Die Übertretung dieser Gesetze werden mit physischen Strafen geahndet, da Gott den Träger der Staatsgewalt mit dem Schwerte bewaffnet hat, um jede Frevelthat an dem zu rächen, der sie begeht. Hingegen der Zweck der ebenfalls von Gott gestifteten Kirche ist rein geistiger Natur. Er besteht nämlich in der Begründung einer wahren christlichen Religiosität und Moralität und in der Vorbereitungder Gläubigen für die Erlangung des Seelenheils. Die Mittel, welche der Kirche zur Erreichung ihres Zweckes zu Gebote stehen, können demnach nicht aus dem Gebiete der physischen Natur hergeholt sein, sondern müssen dem geistigen Zwecke der Heiligung und Seligmachung der Menschheit entsprechen, mithin auch rein geistiger Natur sein". Constantin Popovici, „Von den Kirchenstrafen", în: Thomas Mark Németh, *Josef von Zhishman (1820 - 1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, p. 279.

[109] „Dort nämlich wird es zu zeigen am Platze sein, dass im Wesen die Kirchenstrafen nichts anderes, als die Entziehung allgemeiner oder besonderer, kirchlicher Rechte sind. Die Rechte aber welche die Kirche ihren Anhängern zuerkennt, sind Ausflüsse der Herrschaft über die Seelen, sind etwas rein geistiges. Daher können auch die Kirchenstrafen nur geistiger Natur sein". Constantin Popovici, „Von

și la episcopul Nicodim Milaş, iar obiectul lor sunt toți membrii Bisericii indiferent de statutul lor clerical sau neclerical. Pedepsele bisericești au un scop dublu, acela de păstrare a autorității legii și cel de îndreptare a celui ce a greșit[110]. Aceste pedepse bisericești sunt împărțite în pedepse generale, aplicate *in foro interno*, și speciale, aplicate *in foro externo*[111]. Totuși, deși în redarea aspectelor generale cu privire la pedepsele bisericești acestea erau considerate ca având un caracter spiritual, în momentul în care autorul le tratează în particular, mai ales excomunicare și alte pedepse de excludere, accentuează și efectele legale care le aveau acestea în tradiția canonică a Bisericii.[112]

De aceea canoanele sunt legi bisericești date sau ratificate de către un sinod. În ierarhizarea canoanelor, Constantin Popovici afirmă că acele canoane stabilite sau întărite de către un sinod ecumenic sunt canoane universale, având putere pentru întreaga Biserică, iar cele stabilite de sinoade particulare au putere numai pentru Biserica particulară respectivă. Textele unor Părinți ai Bisericii devin, la rândul lor, canoane doar dacă sunt receptate printr-un sinod ecumenic[113]. Această teză a canonistului român este destul de deficitară. Dacă Sinodul Trulan, prin canonul 2, receptează colecțiile canonice precedente și canonul 1 al Sinodului VII ecumenic receptează canonul 2 Trulan, se pune întrebarea: ce valoare sau putere au canoanele sinoadelor: Proto-deutera, din anul 861 din Constantinopol, și ale Sinodului ținut la Constantinopol în Hagia Sofia în anul 879? Au acestea putere doar pentru Biserica Constantinopolului, deoarece nu au fost stabilite, nici întărite de către un sinod ecumenic? Mai mult, canoanele întregitoare, nefiind receptate de către un anumit sinod, nu sunt, în niciun caz, canoane? Nici măcar cu o valoare pastorală? Răspunsul canonistului român este că cele 17 canoane de la Sinodul I-II și cele 3 canoane ale sinodului Sf. Sofia au caracter universal deoarece acestea: „s-au serbat ca ecumenice și hotărârile lor s-au primit de către tot orientul"[114].

Aceste studii realizate de către Constantin Popovici au stat, în mare parte, la baza manualelor ulterioare de drept canonic ortodox de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Gândirea canonistului de la Cernăuți avea să influențeze, după cum vom vedea, dezvoltarea ulterioară a dreptului canonic ortodox român.

---

den Kirchenstrafen", în: Thomas Mark Németh, *Josef von Zhishman (1820 - 1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, p. 279.

[110] „Kommen aber Gesetzesübertretungen vor und werden sie nicht geahndet, so verlieren die Gesetze welche die Stütze der sozialen Ordnung bilden, ihr Ansehen und ihre Geltung und sinken zu einem leeren Nichts herab; dadurch werden die Grundfesten der Gesellschaft untergraben und diese muss in kurzer Zeit aus Mangel des zusammenhaltenden Bindemittels, der Ordnung nämlich zu Grunde gehen". Constantin Popovici, „Von den Kirchenstrafen", în: Thomas Mark Németh, *Josef von Zhishman (1820 - 1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, p. 280.

[111] Constantin Popovici, „Von den Kirchenstrafen", în: Thomas Mark Németh, *Josef von Zhishman (1820 - 1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, p. 281.

[112] Constantin Popovici, „Von den Kirchenstrafen", în: Thomas Mark Németh, *Josef von Zhishman (1820 - 1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, pp. 288-289.

[113] Constantin Popovici, „Fontânele și Codicii dreptului bisericescu ortodoxu", p. 663.

[114] Constantin Popovici, „Fontânele și Codicii dreptului bisericescu ortodoxu", p. 665.

1.1.3. Elemente fundamentale de drept canonic în manualul lui Vasile Pocitan

Compendiul de drept bisericesc al lui Vasile Pocitan[115], publicat după doar un an de la obținerea licenței la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București și a absolvirii Facultății de Drept, reprezintă, la prima vedere, doar o adaptare după cursul lui Constantin Popovici, după cum menționează și Pr. Mircea Păcurariu[116], autorul însuși afirmând în prefața volumului său că lucrarea reprezintă o prelucrare după alte surse, pe care nu le numește. Acest lucru se poate constata în marea majoritate a elementelor fundamentale ale dreptului bisericesc, mai ales în definirea acestuia: „Dreptul bisericesc considerat ca sciință se ocupă cu studierea sciințifică și sistematică a tuturor drepturilor și obligațiunilor bisericei în genere și a membrilor ei în particular"[117], ceea ce reprezintă definirea dreptului ca obiectiv și subiectiv. Mai mult, divizarea dreptului bisericesc este identică cu cea regăsită la Constantin Popovici: după *obiect* (public și privat, cel public poate fi extern și intern), după *subiect* (universal și particular/ comun și singular), după *autoritatea legislativă* (drept divin[118] și drept uman, cel divin se divide în natural și pozitiv, iar cel uman scris în legi curat-bisericești sau κανόνες și legi politice cu referire la Biserică, iar cel uman nescris în datini bisericești[119]) și după *formă* (dreptul scris și nescris)[120]. Vasile Pocitan începe tratarea dreptului canonic, precum Constantin Popovici, de la definirea antropologică aristotelică a omului ca „ființă socială" (ζῶον πολιτικόν)[121]. Această asemănare în structura manualului se poate baza pe faptul că în anul 1896 putem identifica un curs al lui C. Popovici litografiat de către Vasile Pocitan, acest curs fiind folosit pentru studiul dreptului canonic la Facultatea de Teologie din București unde Vasile Pocitan era student[122]. Aceste divizări ale dreptului canonic sunt ulterior folosite de către autor și în alte opere. De

---

115 Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc al bisericei ortodoxe, comparativ cu bisericile Latină, Protestantă etc. și cu referințe speciale la legile și regulamentele bisericei ortodoxe autocefale Române,* Tipografia Adolf I. Feldmann, București, 1898, 362 p. A se vedea recenzia lui: Petre Gârboviceanu, „Vasile Pocitan, *Compendiu de Drept bisericesc* (București, 1898)", în: *Biserica Ortodoxă Română,* an XXII, nr. 8 (nov.) (1898), pp. 798-799. Despre personalitatea și opera lui Vasile Pocitan, ulterior Arhiereul Dr. Veniamin Pocitan Ploieșteanu, a se vedea: Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români,* Editura enciclopedică, București, 2002, pp. 369-370 și bibliografia aferentă.

116 Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români,* p. 369.

117 Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 6.

118 Ca izvor al dreptului divin scris autorul identifică Sfânta Scriptură, iar ca izvor divin nescris, Sfânta Tradiție. Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 14.

119 Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 14.

120 Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, pp. 6-7. În susținerea acestei idei autorul citează definiția dreptului canonic oferită de către Friedrich H. Vering, *Droit Canon*, Vol.1, Victor Palmi, Paris, 1879, p. 9.

121 Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 5.

122 *Dreptul canonic după prelegerile Domnului C. Popovici, Profesor la Universitatea din Cernăuți*, litografiat de Pr. Vasile Pocitan Student, 1896, 706 pp.

exemplu, diferența dintre dreptul uman și dreptul divin este preluată de către Veniamin (Vasile) Pocitan și în cartea sa *Arhiereii vicari în Biserica Ortodoxă Românească* unde afirmă: „Din punct de vedere al *dreptului divin* indiscutabil vicarii au avut și au toate drepturile, primind taina *hirotoniei arhierești*, ca toți ceilalți ierarhi. Din punct de vedere al *dreptului bisericesc* însă, sunt anticanonici. Canoanele opresc a se hirotonisi episcopi, fără eparhii reale. Păstori fără turmă”.[123] Autorul nu explică de ce poate exista această contradicție și de ce arhiereii vicari sunt legitimi din punct de vedere al dreptului divin, dar ilegitimi din punct de vedere al dreptului uman.

Deși sunt foarte multe elemente pe care le putem identifica cu cursul lui Constantin Popovici nu se poate afirma că manualul lui Vasile Pocitan este o simplă preluare și prelucrare a marelui teolog de la Cernăuți, după cum afirma Pr. Mircea Păcurariu. De exemplu, dacă în cursul său Constantin Popovici dedică un amplu capitol dezvoltării puterii bisericești, începând cu Sf. Apostoli, abordarea acestei teme este aproape inexistentă la Vasile Pocitan. Ceea ce se poate afirma este dependența în sistemul de împărțire a dreptului canonic care, după cum am văzut, era specific dreptului canonic catolic și dezvoltărilor ortodoxe ale vremii. La o analiză mai detaliată a conținutului manualului lui Vasile Pocitan se poate constata dependența sa nu de opera lui Constantin Popovici în tratarea materiilor, ci de manualul lui I. Berdnikov publicat ca traducere în limba română[124]. Diferențierea dintre cei doi este dată de faptul că V. Pocitan introduce viziunea Bisericii Ortodoxe Române acolo unde Berdnikov tratează instituțiile de drept canonic din Biserica Rusă. Aceeași dependență, uneori chiar textuală, se poate sesiza între V. Pocitan și I. Berdnikov și în metodele de expunere ale dreptului canonic. Metoda de prezentare a materialului canonic este una eclectică, fiind realizată prin combinarea metodei practice cu cea istorico-genetică și cu cea filosofică sau rațională, la care adaugă și metoda sistematică[125]. O altă caracteristică a

---

[123] Arhiereul Dr. Veniamin Pocitan Ploieșteanu, *Arhiereii vicari în Biserica Ortodoxă Românească. Vicarii Arhiepiscopiei Bucureștilor, Mitropoliei Ungro-Vlahiei și Patriarhiei Române*, București, 1937.

[124] I. S. Berdnikov, *Curs de Drept bisericesc*, trad. Silvestru Bălănescu, Episcopul Hușilor, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1892.

[125] Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 7. Făcând o comparație cu manualul lui I.S. Berdnikov se poate constata că Vasile Pocitan a împrumutat, în cea mai mare parte, metoda acestuia de expunere a materialului de drept canonic. I. S. Berdnikov, *Curs de Drept bisericesc*, p. 6. Comparând două pasaje din expunerea celor doi, constatăm identitatea, aproape absolută, dintre cele două texte: I. S. Berdnikov, *Curs de Drept bisericesc*, p. 6: „Istoria genesei unui știut institut juridic, ne dă cheia spre înțelegerea și aprecierea cuvenită a stării lui presente. Pe de altă parte, studiul formelor existenței lui istorice ne explică ideea institutului ce-l studiem, ne face să înțelegem ce este în el esențial și ce este interpus, introdus prin împrejurările istorice. Asemenea studiu de material științific mai mul decât ori-care, satisface reclamele științifice, în puterea cărora știința este obligată nu numai a-și sistematiza materialul, dar și a lămuri această sistematizare prin arătarea principiilor fundamentale, care conlucră în evenimentul de viață ce se studiază. Afară de preferința științifică a acestui metod, el este pus în știința dreptului bisericesc încă și pentru aceea, că de isvor al dreptului bisericesc se recunoaște nu numai așezămintele emanate de la autoritatea bisericească din timpul present, dar și canoanele Bisericii ecumenice antice, și aceste din urmă formează baza legislațiunei bisericești. Spre a veni în ajutorul acestui metod este însemnat a adăuga încă și metodul comparativ, cu care expunerea dreptului Bisericii

materialului său este dată de impunerea, în anumite locuri, a metodei comparative, prin care V. Pocitan încearcă să compare prevederile canonice ale dreptului ortodox cu cel al altor Biserici. Autorul subliniază importanța metodei istorico-genetice, pentru dezvoltarea diacronică a instituțiilor bisericești de drept canonic[126]. Prin urmare, metoda de expunere a manualului are în vedere sistematizarea unui drept bisericesc prin interpretarea tradiției canonice și compararea ei cu realitățile canonice contemporane și structurarea unui manual de drept canonic comparat, specific perioadei respective. Acest lucru poate fi constatat și prin faptul că o sursă principală pe care o regăsim în dezvoltarea acestor idei este manualul lui Friedrich H. Vering, în traducerea sa din limba franceză[127]. Dependența lui V. Pocitan de manualul lui I. Berdnikov se poate vedea și în capitolul dedicat raportului dintre știința dreptului canonic cu alte științe, unde expune, de multe ori literal, aceleași idei precum Berdnikov[128]. De asemenea, dependența totală a lui V. Pocitan de cartea lui I. Berdnikov poate fi certificată și de preluarea pasajelor legate de obiceiul de drept în Biserica Ortodoxă[129]. În unele capitole, prezentarea lui V. Pocitan este diferită de cea a lui Berdnikov, precum în capitolul legat de izvoarele dreptului canonic.

Totuși, nici dependența față de lucrarea lui C. Popovici nu poate fi exclusă sau mărginită doar la problema structurării dreptului canonic. În momentul în care comparăm capitolul lui V. Pocitan „Condițiunile obligativității legilor" cu cel din C. Popovici vom constata o identitate absolută, V. Pocitan preluând pasaje întregi legate de her-

---

ortodoxe se completează prin arătarea de norme paralele, care sunt în lucrarea în alte Biserici, afară de cea ortodoxă." Dacă vom compara pasajul din Berdnikov cu cel din Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 8, vom constata identitatea dintre cei doi: „Într-adevăr, numai istoria genetică a unui știut institut juridic, ne dă cheia spre înțelegerea și aprecierea cuvenită a stării lui presente. Pe de altă parte, studiul formelor dezvoltării istorice ne explică ideea pe care se bazează institutul ce-l studiem, ne face să înțelegem ce este în el esențial și ce este introdus prin împrejurările istorice. Numai un astfel de studii satisfac reclamele științifice, în puterea cărora știința este obligată nu numai a-și sistematiza materialul, dar și a lămuri această sistematizare prin arătarea principiilor fundamentale, care conlucră la ușurarea materiei ce se studiază. Dar în afară de preferința științifică a acestui metod, el este admis în tratarea dreptului bisericesc încă și pentru acest motiv, că noi recunoaștem de isvor al Dr. bisericesc nu numai legile emanate de la autoritatea bisericească din timpul present, dar și canoanele Bisericii vechi ecumenice, ba acestea sunt chiar *baza legislațiunei bisericești*. Spre desăvârșirea acestui metod am adăugat încă și metodul *comparativ*, care se ocupă cu expunerea legilor celorlalte biserici în paralel cu cea ortodoxă". Preluarea din Berdnikov continuă și la celelalte pasaje.

[126] Trebuie să subliniem alegerea făcută de Vasile Pocitan în prezentarea materialului său. Metoda istorico-genetică este importantă pentru autor din două puncte de vedere: a) oferă posibilitatea de înțelegere a realităților canonice actuale, care fac parte dintr-o tradiție care le determină; b) dezvoltarea istorică a formelor unei instituții canonice oferă posibilitatea de determinare a elementelor esențiale și a adaosurilor istorice la aceste realități.

[127] Friedrich H. Vering, *Droit Canon*, Vol.1, Victor Palmi, Paris, 1879.

[128] Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, pp. 10-11.

[129] *cf.* Ilya Stefanovich Berdnikov, *Curs de Drept bisericesc*, pp. 35-36; Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, pp. 20-21.

meneutica și exegeza canonică propusă de marele canonist de la Cernăuți[130]. Aceeași dependență se poate constata și la capitolul legat de descrierea colecțiilor canonice și nomocanonice[131], unde combină informațiile preluate din Constantin Popovici și I. Berdnikov.

În viziunea lui V. Pocitan, dreptul, în general, poate fi împărțit în *drept lumesc* și *drept canonic*, primul având ca scop fericirea pământească a omului, iar cel de-al doilea fericirea veșnică. Din această diferențiere se constată faptul că dreptul canonic se referă, după cum am văzut și în analiza autorilor precedenți, la realități spirituale, precum spiritualitatea, libertatea și universalitatea[132]. Cu toate acestea, Biserica este văzută ca o „instituție independentă", „societate bisericească", „societate universală"[133]. În acest sens, dreptul canonic se ocupă cu organizarea și structurarea exterioară a Bisericii, iar:

> „organizarea dinafară a Bisericii n-are însă caracterul neschimbabilității, care este proprie învățăturii dogmatice, ci formele administrațiunei, a tribunalului bisericesc, a canoanelor de disciplină, care nu au legătură strânsă cu învățătura dogmatică despre ierarchia bisericească, admit schimbări, potrivit cu împrejurările și cerințele timpului și locului"[134].

Aceste canoane împreună cu legile politice cu referire la Biserică fac parte din dreptul uman scris. Prin urmare, în viziunea lui Vasile Pocitan „canoanele sunt adevăratele legi date de autoritatea bisericească în drept, de aceea și știința care se ocupă cu studiul acestor canoane se numește *Drept canonic* sau *Drept Bisericesc"*.[135]

Ceea ce putem concluziona din tratarea elementelor de definire a dreptului canonic și a canoanelor în opera lui Vasile Pocitan este influența a două surse ortodoxe principale, mai exact cursurile lui C. Popovici și I. Berdnikov, și a altor două surse de

---

[130] Cf. Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, pp. 21-23 și Constantin Popovici, „Fontânele și Codicii dreptului bisericescu ortodoxu", în *Candela. Jurnalu bisericescu-literaru*, nr. 2 (februarie 1886), p. 67.

[131] Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, pp. 24-65.

[132] Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 9.

[133] Aceste definiții se bazează pe afirmațiile canoniștilor catolici Johann Friedrich von Schulte și Friedrich Heinrich Vering pe care autorul îi citează din traducerea în limba franceză. Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 9.

[134] Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 10.

[135] Diferența dintre *dreptul canonic* și *dreptul bisericesc* este explicată de către canonistul român în felul următor: „În Occident din evul mediu s-a stabilit a se numi Drept canonic, colecția tuturor măsurilor juridice emanate de la autoritatea bisericească, în opozițiune cu Dreptul civil. Mai în urmă s-a înțeles prin dreptul canonic, regulele curpinse în colecțiunea de drept. Aceste colecțiuni reunite s-au numit *corpus juris canonici.* Dreptul canonic ca sferă este mai puțin extins ca dreptul bisericeasc, pentru că el nu cuprinde decât canoanele propriu-zise, pe când dreptul bisericesc cuprinde și normele posterioare elaborate de ierarhia bisericească, adică legile și regulamentele pe care fiecare Biserică particulară le face potrivit cu nevoile timpului și loculu. Mai logic e dar a se zice drept bisericesc decât drept canonic". Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 19. Aceste diferențieri se bazează, de asemenea, pe ideile lui F. Vering și F. Walter.

origine apuseană: manualele lui F. Vering și F. Walter. Compendiul lui V. Pocitan reprezintă, totuși, o reîncercare proprie de sistematizare a dreptului canonic ortodox român.

1.1.4. Definirea dreptului bisericesc în opera lui Constantin Erbiceanu

Un autor pe care îl vom dezbate și în partea a doua a lucrării, care a avut o reală influență în comentariile și interpretările lui Constantin Dron[136], este marele teolog și istoric Constantin Erbiceanu[137]. Concepția sintetizată de către Constantin Erbiceanu, într-un studiu publicat la începutul secolului al XX-lea[138], este paradigmatică pentru înțelegerea dreptului canonic în această perioadă în teologia ortodoxă românească. Câteva elemente fundamentale, pe care le vom regăsi în marea majoritate a manualelor și studiilor de drept bisericesc din această perioadă, inclusiv la C. Erbiceanu, sunt: diferența dintre dreptul canonic și dreptul bisericesc, sau, după cum afirmă C. Erbiceanu, dreptul eclesiastic; încadrarea dreptului bisericesc în domeniul general al dreptului ca o disciplină juridică aparte[139]; divizarea dreptului bisericesc în divin și uman; divizarea tuturor realităților canonice după schema dreptului bisericesc divin și uman (ex. ierarhia de ordin divin, ierarhia de ordin uman, Tainele de drept divin, ierurgiile de drept uman).

Din varii motive, după cum afirma Iorgu Ivan[140], opera canonică a ilustrului teolog și istoric C. Erbiceanu nu este de mari dimensiuni[141]. În studiul menționat, au-

---

[136] Constantin Dron îl folosește pe Constantin Erbiceanu ca argument suprem al autorității interpretării canoanelor în Biserica Ortodoxă Română. De exemplu, la comentariul can. 8 I ec. acesta afirmă: „Autoritatea lui Zonara și Balsamon în veacul al XII-lea la greci, ca și cea a lui Erbiceanu în vremurile mai apropiate la noi, exclude altă înțelegere a textului." Constantin Dron, *Canoanele. Text și Interpretare, Vol. 2, Sinoadele ecumenice,* Tipografia cărților bisericești, București, 1935, p. 55.

[137] Despre date bio-bibliografice a se vedea: Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 172-173 și Mihai Plătică, „Contribuția lui C. Erbiceanu la studiul Dreptului bisericesc la noi", în: *Studii Teologice*, (1960), nr. 5-6 pp. 393-409. Constantin Erbiceanu a fost primul profesor care a predat dreptul bisericesc la Facultatea de Teologiei Ortodoxă din București începând cu anul 1887. Iorgu Ivan, „Catedra de Drept Bisericesc la Facultatea de teologie și Institutul teologic din București între 1881-1981", în *Studii Teologice,* 1981, nr. 7-10, p. 588.

[138] Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc, și mai întâi despre Biserica văzută și nevăzută", în: *Biserica Ortodoxă Română*, XXXI (1907), nr. 6 (sept.), pp. 642-651.

[139] Iorgu Ivan, „Catedra de Drept Bisericesc la Facultatea de teologie și Institutul teologic din București între 1881-1981", p. 589.

[140] Iorgu Ivan, „Catedra de Drept Bisericesc la Facultatea de teologie și Institutul teologic din București între 1881-1981", p. 589.

[141] Liviu Stan afirmă că profesorul Constantin Erbiceanu a alcătuit un curs de drept bisericesc, din al cărui cuprins a publicat mai multe părți în revista *Biserica Ortodoxă Română.* L. Stan, „Contribuții și poziții ale teologilor români", în: Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Teologia Dreptului*, coord. Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Editura Andreiana, vol. 1, Sibiu, 2010, pp. 127-128. Totuși, studiile pe care le-a publicat C. Erbiceanu nu constituie, de fiecare dată, părți ale unui curs de drept canonic, ci doar cercetări particulare asupra anumitor teme canonice.

torul pornește de la definirea Bisericii ca societate umană cu scopuri religioase, având nevoie, ca orice altă societate, de o legislație sau ordine legală[142]. Autorul, după ce respinge doctrina luterană și calvină despre dualitatea Bisericii văzute și nevăzute[143], afirmă că, pentru a ajunge la scopul său ultim, „sfințenia, sau perfecționarea internă a omului și stabilirea (legăturei) comunicării sale cu Dumnezeu"[144], Biserica trebuie să posede o ordine legală, care este obiectul dreptului eclesiastic. Prin urmare, „dreptul ecclesiastic este ordinea exterioară obligatoare a societății religioase instituită exterior de către Iisus Hristos, sau cu alte cuvinte, totalitatea învățăturilor oficiale, care manuduc viața Bisericii, ca societate religioasă văzută"[145]. Cu toate acestea, Biserica se deosebește, în viziunea autorului, ca societate vizibilă de celelalte societăți umane deoarece mijloacele ei nu sunt coercitive, externe-obligatorii, ci morale și spirituale, pedepsele bisericeștii fiind, de fapt, retragerea acestor beneficii morale și spirituale. Totuși, dreptul bisericesc se referă, în viziunea lui C. Erbiceanu, doar la ordinea le-

---

[142] Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc", p. 643. Aceeași afirmație poate fi găsită și la Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc ortodox oriental cu privire speciala la dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române: (inclusiv noua lege pentru organizarea bisericeasca din anul 1925)*, Tiparul Tipografiei Diecezane Ortodoxe Române, Arad, 1925, p. 11, care precizează: „În dreptul bisericesc sub Biserică înțelegem instituțiunea întemeiată direct de Mântuitorul Iisus Hristos ca o societate omenească cu scopul, ca în și prin ea să se mântuiască oameni, readucându-se la comuniunea cu Dumnezeu, de care s-au depărtat prin păcatul strămoșesc sau scurt Biserica este societatea religioasă întemeiată de Iisus Hristos." Ideea Bisericii ca societate se regăsește în manualele de drept canonic ortodox, după cum am văzut, începând de la Andrei Șaguna, *Compendiu de Dreptul Canonic*", p. 3.

[143] „Mai înainte de a intra în cercetarea și difiniția dreptului ecclesiastic, socotim că este necesar a expune aicea prealabil o diviziune a Bisericei, străină Bisericei Ortodoxe, dar importantă de amintit, din causa că se face multă vorbă despre ea la eterodoxi, și pe această diviziune se bazează această idee a dreptului ecclesiastic. Această diviziune este, distingerea Bisericei în văzută și nevăzută. Biserica Ortodoxa leapadă această distingere, pentru că Biserica este una și nedivizată, deși se compune din cea văzută și nevăzută. Biserica propriu-zis la Ortodoxi este deodată și văzută și nevăzută". Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc", p. 642. Din păcate, această concomitență nu este păstrată de către autor în momentul definirii dreptului bisericesc, deoarecea acesta se referă la partea vizibilă, socială, fără articularea unei legături inseparabile față de partea invizibilă. În acest sens, autorul precizează: „Din ideia despre Biserică, după cum o am definit, rezultă de la sine ideia dreptului ecclesiastic, adică: Biserica fiind o societate religioasă zidită pe Hristos ca temelie, și urmărind în lume un mare scop social – *sfințenia*, sau *perfecționarea internă a omului și stabilirea* (legaturei) *comunicării sale cu Dumnezeu*, cu necesitate trebue să posede o ordine legală, pentru ajungerea după putință a scopului ei în această lume. Această ordine legală este obiectul dreptului ecclesiastic, dupre cum dreptul în genere se derivă din legătura (contactul) a două idei opuse, pe deoparte din drept și apoi din obligațiuni (îndatoriri) pe de altă parte. În abstract vorbind este o ordine și ordine externă, ordine obligatoare, opusă ordinei interne și morale, care nu se regulează prin raporturi legale, ci se lasă cu totul la conștiință." Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc", p. 643.

[144] Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc", p. 643.

[145] Autorul face diferența între o ordine internă, morală, care nu se supune raporturilor legale, ci doar conștiinței, și o ordine externă, reglementată de dreptul bisericesc. Prin aceasta, dreptul canonic se distinge de teologia propriu-zisă, deoarece reglementează organizarea Bisericii, iar nu dezvoltarea spirituală interioară a omului. Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc", pp. 643-644.

gală a Bisericii, orice abordare morală fiind absolut exclusă din obiectivele dreptului, acesta referindu-se doar la activitatea externă a omului.[146] Prin urmare, morala, care se referă la raportul nemijlocit dintre om și Dumnezeu, propriu conștiinței, este desemnată drept *forul intern* sau *forum poli*[147], iar dreptul canonic, care se referă la raportul dintre membrii societății religioase a Bisericii, se referă la *viața externă* a Bisericii, acest domeniu fiind *forum externum* sau *forum fori*[148]. Chiar și în raportul dintre dreptul bisericesc și dogmatică, legătura există doar în momentul în care dreptul examinează partea exterioară, spre exemplu efectul tainelor sau administrarea corectă a lor membrilor Bisericii[149]. Dreptul canonic reprezintă o disciplină care aparține, concomitent, teologiei, în subdomeniul teologiei practice, și științei Dreptului[150], ca parte a dreptului public[151]. În viziunea lui C. Erbiceanu, canoanele nu sunt altceva decât legi bisericești[152], cu înțelesul de: „ordini ale societății eclesiastice".

În comentariile sale la canoanele apostolice și la canoanele primelor patru sinoade ecumenice, C. Erbiceanu face diferențierea între canoane cu conținut disciplinar[153], canoane cu conținut dogmatic[154] și canoane cu conținut mixt: dogmatico-disciplinar[155], disciplinar-administrativ. Constantin Erbiceanu are în vedere și raportul dintre Biserică și Stat, aceste analize rezumând perspectivele autorului[156], prin care arată relația de coexistență și cooperare a statului cu Biserica și a legii civile cu legea bisericească.

---

[146] „Tot însă aceea ce se referă la morală și la drepturi, este cu totul străin de știința dreptului și trebue excluse cu asprime". Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc", p. 644. Aceeași idee este împărtășită și de către Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, pp. 8-9.

[147] Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, p. 11.

[148] Aceeași idee este împărtășită și de către Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, p. 11; Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc", p. 644.

[149] Aceeași idee se regăsește și la Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, p. 17.

[150] Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc", p. 646; Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, p. 17.

[151] Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc", p. 649.

[152] „Ordinea legală a Bisericei se normează principalmente prin legi, pe care în dreptul eclesiastic le numim canoane". Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc", p. 644.

[153] Constantin Erbiceanu, „Canoanele Sfinților Apostoli", *Biserica Ortodoxă Română*", XXI (1897), 4, pp. 379-404; Constantin Erbiceanu, „Canoanele sfinților și prea lăudaților apostoli comentate", *Biserica Ortodoxă Română*, XXIII (1899), nr. 8, pp. 725-752; nr. 9, pp. 849-874; XXIV (1900), nr. 1, pp. 988-1019; Constantin Erbiceanu, „Canoanele Sinoadelor Ecumenice", *Biserica Ortodoxă Română*, XXIV (1900), nr. 5, pp. 412-443; nr. 6, pp. 505-527; nr. 7, pp. 629-635. La canoane cu conținut disciplinar autorul identifică următoarele: can. 12, 13 ap.; 9, 10, 11, 16, 18 I ec.; 1 III ec.

[154] La canoane cu conținut dogmatic autorul identifică următoarele: can. 1 II ec.; 5 II ec.

[155] La canoane cu conținut dogmatic-disciplinar autorul identifică: Can. 19 I ec.

[156] C. Erbiceanu, „Câteva teorii de Drept bisericesc ortodox", în *Biserica Ortodoxă Română,* an XXXIII (1909), nr. 9 (dec.), pp. 987-998. C. Erbiceanu, „Despre relațiunea dintre dreptul bisericesc și legile civile ale statului", în: *Biserica Ortodoxă Română*, an XXX (1906), nr. 6 (sept.), pp. 601-612. Alte studii care ating tangențial natura dreptului bisericesc: C. Erbiceanu, „Chestiuni de Drept bisericesc", în *Biserica Ortodoxă Română,* an XXXVI (1912), nr. 8 (nov.), pp. 768-773; C. Erbiceanu, „Material inedit pentru Istoria Dreptului Canonic Oriental. Manuscriptul grecesc al lui Manuel Malax notarul", în *Biserica Ortodoxă Română*, (1892-1893), pp. 319-334.

1.1.5. Elemente fundamentale de drept canonic în manualele Profesorului Dimitrie Boroianu

Ca urmaș al lui Constantin Erbiceanu la catedra de drept bisericesc de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București[157], Dimitrie Boroianu[158] ne oferă în opera sa[159] câteva elemente ale gândirii sale canonice cu privire la natura dreptului canonic și a canoanelor.

Cele două volume ale sale, publicate în 1899[160], au fost receptate în spațiul teologic românesc prin mai multe recenzii. Periodicul arădean, *Biserica și școala,* și revista *Biserica ortodoxă Română*[161] dedicau mai multe cuvinte de laudă acestei apariții editoriale[162]:

> „Cartea asta nouă a d-lui Boroianu réspunde unei trebuințe în genere simțită la noi în România. În stadiul de dezvoltare al bisericei nòstre, lipsa unui îndreptar canonic era aprópe o rușine și o pagubă națională. Până acum, legiuirile și întocmirile bisericești au fost necunoscute nu numai turmei de credincioși, ba chiar și cele mai mari părți a clerului".

Primul volum al publicației reprezintă o colecție alfabetică de canoane[163], cu scurte interpretări generale, care, de cele mai multe ori, încearcă să expună sistematic conținutul canoanelor citate de către autor. Această colecție alfabetică are la bază textul Pidalionului.

În capitolul al IV-lea al acestei cărți vom aborda mai multe texte din această colecție, încercând să sistematizăm câteva principii de interpretare a canoanelor expuse

[157] Iorgu Ivan, „Catedra de Drept Bisericesc la Facultatea de teologie și Institutul teologic din București între 1881-1981", p. 590.

[158] Despre date bio-bibliografice a se vedea: Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, pp. 59-60.

[159] Prof. Dr. Dimitrie G. Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. II, Tipografia Dacia, Iași, 1899; Dimitrie G. Boroianu, *Dreptul bisericesc: conform programei în vigoare pentru usul elevilor din clasa VII-a de seminarii*, Ralian și Ignat Samitca, Craiova, 1903; Dimitrie G. Boroianu, *Dreptul bisericesc: întocmit în vederea programei analitice din 1902 pentru seminarii si a adresei cu no. 3936, anul 1903 a Cassei Scoalelor*, Minerva, București, 1911; Prof. Dr. D. C. Boroianu, *Dreptul bisericesc pentru seminariile teologice*, București, 1928. A se vedea și recenzia făcută la acest manual de către Arhim. Iuliu Scriban, „Prof. Dr. D. C. Boroianu, *Dreptul bisericesc pentru seminariile teologice* (București, 1928)", în: *Biserica Ortodoxă Română,* an XLVII, nr. 2, (1929), p. 189.

[160] Prof. Dr. Dimitrie G. Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. I-II, Tipografia Dacia, Iași, 1899.

[161] Recenzii pentru primul volum: Petre Gârboviceanu, „Dimitrie Boroianu, *Drept bisericesc* (Iași, 1899)", în: *Biserica Ortodoxă Română,* an XXII, nr. 8 (1898), p. 799-801; în: *Biserica Ortodoxă Română,* an XXIII nr. 2 (1899), pp. 228-230. Acesta afirmă la finalul ultimei recenzii că: „Lucrarea în general e întocmită într-un grai bisericesc și într-un stil ușor. Se vede că autorul și a dat o mare silință, ca scrierea sa teologică să stea cu cinste în rândul scrierilor curat bisericești".

[162] „Dimitrie Boroianu, Dreptul Bisericesc", *Biserica și Școala,* an. XXIII, 20 iunie/2 iulie (1899), p. 196-197.

[163] Volumul a fost reeditat: Prof. Dr. Dimitrie G. Boroianu, *Dreptul bisericesc: canoanele Sfintei Biserici Ortodoxe de Răsărit, așezate pe probleme și cu interpretări*, ediție îngrijită și actualizată științific de Ionuț-Alexandru Tudorie, cu o prefață de Teodor Baconsky, București: Editura Anastasia, 2007, 547 pp.

sub formă alfabetică deoarce colecția reprezintă o sintagmă alfabetică a temelor sau termenilor canonic la care autorul adaugă texte din colecția canonică și scurte comentarii istorice și canonice. Din punct de vedere al structurii, lucrarea nu poate fi comparată cu Pidalionul, ci cu un lecționar de terminologie canonică sau cu un compendiu alfabetic de texte canonice.

În cel de-al doilea volum al primului său manual, publicat tot în 1899, pe când era profesor la seminarul „Veniamin Costache" din Iași[164], D. Boroianu pornește în definirea dreptului bisericesc de la necesitatea în Biserică, precum în orice altă instituție[165], a unor reguli pentru menținerea ordinii[166]. Biserica este definită ca instituție cu caracter spiritual[167], legile ei fiind bazate pe drept, având caracter obligatoriu, dar nu constrângător precum legile civile[168], deoarece aceste legi se fundamentează pe „partea morală a acțiunilor", având ca autoritate supremă pe Dumnezeu. În acest sens, dreptul bisericesc conține, în viziunea lui D. Boroianu, regulile practicate în Biserică, drepturile pentru atingerea scopurilor religioase prin anumite mijloace[169]. Instituția Bisericii, contextualizată istoric, oferă posibilitatea asumării de forme diferite, fără a schimba principiile stabilite inițial de către Hristos[170].

Prin urmare, adevărurile care formează baza dreptului bisericesc sunt neschimbabile[171]. Prin aceste precizări, autorul ajunge la următoarea definire a dreptului bisericesc: „totalitatea normelor, care regulează viața oamenilor din societatea creștină în diferitele lor raporturi, considerând prin societatea creștină Biserica întemeiată de Mântuitorul"[172].

---

[164] Iorgu Ivan, „Dimitrie Boroianu (1864-1951)", în: *Studii Teologice,* 1982, nr. 1-2, pp. 40-41.

[165] Pentru relația dintre Stat și Biserică în viziunea lui D. Boroianu, a se vedea: Dr. D. G. Boroianu, „Biserica și Statul. Câteva cuvinte asupra chestiunei", în: *Biserica Ortodoxă Română*, an XXXIII (1909), nr. 5 (aug.), pp. 517-532; Dr. D. G. Boroianu,, „Câte ceva din învățătura despre Biserică și Stat", în: *Biserica Ortodoxă Română,* an XXXVI (1910), nr. 12 (mart.), pp. 965-984.

[166] Pentru detalii cu privire la viziuni generale asupra unor teme de drept canonic la prof. Dimitrie Boroianu, a se vedea: C. Popa, „Contribuția profesorului D.G. Boroianu în domeniul dreptului bisericesc", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei,* (1979), nr. 3-6, pp. 303-313; Iorgu Ivan, „Catedra de Drept Bisericesc la Facultatea de teologie și Institutul teologic din București între 1881-1981", în *Studii Teologice,* 1981, nr. 7-10, p. 588.

[167] „Societatea creștină, compusă din toți acei care cred în Christos și mărturisesc prin graiu și prin faptă poruncile lui, se numesce biserică". Dimitrie Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. II, p. 20.

[168] Dimitrie Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. II, p. 1.

[169] Dimitrie Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. II, p. 1. Aceeași perspectivă este reluată și în studiul său: Dr. D. G. Boroianu, „Biserica și organizarea ei", în: *Biserica Ortodoxă Română*, an XXXIII (1909), nr. 4 (iul.), pp. 374-393. În acest studiu, D. Boroianu oferă următoarea definiție: „Biserica este societatea înființată de Dumnezeu și care se compune din oameni legați între ei prin credință, legea divină, ierarhie și sfintele Taine. Scopul ei este mântuirea oamenilor" (p. 375).

[170] În viziunea lui D. Boroianu, Hristos și-a „rezervat" conducerea nevăzută a Bisericii, pe când conducerea văzută a oferit-o apostolilor. D. G. Boroianu, „Biserica și organizarea ei", p. 375.

[171] Dimitrie Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. II, p. 1.

[172] Dimitrie Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. II, p. 2.

Diferența dintre dreptul bisericesc și dreptul canonic este dată de faptul că cel din urmă se referă numai la legile cuprinse în canoane, având, prin urmare, o sferă mai îngustă de abordare. Totuși, dreptul este constitutiv Bisericii. De aici, viziunea lui D. Boroianu este în strânsă legătură cu cea a predecesorilor săi[173].

În momentul abordării dreptului canonic, D. Boroianu accentuează necesitatea înțelegerii principiilor de drept canonic, pe care încearcă să le sintetizeze în primul său volum la abordarea particulară a canoanelor, toate aceste principii fundamentale fiind de origine divină, ceea ce impune ca dreptul bisericesc să fie, la rândul lui, unul revelat și pozitiv[174].

Astfel, obiectul principal al dreptului bisericesc este expunerea acestor principii în armonie cu întregul sistem de drept. Pentru a înțelege, totuși, întregul sistem și dezvoltarea sa, autorul propune metoda istorico-genetică de prezentare a dreptului bisericesc. Autoritatea bisericească are posibilitatea de a emite și legi. Acestea, dacă se referă la conținutul de credință, sunt neschimbabile, dar dacă au în vedere rânduiala bisericească își păstrează valabilitatea doar dacă nu sunt schimbate de către alte legi. În acest sens, autorul preferă principiul *lex posterior derogat priori,* față de *cessante ratione legis cessat lex ipsa*, văzut ca un principiu mult prea arbitrar[175].

Dimitrie Boroianu este tributar, în mare parte, viziunii canonice a școlii lui Constantin Popovici, dar împrumută și alte elemente din dezvoltarea dreptului canonic de la sfârșitul secolului al XIX-lea. În celelalte manuale ale lui D. Boroianu putem regăsi, în mare parte, aceleași perspective asupra naturii dreptului canonic, doar că într-o variantă mult mai rezumativă și școlărească, în conformitate cu scopul manualelor sale.

---

173 Spre exemplu, găsim aceeași diferență la autoritatea bisericească împărțită în *potestas ordinis* și *potestas jurisdictionis*. Dimitrie Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. II, p. 22.

174 Dimitrie Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. II, p. 17.

175 Dimitrie Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. II, p. 17.

1.1.6. Elemente fundamentale de drept canonic în opera Pr. prof. Valerian Șesan

Publicat ca volum postum doar în anul 1942[176] către fiul său, Pr. Milan Șesan, *Cursul de drept bisericesc universal* [177] al lui Valerian Șesan, bazat pe edițiile litografiate din 1936, 1937 și 1939 ale studenților Nicolae Grosu și Vasile Vulcănescu[178] și pe note asupra cursului, începe cu o parte introductivă, la care este atașată bibliografie ortodoxă și, în cea mai mare parte, catolică.

Perspectivele canonice ale lui Valerian Șesan vin în continuarea cercetărilor depuse de către Constantin Popovici, al cărui urmaș a și fost la catedra de drept bisericesc de la Cernăuți[179]. În delimitarea poziției dreptului bisericesc față de dreptul roman și de teologie, autorul pornește de la explicarea noțiunii de drept, fiind tributar viziunii sociale a dreptului[180] și partiției: drept natural, dreptul subiectiv (*facultas agendi*), dreptul obiectiv (*norma agendi*), adică dreptul pozitiv și dreptul uzual[181].

În structurarea raportului dintre dreptul bisericesc și morală, având în vedere că primul reglementează viața socială a Bisericii, autorul postulează mai multe deose-

---

[176] Despre viața și contribuția generală a lui Valerian Șesan la dezvoltarea dreptului bisericesc, a se vedea: Vasile Axinia, „Contribuția profesorului Valerian Șesan la dezvoltarea dreptului bisericesc", în: *Studii Teologice,* 1976, nr.7-10, pp. 600-610; N. Popescu-Prahova, „Profesorul Dr. Valerian Șesan", *Candela. Jurnalu bisericescu-literaru*, L-LII, nr. 1-12 (1942), pp. XXXIX-XL; C. Tomescu, „Arhipresviterul Straurofor D. Valerian Șesan. Profesor Universitar la Facultatea de Teologie, Cernăuți" *Candela. Jurnalu bisericescu-literaru*, nr. 1-12 (1942), pp. XLI-XLII; Pr. Dr. I. Puiu, „Preotul Profesor Valerian Șesan în administrația bisericească", *Candela. Jurnalu bisericescu-literaru*, nr. 1-12 (1942), pp. XLIII-XLIX; M. Șesan, „Familia Șesan", *Candela. Jurnalu bisericescu-literaru*, nr. 1-12 (1942), pp. LXXIII-XCVI.

[177] Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, ed. a IV-a îngrijită de Dr. Dr. Milan Șesan, Cernăuți, 1942, 268 pp. În prefața acestei lucrări Pr. Milan Șesan precizează: „Cu ocazia morții canonistului Dr. Valerian Șesan, întâmplată în ziua de 10 mai 1940, d-l Dr. Lazăr Iacob, profesor de drept bisericesc la Facultatea de Teologie din București, spunea în panegiricul comemorativ, privitor la „Cursul de drept bisericesc" al canonistului Șesan, că formează numai rezultatul unui tratat de Drept Bisericesc, care ar fi constituit o lucrare foarte importantă, judecând după sistemul și felul de expunere a materiei de drept și dată fiind pregătirea canonică și juridică a prof. Șesan". Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. I.

[178] Cursul inițial al prof. Valeriu Șesan, „în mare parte pregătit pentru tipar și dotat cu un vast aparat critic", a fost distrus în iunie 1940, din cauza invaziei bolșevice, după cum afirmă Milan Șesan, în prefața la *Curs de drept bisericesc universal.*

[179] Lazăr Iacob, „Dr. Valerian Șesan", *Candela. Jurnalu bisericescu-literaru*, L-LII, nr. 1-12 (1942), p. XXXI.

[180] Aceeași idee se regăsește în articol publicat în anul 1938 de către Valerian Șesan în care realizează o sinteză a gândirii sale în ceea ce privește relația dintre dreptul bisericesc și dreptul secular, atât în perioada bizantină, cât mai ales în istoria poporului român, pe care o expune ca răspuns la actul de desființare a catedrei de drept bisericesc de la Facultatea de Drept din Cluj-Napoca, idei pe care le preia, în mare parte, și canonistul Iacob Lazăr. Valerian Șesan, „Catedra de drept bisericesc la facultățile de drept", *Candela. Jurnalu bisericescu-literaru*, XLIX, nr. 1-12 (1938), pp. 242-262.

[181] Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. 9.

biri: dreptul are în vedere exclusiv doar acțiunile exterioare ale omului, pe când morala reglementează și partea interioară; dreptul reglementează raportul dintre oameni, iar morala, raportul omului cu Dumnezeu; normele dreptului obiectiv sunt schimbabile, dar cele ale moralei sunt neschimbabile, datorită originii lor divine[182]. Pe lângă aceste deosebiri, dreptul și morala au mai multe elemente în comun: proveniența divină, ordinea juridică, care presupune autoritate, norme, ascultare și pedeapsă[183].

În viziunea lui Valerian Șesan, Biserica a fost întemeiată în fond dogmatic și în formă juridică[184]. Prin urmare: „Biserica, în calitate de organism social perfect, a primit din partea Mântuitorului toate fundamentele necesare ordinii juridice, precum: autoritate mânuitoare de putere, care dă norme, cărora membrii sunt obligați să se supună de bunăvoie, altfel sunt pedepsiți."[185] Ideea de *organism social perfect* este una

---

[182] Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. 10. În acest sens, autorul afirmă: „Normele dreptului obiectiv sunt schimbabile, pe când cele ale moralei sunt permanente, neschimbabile; dreptul obiectiv având în vedere o anumită societate (Statul, Biserica), cu diferite organizații și culturi, diferă de la Stat la Stat (dreptul bizantin, roman, italian, german etc.), iar normele sale, fiind date de oameni, sunt diverse și, evoluiază odată cu cultura și organizația societății omenești. Din contra, normele morale, fiind date de Dumnezeu, nu sunt schimbabile în timp și loc. Dreptul obiectiv admite ca mijloc de realizare și de menținere a ordinei sociale și forța fizică, pe când morala nu, căci ea acentuiază libertatea și răsplata (meritul) ... Dar forța nu e esențială nici dreptului obiectiv în sensul că fără forță nu ar exista dreptul, punct susținut de prof. Sohm (Kirchenrecht I, 1892), confundând accidentalul cu esențialul, el uită, că orice normă a dreptului obiectiv trebue aplicată de bunăvoie, deci nu forțat pentru că și alcătuirea socială fiind de bunăvoie, îndeplinirea normelor trebue să fie de bună voie, iar intervenția forței este ceva extraordinar și întâmplător".

[183] Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. 11.

[184] „Din punct de vedere istoric-dogmatic Biserica este *totalitatea oamenilor care cred în Hristos, se botează în numele Sf. Treimi, au aceeași unitate de credință, se sfințesc prin darurile Duhului Sfânt și sunt ascultători de conducerea legală, spre mântuire.* Aici se pune intonația pe caracterul sacramental al Bisericii. Mântuitorul a înființat Biscrica în fond și în forma: în fond (dogmatic), restabilind legătura dintre om și Dumnezeu prin învățătura sa și jertfa de răscumpărare pe cruce, iar în formă (juridic), în momentul ruperii catapetesmei templului, arătându-se astfel sfârșitul legăturii vechi și începutul vizibil al legăturii celei noi, adică al Bisericii, care, având de scop mântuirea sufletului, are un caracter spiritual." Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. 12. Deși autorul face diferența între fond și formă, la definiția juridică a Bisericii afirmă: „Biserica este *totalitatea oamenilor care cred în Hristos, se botează în numele Sf. Treimi, au aceeași unitate de credință (Tainele se subînțeleg), și sunt conduși spre mântuire de Apostoli și urmașii lor legitimi Episcopii, capul Bisericii fiind Mântuitorul Hristos.*" Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. 13. De semnalat faptul că în viziunea lui Valerian Șesan dreptul bisericesc este constitutiv Bisericii, deoarece apostolii au trebuit să implementeze administrativ toate poruncile Mântuitorului. Aceeași idee este susținută de către canonistul cernăuțean și în analiza altor opere a autorilor români. A se vedea, de exemplu, recenzia sa la lucrarea lui Constantin Dron, unde atrage atenția autorului că împrumută viziunea protestantă: „Protestanții afirmă că, organizația și administrația bisericească nu este primordială (vezi de, ex. Friedberg E., *Kirchenrecht*, 1895, p. 10), așa dară nici voită de Mântuitorul Hristos și nici aplicată de apostoli și introdusă mai târziu de episcopi abuzivi." Valerian Șesan, „Pr. C. Dron, Canoanele, text și interpretare", *Candela,* Anul XLIII, nr. 1-12, (1932), p. 161.

[185] Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. 12.

centrală în gândirea canonistului român[186]. Aceasta reglementează și raportul Bisericii față de Stat și față de alte entități exterioare ei, deoarece „ca organism social perfect, Biserica este independentă de Stat și de orice organism social”[187]. Pornind de la această idee, părintele V. Șesan definește dreptul bisericesc în felul următor: „Dreptul bisericesc este totalitatea normelor date de Mântuitorul Hristos și de organele competente ale Bisericii în scopul reglementării vieții în sânul Bisericii lui Hristos, ca organism social.”[188] Prin urmare, dreptul bisericesc are în vedere doar reglementarea existenței vizibile sau sociale a corpului eclesial, fiind o constituție pentru *organismul social perfect*[189]. Însăși organizarea bisericească se referă la „totalitatea persoanelor și instituțiilor bisericești care dețin puterea în Biserică ca organism social”[190]. Valerian Șesan este tributar aceleiași divizări a dreptului bisericesc în intern și extern, obiectiv și subiectiv, cât și a deosebirii dintre dreptul bisericesc și dreptul canonic, primul incluzând și legislația de stat receptată de către Biserică, cel din urmă doar tradiția care se bazează pe sfintele canoane. Dreptul bisericesc face parte din sistemul de drept în general ca parte independentă. În ceea ce privește împărțirea dreptului bisericesc, Valerian Șesan propune o formă preluată de la Constantin Popovici, la care mai adaugă câteva criterii. Astfel dreptul bisericesc se împarte: a) după izvor sau autoritatea de legiferare, pe de o parte, în *drept divin pozitiv sau scris* și *drept divin nescris* și, pe de alta, în *drept bisericesc uman*; b) după cercul de competență a normelor: *dreptul bisericesc universal* și *dreptul bisericesc particular*; c) după forma exterioară a normelor: *drept bisericesc scris* și *nescris*, doar un sinod ecumenic având autoritatea de a proclama dreptul divin nescris ca drept divin pozitiv scris; d) după rituri sau confesiuni; e) dreptul bisericesc este doar public, neadmițându-se distincția dintre public și privat; f) după sistem, bazat pe principiile canonice fundamentale.

Canoanele Bisericii sunt încadrate de către Valerian Șesan la drept bisericesc uman, ele reglementând viața Bisericii ca organism social[191]. După anul 920 textele legislației bisericești nu mai poartă numele de canoane deoarece în acest an sinodul con-

---

[186] Vasile Loichința, „În amintirea lui Dr. Valerian Șesan”, *Candela. Jurnalu bisericescu-literaru*, L-LII, nr. 1-12 (1942), p. 16 (XXIX).

[187] Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. 13.

[188] Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. 12. Știința dreptului bisericesc este definită de către Valerian Șesan în felul următor: „În sens obiectiv: Știința dreptului bisericesc este expunerea sistematică și metodică a normelor de drept bisericesc, adică după principii metodice stabilite și în legătură logică de cauză și efect, pentru a evidenția originea lor, dezvoltarea, unitatea organică internă și idea fundamentală a normelor. În sens subiectiv, știința dreptului este aceea pe care ne-o însușim din studiul dreptului bisericesc obiectiv”. Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. 18.

[189] Valerian Șesan, „Catedra de drept bisericesc la facultățile de drept”, p. 254.

[190] Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. 60.

[191] Valerian Șesan, „Revizuirea canoanelor și a altor norme bisericești, precum și codificarea lor”, *Candela* 47 (1936), p. 145, citit la Primul Congres de Teologie de la Atena din 1936 în limba germană ca: Valerian Șesan, „Revision der Kanones und anderer kirchlicher Nonnen, sowie deren Kodifizierung”, în: H. S. Alivisatos, *Procès-verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe* à *Athènes, 29 novembre-6 décembre 1936*, Athènes, Pyrsos, 1939, p. 310.

stantinopolitan încheie codificarea izvoarelor fundamentale prin declararea oficială a nomocanonului fotinian[192].

1.1.7. Definirea dreptului bisericesc în opera profesorilor: Valeriu Moldovan, Vasile Sava și Lazăr Iacob

Valeriu Moldovan, cu studii de specializare în drept la Budapesta, bursier al Fundației Gojdu[193], a publicat în 1930[194], după numai un an de predare la Facultatea de Drept și Științe de Stat din Cluj[195], un curs elementar[196] de drept bisericesc comparat,[197] fiind considerat de către autor ca prima lucrare românească ce are în vedere compara-

[192] Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. 30.

[193] Maria Berény, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Publicație a Societății culturale a românilor din Budapesta, Giula, 2000, p. 218.

[194] Valeriu Moldovan, *Curs elementar de drept bisericesc comparat*, Tipografia Națională S.A., Cluj, 1930, 131 pp. A se vedea și recenzia Arhim. Iuliu Scriban**,** „Valeriu Moldovan, *Curs elementar de Drept bisericesc comparat* (Cluj, 1930)", în: *Biserica Ortodoxă Română*, an XLIX, nr. 12 (1931), p. 863.

[195] În data de 12 septembrie 1919, vechea Universitatea maghiară din Cluj este transformată prin decretul regal nr. 4090, semnat de regele Ferdinand I al României, în *Universitatea Regele Ferdinand I*, având în componență patru facultăți: Drept, Medicină, Științe, Litere și Filozofie. În cadrul Facultății de Drept, încă din 1919 în curricula de învățământ apare disciplina drept bisericesc, cu post vacant (*Anuarul Universității din Cluj*, Anul 1, 1919-1920, Tipografia Institutului de arte grafice Ardealul, 1921, p. 22). Începând cu anul universitar 1922-1923, până în ianuarie 1930, Petre Poruțiu, profesorul titular de drept comercial, suplinește catedra de drept bisericesc. În cadrul acestor cursuri, programa includea atât elemente de drept bisericesc ortodox, cât și catolic, dar mai ales chestiuni legate de relația Stat-Biserică și regimul general al Bisericilor (Prof. dr. Iacobovici, Dr. Ștefan Jarda, *Anuarul Universității din Cluj, Anul școlar 1922-1923*, Imprimeria Dr. Bornemisa, Cluj, 1924, pp. 21-22). Începând cu anul universitar 1928-1929 sunt introduse, pentru cele 5 ore săptămânale de drept bisericesc, alte teme de actualitate, precum analiza *Legii de organizare a Bisericii Ortodoxe Române* și *legea cultelor minoritare*. În cadrul orelor de seminarizare sunt introduse citiri și analize pe texte canonice, precum Didahia celor doisprezece apostoli și canoanele apostolice, dar și documente catolice (*Anuarul Universității Regele Ferdinand I. Cluj, Anul școlar 1928-1929*, Tipografia națională, Cluj, 1929, pp. 25-26).

[196] Începând cu data de 25 ianuarie 1930, Valer sau Valeriu Moldovan, doctor în drept, este numit ca agregat *(Anuarul Universității Regele Ferdinand I din Cluj*, *1929-1930*, Tipografia națională, Cluj, 1930, p. 10.), iar pe data de 1 aprilie 1933, titular la catedra de drept bisericesc la Facultatea de Drept și Științe de Stat, a Universității Regele Ferdinand I din Cluj (*Anuarul Universității Regele Ferdinand I din Cluj*, *1932-1933*, Institutul de arte grafice Ardealul, Cluj, 1933, p. 33, 48). Din octombrie 1934 devine titular al catedrei de drept administrativ, părăsind catedra de drept bisericesc, ce avea să fie ocupată de către Iacob Lazăr până în 1938 când acesta se transferă la București (*Anuarul Universității Regele Ferdinand I din Cluj*, *1935-1936*, Tipografia Ardealul, Cluj, 1934, p. 21). Valeriu Moldovan a murit la data de 19 iulie 1954 în detenție politică la penitenciarul din Sighet.

[197] În „cuvântul înainte", Valeriu Moldovan motivează apariția rapidă a cursului său datorată „urgens necessitas et evidens utilitas", mai ales pentru studenții de la Facultatea de Drept și pentru cei ce se pregătesc pentru un doctorat în dreptul bisericesc.

rea sistemelor sau gândirii canonice a Bisericilor ortodoxe, catolice și evanghelice[198], curs pe care îl susține până în anul 1934[199]. În acest demers autorul pornește de la definițiile eclesiologice pentru fiecare Biserică, definiția ortodoxă fiind, cu excepția pomenirii papei, în mare parte identică cu cea catolică, iar la polul opus fiind doctrina protestantă a celor două naturi ale Bisericii, vizibilă și invizibilă. Pornind de la aceste premise, autorul concluzionează, evident, că Biserica Catolică și Ortodoxă sunt instituții de drept divin și, prin urmare, organismul juridic, drepturile și privilegiile ierarhiei sunt imuabile, fiind „în afară de eventualitățile evoluției istorice"[200], ceea ce duce la existența unui drept divin, bazat pe revelația divină, și a unui drept uman, care are ca sursă Biserica[201]. După o scurtă definiție a dreptului bisericesc[202], autorul semnalează posibilitatea împărțirii dreptului bisericesc în intern și extern, dar sancționează lipsa de valoare practică și a delimitărilor precise în această împărțire, alegând să structureze întregul material în: *Istoria dreptului bisericesc* și *Dreptul pozitiv*. Autorul face diferența între *Jus canonicum* și *Jus ecclesiasticum*, arătând că prin primul se înțelege suma legilor bisericești emanate de către organe bisericești, colecții de canoane și decretale, iar al doilea cuprinde și legislația politico-bisericească. Această parte a manualului se încheie cu prezentarea și combaterea teoriei lui Rudof Sohm[203], pe care o vom dezbate în capitolul al doilea al acestei lucrări. Problema prezentării comparate a dreptului bisericesc este dată de posibilitatea rapidă de echivalare a doctrinei canonice catolice cu viziunea ortodoxă, pe alocuri comparațiile sunt atât de polarizate încât sunt contrare eclesiologiei ortodoxe[204].

---

198 După cum am văzut în subcapitolele precedente, există elemente de drept bisericesc comparativ și în operele canoniștilor ortodocși români anteriori.

199 Prin decretul lege Nr. 2424 publicat în Monitorul Oficial, Nr. 192 din 22 August 1934, Facultatea de Drept din Oradea a fost contopită cu Facultatea de Drept din Cluj, ceea ce a dus la venirea lui Iacob Lazăr de la Oradea la Cluj. Cu toate acestea, numărul orelor de drept bisericesc se reduce de la 5 la 4 ore, 2 ore curs și 2 seminar (*Anuarul Universității Regele Ferdinand I din Cluj*, *1933-1934*, Institutul de arte grafice Ardealul, Cluj, 1934, p. 9, 75). Începând cu anul universitar 1934-1935, Iacob Lazăr devine profesorul titular al catedrei de drept bisericesc, deși este menționat ca profesor titular pe indexul cadrelor titulare pe anul 1933-1934 (*Anuarul Universității Regele Ferdinand I din Cluj*, *1933-1934*, p. 396). În 1935 numărul orelor se reduce de la 4 la 3 ore (*Anuarul Universității Regele Ferdinand I din Cluj*, *1935-1936*, p. 34). În linii mari, Iacob Lazăr păstrează aceeași structură a cursurilor lui Valeriu Moldovan, aprofundând dreptul bisericesc comparat (ortodox, catolic și protestant) și relația Bisericii cu Statul, în special legea cultelor și Concordatul cu Sf. Scaun, care a constituit și partea centrală a Cursului de drept bisericesc pentru doctorat. *Anuarul Universității Regele Ferdinand I din Cluj*, *1935-1936*, p. 42.

200 Valeriu Moldovan, *Curs elementar de drept bisericesc comparat*, p. 6.

201 Valeriu Moldovan, *Curs elementar de drept bisericesc comparat*, pp. 10-11.

202 „Dreptul bisericesc este complexul tuturor legilor și obicinuințelor, cari reglementează funcționarea internă și externă a bisericei, ca instituție de drept". Valeriu Moldovan, *Curs elementar de drept bisericesc comparat*, p. 6.

203 Valeriu Moldovan, *Curs elementar de drept bisericesc comparat*, p. 9.

204 A se vedea spre exemplu, afirmația că unitatea Bisericii ortodoxe este numai de natură spirituală, adică dogmatică, făcând abstracție de unitatea de manifestare liturgică și unitatea canonică. Valeriu Moldovan, *Curs elementar de drept bisericesc comparat*, p. 52.

În cursul pr. Vasile Sava[205], profesor suplinitor de Drept bisericesc la Academia Teologică Ortodoxă din Cluj în perioada 1924-1946, putem identifica aceeași viziune asupra dreptului precum la ceilalți autori ai epocii[206]. Teologul clujean pornește de la aceeași definiție sociologică a Bisericii[207], dar adaugă scopul soteriologic al ei, pentru ca aceasta să nu fie confundată cu o simplă societate umană. În acest sens, Biserica este o „personalitate distinctă care are conștiința menirii sale pe pământ", acționând conform scopului ei suprem. Totuși, comunitatea credincioșilor are nevoie de anumite norme pentru reglementarea conviețuirii și pentru determinarea datoriilor și drepturilor, numite dreptul bisericesc obiectiv[208]. Cu o bogată experiență juridică, Părintele Vasile Sava, fiind absolvent al Facultății de Drept și doctor în Științe juridice și Drept Constituțional din anul 1922 la Universitatea „Ferdinand" din Cluj, face diferența în acest curs între legea de drept bisericesc și legea „normală" sau morală. În acest sens, legile juridice au în vedere acțiunile externe, judecând faptele oamenilor, pe când legea morală are în vedere viața internă, spirituală a omului și intenția acestuia[209]. Pentru încălcarea legilor de drept bisericesc credincioșii se supun pedepselor canonice, iar pentru încălcarea normelor morale se supun propriei conștiințe și lui Dumnezeu. După cum se poate constata, Vasile Sava asimilează legile de drept bisericesc legilor juridice.

În ceea ce privește împărțirea dreptului bisericesc, Vasile Sava preia aceeași distincție între: dreptul public și dreptul privat[210], drept general bisericesc și drept particular, drept divin și uman, drept scris și nescris, drept canonic și drept bisericesc[211], dreptul intern și extern. Metoda de expunere este una istorico-dogmatică și de drept bisericesc comparat.

La capitolul legat de obligativitatea, contradicția și încetarea legilor, Vasile Sava preia integral ideile lui Vasile Pocitan, care la rândul său, le preluase, după cum am

---

205 Pentru repere bio-bibliografice, a se vedea: Pr. Prof. Dr. Alexandru Moraru, *Învățământul teologic universitar ortodox din Cluj (1924-1952)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996, pp. 210-211.

206 Vasile Sava, *Compendiu de drept bisericesc*, Kolozsvár-Cluj, 1941.

207 „Dacă confesiunea se organizează ea devine biserică. În urmarea biserica este comunitatea organizată a acelora, care mărturisesc aceeași credință și urmăresc cu aceleași mijloace mântuirea. Fără organizație nu putem vorbi de biserică. Biserica creștină este societatea organizată a tuturor acelora care cred și mărturisesc învățătura Mântuitorului Iisus Hristos." Vasile Sava, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 2.

208 Vasile Sava definește dreptul bisericesc astfel: „sub știința dreptului bisericesc înțelegem deci expunerea sistematică a normelor de viață bisericească". Vasile Sava, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 4.

209 Vasile Sava, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 4.

210 „Dreptul public bisericesc tratează formele de manifestare a puterii bisericești în sensul adevărat al cuvântului, el stabilește datorințele și drepturile bisericii, iar dreptul privat bisericesc cuprinde datorințele și drepturile credincioșilor în biserică". Vasile Sava, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 4.

211 Autorul preia aceeași distincție regăsită și la ceilalți canoniști. Dreptul canonic se referă la normele cuprinse în canoane, pe când dreptul bisericesc este constituit și din legislația bisericească și de stat. Vasile Sava, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 5.

văzut, de la Constantin Popovici[212]. Ceea ce se poate constata în partea introductivă a cursului lui Vasile Sava este dependența directă, în ceea ce privește structura și conținutul, de manualul lui Vasile Pocitan, și dependența indirectă de manualul lui I. Berdnikov și de cercetările lui Constantin Popovici.

Cu studii de doctorat finalizate la Cernăuți în iunie 1908, apoi profesor de drept bisericesc la Arad, Oradea, Cluj și București[213], cu o bogată erudiție juridică și teologică, Lazăr Iacob publică în 1939 un studiu redus, de doar 27 de pagini[214], în care tratează, încă de la început, statutul dreptului bisericesc între științele juridice[215]. Pornind de la ideea structurării Bisericii ca organism social, autorul îmbrățișează întru totul doctrina canonică catolică a școlii de *Ius Publicum Ecclesiasticum*, afirmând că Biserica este o *societate perfectă*[216], care are nevoie de un drept, dar care să difere de dreptul de stat, privat și public, idee preluată, în cea mai mare parte, de la Valerian Șesan. Influența catolică asupra afirmațiilor este atât de evidentă încât Iacob Lazăr atribuie ridicarea dreptului bisericesc la rangul de știință independentă și emanciparea lui de teologie lui Grațian[217]. Totuși, dreptul este considerat o știință teologică și, concomitent, juridică. În argumentarea sa, Iacob Lazăr folosește și împrumută idei din operele marilor canoniști catolici ai secolului al XIX-lea, precum Johann Friedrich

---

[212] Constantin Popovici, „Fontânele și Codicii dreptului bisericescu ortodoxu", p. 68; Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 22; Vasile Sava, *Compendiu de drept bisericesc*, pp. 14-15.

[213] Din cauza *Legii pentru raționalizarea învățământului superior* din noiembrie 1938, catedra de drept bisericesc de la Facultatea de Drept din Cluj este desființată, iar la data de 1 decembrie 1938, Iacob Lazăr este încadrat la Facultatea de Teologie din București, în locul vacantat prin pensionarea lui Dimitrie Boroianu, desființare ce a dus la luări de poziție din partea unor teologi ortodocși, precum: Valerian Șesan, „Catedra de drept bisericesc la facultățile de drept", *Candela* XLIX, 1938, pp. 242-262 și extras Cernăuți, 1939, 24 pp. și Grigore Marcu, „Pe marginea desființării catedrelor de Teologie Morală de la Academiile Teologice și a celei de Drept Bisericesc de la Universitatea din Cluj", *Revista Teologică*, nr. 6 (1939), pp. 259-262, cât și Lazăr Iacob, *Dreptul bisericesc la facultățile de drept*, București, 1939. Pentru date biografice despre Iacob Lazăr, a se vedea: Liviu Stan, „Profesorul Iacob Lazăr (23 Martie 1884 - August 1951)" , în: *Biserica Ortodoxă Română*, (1952), nr. 4-5 , pp. 255-260; Iorgu Ivan, „Prof. dr. Lazăr Iacob (1884-1951)", în: *Biserica Ortodoxă Română*, (1985), nr. 7-8 , pp. 571-578; Pr. lect. drd. Irimie Marga, „Pr. prof. dr. Lazăr Iacob (1884-1951)", în: *Academia Teologică Ortodoxă Română Oradea. 70 de ani de la înființare*, Oradea, 1995, pp. 38-42.

[214] Lazăr Iacob, *Dreptul bisericesc la facultățile de drept*, „Bucovina" I. E. Torouțiu, București, 1939, 27 pp. Lucrarea reprezintă un extras din revista *Studii Teologice*, anul VII (1938-1939), pp. 90-114.

[215] Pr. Mircea Păcurariu semnalează și un curs litografiat: Lazăr Iacob, *Dreptul bisericesc ortodox,* Arad, 1918, 400 pp. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 394. Din păcate nu am avut acces la acest curs și nici nu am găsit menționarea cursului în literatura de specialitate a acestei perioade.

[216] „Biserica este o societate perfectă, liberă a-și stabili organizația și ca să-și aleagă mijloacele cele mai potrivite pentru realizarea menirii sale, în conformitate cu voința Întemeietorului ei." Lazar Iacob, *Dreptul bisericesc la facultățile de drept*, p. 90.

[217] Aceeași afirmație se regăsește și la Valerian Șesan, a se vedea: Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, p. 14; Valerian Șesan, „Catedra de drept bisericesc la facultățile de drept", p. 253.

von Schulte[218], Nikolaus Hilling[219], Johannes Baptist Sägmüller[220], echivalând ulterior relația dintre dreptul secular și dreptul canonic din Apus cu cea din Răsărit[221]. În memoriul înaintat la data de 17 octombrie 1938 Ministerului Educației Naționale, Lazăr Iacob încerca să facă distincția între dreptul bisericesc, văzut mai ales în relația Statului cu celelalte culte, și dreptul canonic, care are în vedere organizarea internă a Bisericii[222]. Nu trebuie să pierdem din vedere contextul acestor afirmații, care doreau să reprezinte o apologie pentru rămânerea dreptului bisericesc ca materie predată în cadrul Facultăților de Drept, ceea ce a dus la necesitatea articulării părții juridice a dreptului bisericesc, de cele mai multe ori, în detrimentul celei teologice. Totuși, după cum se poate constata, autorul este adept al viziunii sociale a școlii de *Ius Publicum Ecclesiasticum*, doctrină preluată de către foarte mulți teologi ortodocși ai acestei perioade.

1.1.8. Definirea dreptului canonic ortodox în opera lui Nicolae Popovici

Un alt manual care poate fi supus analizei este cel al lui Nicolae Popovici[223], publicat imediat după promulgarea legii și statutului de Organizare al Bisericii Ortodoxe Române din 1925[224], prevăzut ca manual de școală pentru Academia Teologică din Arad și pentru restul institutelor teologice din Transilvania.[225] În recenzia sa, Valerian Șesan remarcă aspectele pozitive ale acestei lucrări:

> „Acest manual își atinge scopul său, căci scoțând în relief mai întâi principiile fundamentale ale drept. bis. universal, apoi și normele de drept bis. particular român în vigoare astăzi, le face inteligibile acestea din urmă, arătând totodată concordanța lor cu cele dintâi. Forma expunerii fiind clară și precisă, elevii, cât și preoții, au o călăuză bună."[226]

---

[218] Johann Friedrich von Schulte, *Die Lehre von den Quellen des katholischen Kirchenrechts*, Ferber, 1860. Iacob Lazăr folosește ediția din anul 1925.

[219] Nikolaus Hilling, *Die allgemeinen Normen des Codex Juris Canonici*, Freiburg im Br., 1926.

[220] Johannes Baptist Sägmüller, *Lehrbuch der katholischen kirchenrechts*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1904.

[221] Lazar Iacob, *Dreptul bisericesc la facultățile de drept*, p. 94.

[222] Lazar Iacob, *Dreptul bisericesc la facultățile de drept*, pp. 97-98.

[223] Despre date bio-bibliografice, a se vedea: Pr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 394 cu bibliografia aferentă.

[224] Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc ortodox oriental cu privire speciala la dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române: (inclusiv noua lege pentru organizarea bisericeasca din anul 1925)*, Tiparul Tipografiei Diecezane Ortodoxe Române, Arad, 1925.

[225] A se vedea recenzia lui Valerian Șesan, „Dr. Nicolai Popovici, Manual de drept bisericesc ortodox-oriental", *Candela,* Anul XLIII, nr. 1-12, (1932), pp. 146-152.

[226] Valerian Șesan, „Dr. Nicolai Popovici, Manual de drept bisericesc ortodox-oriental", p. 146. Aspectele negative pe care le remarcă Șesan sunt: lipsa unor bibliografii suplimentare, neoferind cititorului posibilitatea de aprofundare a capitolelor, aparenta noutate și sursele folosite.

Concluzia profesorului de la Cernăuți despre lucrarea lui Nicolae Popovici este: „autorul are meritul deplin de a fi primul care a scris un manual de drept bisericesc particular român”[227]. Cu toate acestea, dependența vădită a lui Nicolae Popovici de manualul lui Nicodim Milaș și de cursurile lui Constantin Popovici[228], mai ales în privința sistemului, este semnalată chiar și de către Valerian Șesan[229]. Nicolae Popovici preia de la aceștia aceeași împărțire a dreptului bisericesc în: dreptul obiectiv și subiectiv, norme imperative și prohibitive, drept public și drept privat, *forum internum* și *forum externum* în relația dintre morală și drept, drept canonic și drept bisericesc, primul fiind încadrat în cel de-al doilea, care reprezintă o realitate mult mai vastă[230]. Viziunea canonică a lui Nicolae Popovici pornește de la aceeași definiție socială asupra Bisericii[231], la care adaugă diferența dintre *Biserica Vechiului Testament* și *Biserica Noului Testament*, *Biserica militantă* și *Biserica triumfătoare*[232]. În această „societate

[227] Valerian Șesan, „Dr. Nicolai Popovici, Manual de drept bisericesc ortodox-oriental”, p. 147. O altă recenzie pozitivă dedicată manualului lui Nicolae Popovici este regăsită în paginile Revistei Teologice de la Sibiu: „Expunerea sistematică și metodică și claritatea și exactitatea în aranjarea vastului material, neomițând nimic din cea ce este necesar cunoașterii teoretice și practicii bisericești, fac din această lucrare în rândul dintâiu un manual bine întocmit pentru studenții institutelor noastre de specializare teologică; servește apoi ca un normativ temeinic în practica bisericească preoțimei noastre, iar în ceea ce privește pătura socială a intelectualilor mireni, care doresc să se familiarizeze cu instituțiile noastre de drept bisericești și să participe la noua viață bisericească constituțională, opera păr-lui Dr. Popovici este direct o indispensabilă călăuză”. F.A., „Manual de drept bisericesc ortodox oriental cu privire specială la dreptul particular al Bisericii ort. rom. Vol. I de Dr. Nicolae Popovici, profesor la Institutul teol. ort. rom. din Arad. Tipărit cu binecuvântarea P. S. Sale Episcopul Dr. Grigorie Gh. Comșa al Aradului. Editura Librăriei diecezane din Arad”, în: *Revista Teologică*, vol. XVI, (1926), nr. 5-6, pp. 146-147.

[228] Autorul menționează în prefața manualului că a folosit ca sursă cursul de drept canonic al lui Constantin Popovici.

[229] Pe lângă această dependență, Valerian Șesan aduce mai multe critici acestui manual: împărțirea dezvoltării dreptului canonic pe perioade care nu sunt în concordanță cu momentele principale ale acestei dezvoltări, tratarea insuficientă a capitolelor legate de autoritatea bisericească, organele puterii bisericești, confuzii terminologice între dreptul special și drept particular, obiectul și baza dreptului bisericesc, împărțirea puterii bisericești. De asemenea, în conformitate cu viziunea canonică proprie, Valerian Șesan mai critică la Nicolae Popovici următoarele teme canonice: implicarea mirenilor în cârmuirea Bisericii, traducerea termenului „ἔθνος” din canonul 34 apostolic cu „provincie”, iar nu cu „popor” sau „neam”,

[230] Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, pp. 8-9.

[231] „În cel mai larg sens sub Biserica lui Hristos înțelegem adunarea sau societatea tuturor ființelor raționale și libere, adecă a îngerilor și tuturor oamenilor care cred în Hristos. În înțeles mai restrâns, Biserica lui Hristos cuprinde numai pe oamenii, care au mărturisit și mărturisesc credința creștină, fără considerare la locul unde se află și la timpul când au viețuit, atât pe aceia ce sunt încă în viață, cât și pe cei ce au părăsit viața pământească”. Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, pp. 9-10.

[232] Autorul oferă mai multe definiții asupra înțelegerii naturii Bisericii. Printre acestea, cea mai importantă pentru viziunea sa canonică este: „În dreptul bisericesc sub Biserică înțelegem instituțiunea întemeiată direct de Mântuitorul Iisus Hristos ca o societate omenească cu scopul, ca în și prin ea să se mâtuiască oamenii, readucându-se la comuniunea cu Dumnezeu, de care s-au depărtat prin păcatul strămoșesc sau scurt Biserica este societatea religioasă întemeiată de Iisus Hristos.” Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, p. 11.

omenească" întemeiată de către Iisus Hristos, Biserica dispune de mijloace coercitive spirituale, impunând față de membrii ei un drept penal bisericesc. Împărțirea dreptului bisericesc este preluată de la Constantin Popovici, dreptul fiind divizat în funcție de autoritate, formă, subiect și materie, având, prin urmare, următoarea structurare: drept divin și drept uman, cel uman fiind „curat-bisericesc" și „politico-bisericesc", drept scris și nescris, drept general și drept particular, drept intern și drept extern, drept public și privat, drept constituțional, administrativ, judecătoresc, penal[233]. De cele mai multe ori, dreptul canonic este privit dintr-o perspectivă unitară ca sistem de drept identificat cu știința sau disciplina dreptului bisericesc[234]. În această sistematizare, autorul impune un scop întreit: practic, referitor la stabilirea normelor actuale, istoric, analiza diacronică a dezvoltării formelor de drept, și filosofic, referitor la deducerea logică a normelor speciale din cele generale,[235] prin urmare și metoda aplicată normelor bisericești este: istorică, practică și filosofică. Totuși, la o analiză detaliată a temelor se poate constata că autorul folosește, de cele mai multe ori, metoda pozitiv-dogmatică, fără a privi istoria dezvoltării unor instituții de drept bisericesc. La interpretarea normelor canonice, obligativitatea și abrogarea lor, Nicolae Popovici, precum V. Șesan, V. Pocitan și V. Sava, preia în totalitate ideile lui Constantin Popovici[236].

1.1.9. Natura dreptului bisericesc în opera canonistului Iorgu Ivan

Profesorul Iorgu Ivan[237], unul dintre cei mai de renume profesori români de drept canonic din secolul al XX-lea[238], nu s-a focalizat foarte mult asupra naturii dreptului canonic și a canoanelor în Biserica Ortodoxă. Cu toate acestea, putem sistematiza din studiile sale câteva păreri cu privire la această temă[239]. În studiul său publicat în 1968, Iorgu Ivan pornea de la aceeași dihotomie eclesiologică dată de aspectul nevă-

[233] Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, p. 14.

[234] Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, p. 16.

[235] Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, p. 16.

[236] Cf. Constantin Popovici, „Fontânele și Codicii dreptului bisericescu ortodoxu", p. 70; Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, pp. 55-56; Vasile Sava, *Compendiu de drept bisericesc*, pp. 14-15; Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, pp. 21-23; Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, pp. 45-48.

[237] Irimie Marga, „Prof. Univ. Dr. Iorgu D. Ivan, valoros canonist laic al Bisericii noastre", în: *Anuarul Facultății de Teologie Sibiu*, nr. II/ 2001 – 2002, Sibiu, (2003), pp. 481-484. În legătură cu opera și contribuția lui Iorgu Ivan la sistematizarea dreptului bisericesc, a se vedea: Pr. Marius Iovan, *Profesor Doctor Iorgu d. Ivan și opera sa canonică. O evaluare canonică a contribuției sale la sistematizarea dreptului bisericesc*, Teză de doctorat, Arad, 2016.

[238] Despre date bio-bibliografice, a se vedea: Iorgu D. Ivan, *Bunurile Bisericești în primele șase secole, situația lor juridică și canonică*, ediție îngrijită de Lect. Dr. George Grigoriță și drd. Daniel Grigore Filimon, Editura Basilica, București, 2014.

[239] Iorgu D. Ivan, ,,Importanța canoanelor Sinodului al IV-lea ecumenic pentru organizația și disciplina Bisericii", în *Telegraful român*, nr. 1-2 (1952), p. 2; Iorgu D. Ivan, ,,Hotărârile canonice ale

zut al Bisericii, reprezentat de tezaurul spiritual neschimbabil de-a lungul timpului, şi aspectul extern, de societate văzută cu ordine juridică, care a cunoscut fluctuaţii pozitive şi negative în istorie[240]. În concepţia profesorului Iorgu Ivan, diferenţa dintre dreptul canonic şi cel bisericesc, sau eclesiastic[241], rezidă în faptul că primul se referă la „expunerea principiilor de organizare şi administraţie bisericească numai din conţinutul canoanelor stabilite de autoritatea legiferatoare a Bisericii"[242], adică un *jus canonicum*, iar prin cel din urmă se înţelege expunerea acestor principii şi din întreaga legislaţie bisericească şi politico-bisericească[243]. Autorul afirmă dependenţa dintre valoarea sau importanţa dreptului bisericesc şi conformarea cu principiile cuprinse în canoanele general acceptate în Biserică. Însă şi în cadrul canoanelor există o diferenţă între cele care conţin principii neschimbabile în reglementarea vieţii Bisericii şi cele care nu reflectă aceste principii. Din această perspectivă a canoanelor bazate pe principii fundamentale:

> „dreptul bisericesc nu se deosebeşte de dreptul canonic, iar doctrina canonică este în perfectă armonie cu învăţătura Bisericii. Căci normele stabilite de autoritatea bisericească competentă, pentru adaptarea Bisericii la noile împrejurări, necontravenind principiilor fundamentale de organizaţie şi administraţie şi servind interesele Bisericii, se integrează – atât timp cât sunt în vigoare – doctrinei canonice şi prin aceasta însăşi învăţăturii Bisericii"[244].

Această definiţie a Profesorului Iorgu Ivan este una dintre cele mai importante din cercetarea dreptului canonic a secolului al XX-lea deoarece reface legătura dintre dreptul canonic şi dreptul bisericesc, contrar divizărilor pe care le-am găsit la autorii precedenţi. Prin aceasta, dreptul canonic este fundamentul dreptului bisericesc, iar dreptul bisericesc este legitim doar dacă respectă dreptul canonic şi aceste principii fundamentale regăsite în canoane. Relaţia de reciprocitate între cele două este o marcă importantă a gândirii canonistului român care merge dincolo de divizările şcolăreşti anterioare.

Sinodului II ecumenic şi aplicarea lor de-a lungul secolelor", *Biserica Ortodoxă*, anul XCIX (1981), nr. 7-8, pp. 821-866;

[240] Iorgu D. Ivan, „Preocupări şi studii de drept canonic", în *Studii Teologice*, nr. 5-6 (1968), p. 408.

[241] „În timp, după ce activitatea de legiferare a Bisericii a sporit, prin canoane erau înţelese numai acele norme pozitive cu caracter general obligatoriu şi care se deosebeau nu numai de obiceiul tradiţional bisericesc, cât şi de legile politice (ex. în Novela 137 a împăratului Justinian, în introducere întâlnim *civiles leges* şi *sacri canones*)." Iulian Mihai L. Constantinescu, „Personalitatea Mitropolitului-Canonist Andrei Şaguna", p. 87, n. 2.

[242] Iorgu Ivan, „Catedra de Drept Bisericesc la Facultatea de teologie şi Institutul teologic din Bucureşti între 1881-1981", în *Studii Teologice,* 1981, nr. 7-10, p. 588, n.1; Iorgu D. Ivan, „Preocupări şi studii de drept canonic", p. 409.

[243] Din 1881, de la înfiinţarea Facultăţii de Teologie din Bucureşti, până în 1888, se preda „Drept canonic", din 1888 până în noiembrie 1948, catedra a purtat titulatura de „Drept bisericesc", iar până în anul 1952: „Drept canonic şi Administraţie bisericească", începând din 1952, prin „ ", s-a schimbat titulatura în „Drept bisericesc şi Administraţie bisericească". Iorgu Ivan, „Catedra de Drept Bisericesc la Facultatea de teologie", p. 588.

[244] Iorgu D. Ivan, „Preocupări şi studii de drept canonic", p. 410.

1.1.10. Natura dreptului bisericesc și a canoanelor în opera Pr. Prof. Dr. Liviu Stan

Ampla operă a Pr. Liviu Stan, deși foarte răspândită în teologia secolului al XX-lea, ocupând un loc fundamental pentru dreptul canonic ortodox român, și reeditată de curând ca un proiect generos de *opera omnia*[245], nu s-a bucurat de o analiză aprofundată, decât cu puține excepții[246]. Cu toate acestea, tezele sale, după cum vom vedea, au fost preluate de către mai multe generații de teologi, reprezentând opera principală folosită în majoritatea abordărilor canonice ale sfârșitului de secol XX și început de secol XXI. Vasta operă a Pr. Liviu Stan, publicată în mare parte[247], dar ră-

[245] O mare parte din studiile Pr. Prof. Dr. Liviu Stan au fost publicate în colecția *Biserica și dreptul,* sub coordonarea Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga: *Biserica și dreptul. Studii de Drept canonic. Teologia Dreptului*, Vol. 1, Editura Andreiana, Sibiu, 2010, 292 pp.; *Biserica și dreptul. Studii de Drept canonic Izvoarele. Dreptului canonic ortodox*, Vol. 2, Editura Andreiana, Sibiu, 2012, 404 pp.; *Biserica și dreptul. Studii de Drept canonic. Principiile Dreptului canonic ortodox*, Vol. 3, Editura Andreiana, Sibiu, 2012, 352 pp.; *Biserica și dreptul. Studii de Drept canonic. Structura, organizarea și membrii Bisericii,* Vol. 4, Editura Andreiana, Sibiu, 2014, 292 pp.; *Biserica și dreptul. Studii de Drept canonic. Probleme canonice actuale,* Vol. 5, Editura Andreiana, Sibiu, 2014, 406 pp.; *Biserica și dreptul. Ortodoxia românească*, Vol. 6, Editura Andreiana, Sibiu, 2015, 440 pp.; *Biserica și dreptul. Relațiile externe ale Bisericii. Ecumenismul,* Vol. 7, Editura Andreiana, Sibiu, 2016, 430 pp.; *Biserica și dreptul. Fragmente de curs,* Vol. 8, Editura Andreiana, Sibiu, 2017, 440 pp.

[246] Sorin Joantă, *Contribuția Pr. Prof. Dr. Liviu Stan la dezvoltarea dreptului bisericesc*, Editura Universității „Lucian Blaga", Sibiu, 2002; Florin Dobrei (ed.), *Dreptul canonic în viața Bisericii: in memoriam preot profesor dr. Liviu Stan (1910-1973) simpozion național, Deva, 7-8 martie 2013*, Reîntregirea, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Alba Iulia, Deva, 2013. Pr. Conf. Dr. Irimie Marga, „Concepția canonică a Pr. Prof. Liviu Stan", în: Pr. Patriciu Vlaicu, Dr. Răzvan Perșa, *Tradiția canonică și misiunea Bisericii,* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2018, pp. 9-25; Emilian-Iustinian Roman, „The Contribution of Professor Liviu Stan to the Promotion of the Inter-Orthodox, Inter-Christian and Interreligious Dialogue", în: *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași. Teologie Ortodoxă*, 2 (2013), pp. 163-176; Calinic Drăghici, „Elementul mirean în Biserica Ortodoxă în gândirea Pr. Prof. Liviu Stan", în: *Altarul Reîntregirii*, Supplement (2014), pp. 533-542; Irimie Marga, „The Holy and Great Council of the Orthodoxy According to Rev. Prof. Liviu Stan", în: *Studia Universitatis Babes-Bolyai Theologia Orthodoxa*, 62, 1 (27 iunie 2017), pp. 73-82.

[247] Pentru opera publicată a Pr. Liviu Stan, a se vedea: S. Joantă, *Contribuția Pr. Prof. Dr. Liviu Stan la dezvoltarea dreptului bisericesc*, pp. 157-165. Din păcate, autorul nu enumeră toate studiile publicate de către Pr. Liviu Stan înainte de 1948, cu ar fi: articolele din *Cuvântul. Ziar legionar*, Liviu Stan, „Sfântul Sobor", *Cuvântul. Ziar legionar,* 18 noiembrie (1940), p. 2; Liviu Stan, „Rasism față de țigani", *Cuvântul. Ziar legionar*, XVIII, nr. 92 (1941), pp. 1-2 (pentru contextul general al afirmațiilor din acest articol a se vedea: Marius Turda, „Controlling the National Body: Ideas of Racial Purification in Romania, 1918-1944", în: Christian Promitzer et alii, *Health, Hygiene, and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, Central European University Press, 2011, p. 345); articolele din *Duh Românesc, Lumina creștină* și din revista *Însemnări sociologice*, articolele din *Revista Teologică*, precum: „Reichul și Vaticanul", *Revista Teologică*: *Organ pentru știință și viață bisericească,* Nr. 9 (1937), pp. 334-340; „Neopăgânismul german", *Revista Teologică: Organ pentru știință și viață bisericească*, Nr. 11 (1937), pp. 428-432; „Importanța Mirenilor în Biserică și participarea lor la exercitarea puterii bisericești" ", *Revista Teologică: Organ pentru știință și viață bisericească*, Nr. 3 (1938), pp. 103-120; „Alegeri de preoți în trecut", *Revista Teologică: Organ pentru știință și viață bisericească*, Nr. 5 (1939), pp. 213-

masă și în manuscris[248], a reprezentat pentru dreptul canonic ortodox român și nu numai[249], o contribuție fundamentală la dezvoltarea acestei discipline, la aprofundarea nenumăratelor teme canonice și la soluții canonice pertinente față de problemele canonice ale vremii.

Din această vastă operă teologică, ne vom focaliza doar asupra lucrărilor legate de viziunea canonică a Pr. Liviu Stan cu privire la natura dreptului canonic și a canoanelor și a raportului dreptului canonic cu Biserica. Natura dreptului canonic și a canoanelor a fost tratată de către Pr. Liviu Stan în mai multe lucrări și studii, fiind una dintre principalele sale preocupări de teologie canonică[250]. În cele ce urmează voi în-

219; „Mitropolitul Nicolae, apărătorul și plinitorul tradiției saguniene", *Revista Teologică: Organ pentru știință și viață bisericească*, Nr. 5-8 (1940), pp. 376-422; „Căsătoria religioasă și familia", *Revista Teologică: Organ pentru știință și viață bisericească*, Nr. 7-8 (1941), pp. 317-325; „Teologia practică", *Revista Teologică: Organ pentru știință și viață bisericească*, Nr. 7-8 (1942), pp. 316-330; „Profesorul Nicolae Grosu de la Kiev", *Revista Teologică: Organ pentru știință și viață bisericească*, Nr. 5-5 (1944), pp. 257-259. Publicarea unora dintre aceste articole a reprezentat ulterior o incriminare adusă de către comuniști Părintelui Liviu Stan, fiind anexate la dosarul de urmărire informativă: Arhiva CNSAS, Fond Informativ, Dosar I 211444, vol. 1, ff. 1-2 și Arhiva CNSAS, Fond Informativ, Dosar I 211444, vol. 1, ff. 117.

248 Pentru opera nepublicată a Pr. Liviu Stan, a se vedea: S. Joantă, *Contribuția Pr. Prof. Dr. Liviu Stan la dezvoltarea dreptului bisericesc*, pp. 146-156. De asemenea, mai multe studii nepublicate pot fi găsite în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Comunismului (C.N.S.A.S.), după cum urmează: „Cu privire la problema catolică în RPR", în: Arhiva CNSAS, fond SIE, Dosar Nr. 6988, ff. 68-89; „Situația externă a BOR din Ungaria", în: Arhiva CNSAS, fond SIE, Dosar Nr. 6988, ff. 233-246; „Diaspora Ortodoxă", în: Arhiva CNSAS, fond SIE, Dosar Nr. 6988, ff. 269-288; „Chestiuni speciale privind relațiile externe ale Bisericii Ortodoxe pe anul 1951", în: Arhiva CNSAS, fond SIE, Dosar Nr. 6988, ff. 401-410; „Privitor la relațiile externe ale cultelor", în: Arhiva CNSAS, fond SIE, Dosar Nr. 6988, ff. 452-457; „Biserica Ortodoxă Română. Situația și problemele ei", în: Arhiva CNSAS, fond SIE, Dosar Nr. 6988, ff. 535-558.

249 Lucrările Pr. Liviu Stan au fost traduse în mai multe limbi, precum germană, greacă, rusă, engleză și franceză: Liviu Stan, „Das Wesen des orthodoxen Kirchenrechtes - gottliche Setzung oder geschichtlich wandelbar?", în: *Kyrios*, Neue Folge, VIII (1968), Heft 3/4, pp. 180-189; Liviu Stan, „Die Stellung des Laien in der Orthodoxen Kirche", *Kyrios,* Neue Folge, VIII (1968), Heft 1/2, pp. 96-105; Liviu Stan, „Περί τον θεμελιωδών κανονικών αρχών της ορθοδοξίας", *Θεολογία,* τομος λθ΄, ιανουαριος-ιουνιος (1968), τευχη α-β΄, pp. 5-18; Liviu Stan, „Über die Rezeption der Beschlüsse der ökumenischen Konzile seitens der Kirche", în: *Konzile und die ökumenische Bewegung*, Ökumen. Rat der Kirchen, Genf, 1968, pp. 72-80; Una dintre traducerile recente ale operei Pr. Liviu Stan este *Die Laien in der Kirche. Eine historisch-kirchenrechtliche Studie zur Beteiligung der Laien an der Ausübung der Kirchengewalt. Aus d. Rumänischen übers. v. H. Pitters. Hrsg. v. S. Tobler*, Ergon-Verlag, Würzburg, 2011, 633 pp.; a se vedea și recenzia lui Anargyros Anapliotis, „Liviu Stan, Die Laien in der Kirche. Eine historisch-kirchenrechtliche Studie", *Orthodoxes Forum* 26 (2012), Heft 2, pp. 223-228.

250 Liviu Stan, „Ontologia juris", în *Anuarul XIX (1) al Academiei teologice „Andreiane"*, Sibiu, 1943, p. 407-611; „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii", *Studii Teologice,* 7-8 (1960), pp. 467-483; Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii", în: Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Teologia Dreptului*, Coord. Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Editura Andreiana, Sibiu, 2010, p. 34-64. Aceeași perspectivă se poate observa în mai multe studii: „Biserica și Dreptul", *Mitropolia Olteniei,* 8-9 (1956), pp. 482-489; „Obârșia și dezvoltarea istorică a Dreptului bisericesc", *Mitropolia Olteniei,* anul XX, nr. 1-2 (1968), pp. 3-11; Liviu Stan, „Das Wesen des orthodoxen Kirchenrechts -

cerca să analizez aceste lucrări și să sistematizez perspectiva asupra naturii dreptului canonic și a canoanelor pe care Pr. Liviu Stan a dezvoltat-o în opera sa. Într-un articol din 1971, pr. Liviu Stan afirma despre cercetările sale cu privire la natura dreptului și a dreptului bisericesc:

> „Ca o continuare firească a preocupării cu această problemă și în dezvoltarea gândirii teologice și juridice care a proiectat o nouă lumină asupra ei, a fost dezbătută, de asemenea, într-un mod nou și într-o perspectivă necunoscută până acum, problema lui „jus ecclesiasticum", adică problema poziției Dreptului sau a principiilor și normelor juridice în viața internă a Bisericii ca și în relațiile ei externe"[251].

În cele ce urmează, voi încerca să surprind modalitatea prin care Pr. Liviu Stan a tratat natura dreptului bisericesc și ce însemna: „într-un mod nou și într-o perspectivă necunoscută până acum".

Prima sa lucrare, de o reală importanță pentru tema noastră este *Ontologia Juris,* publicată inițial în *Anuarul Academiei Teologice Andreiene* și reluată într-un volum separat[252], lucrarea dorindu-se a fi o fundamentare teologico-filosofică a dreptului[253]. Apariția acestei lucrări a fost elogiată de către revistele teologice ale epocii[254], însă re-

---

göttliche Setzung oder geschichtlich wandelbar", Kyros, VIII (1968), pp. 180-189; Pr. Irimie Marga afirmă despre studiile lui Liviu Stan următoarele: „Pr. Prof. Liviu Stan a scris o serie de studii – primele de acest fel în Ortodoxia românească – cu referire la „jus ecclesiasticum". Prin toate acestea, Pr. Prof. Liviu Stan se dovedește a fi și întemeietorul „teologiei dreptului" în Biserica noastră (deși această expresie nu a folosit-o în mod concret, ea a apărut mai întâi în teologia apuseană de unde s-a transmis și la noi)." Irimie Marga, „Concepția canonică a Pr. Prof. Liviu Stan", în: F. Dobrei (ed.), *Dreptul canonic în viața Bisericii: in memoriam preot profesor dr. Liviu Stan*, p. 106.

251 Liviu Stan, „Contribuții și poziții ale teologilor români în probleme de Drept bisericesc", în: *Studii Teologice*, an. XXIII (1971), nr. 3-4, p. 166.

252 Liviu Stan, *Ontologia Juris*, (coll. *Seria Teologică*, 13), Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1943, 204 pp.

253 „Cea de-a doua caracteristică constă în aceea că Pr. Prof. Liviu Stan a fost primul teolog român care a scris despre fundamentarea teologică a dreptului în general, și a dreptului canonic în special (jus ecclesiasticum). Opera de referință este Ontologia juris, o lucrare unicat, care a revelat valoarea și importanța dreptului în sine, atât în viața civilă, cât și în cea bisericească. Pr.Prof. Liviu Stan a subliniat faptul că de problematica dreptului în sine s-au ocupat mai mult filosofii și teologii, „numai ei își pun cu toată seriozitatea întrebarea: Ce este dreptul? Juriștii, am putea zice că se întreabă numai: ce-ți poate aduce dreptul? Cât este de rentabil? Și este cel puțin bizar să constați, că tocmai profesioniștii dreptului au cea mai puțin clară idee despre drept". În aceste cuvinte atât de actuale găsim și justificarea cărții, vrând să arate că dreptul are o dimensiune filosofico-teologică, ce trebuie pusă în practică atât de Biserică, cât și de legislația civilă. Pentru prima dată în literatura noastră teologică, toate definițiile și teoriile dreptului sunt puse în lumina învățăturii Bisericii, arătând că o filosofie a dreptului nu poate fi ruptă de teologie, iar Biserica, în teologia ei, nu poate ignora filozofiile lumii." Irimie Marga, „Concepția canonică a Pr. Prof. Liviu Stan", în: F. Dobrei (ed.), *Dreptul canonic în viața Bisericii: in memoriam preot profesor dr. Liviu Stan*, pp. 105-106.

254 Recenzii la *Ontologia Juris* a Pr. Liviu Stan: T. „*Anuarul Academiei Teologice Andreiene XIX (I), 1942-1943*", în: *Biserica și Școala*, nr. 44, octombrie (1943), pp. 357-358; N. „*Anuarul Academiei Teologice Andreiene XIX (I), 1942-1943*", *Foaia Diecezană*, an LVII, nr. 4/23 Ianuarie (1944), pp. 5-6. Autorul acestei recenzii afirmă despre lucrarea Pr. Liviu Stan: „Cu un stil ușor și curgător, autorul reu-

ceptarea acesteia a fost relativ modestă. În analiza noastră vom porni de la afirmația făcută de către Pr. Liviu Stan însuși în „autobiografia sa" regăsită în dosarul său de urmărire informativă:

> „În *Rasă și religiune*[255] am combătut rasismul, în *Ontologia Juris* am scris pentru prima dată în limba română ceva pozitiv despre teoria marxistă a Dreptului, deși am combătut-o sub unele aspecte, din punct de vedere al doctrinei creștine. La publicarea acestor lucrări am fost împiedicat multă vreme de cenzura antonesciană și abia cu concursul lui Emil Ciuceanu (din Rășinari-Sibiu), pe atunci la direcția presei, am izbutit să obțin pe răspunderea lui aprobarea pentru tipărire"[256].

Este probabil ca această afirmație a influenței teoriei marxiste a dreptului să fie făcută sub presiunea vremii[257], însă este important să vedem dacă este într-adevăr în conformitate cu ideile din lucrarea sa redactată în perioada celui de-al Doilea Război Mondial și dacă această concepție a fost ulterior reluată în alte scrieri[258].

Scopul acestei prime lucrări a fost, după cum mărturisește însuși autorul, cercetarea ontologică a dreptului și a acțiunii sale în lume, denumită *jus militans*, sau „dreptul ca agent viu, ca valoare dinamică a vieții"[259]. Din perspectiva analizei, dreptul poate

---

șește nici mai mult nici mai puțin decât a ne captiva. Fără pretenția de a aduce o formulare definitivă a problemei de care se ocupă — „problema dreptului în sine" — păr. Stan se mulțumește și cu simplul rol de determinator de discuții, cari sunt menite a duce în cele din urmă la stabilirea unei concluzii definitive (p. 413). Întocmai ca materialul ce formează studiul disciplinei filosofice numită „Logică", „Ontologia juris" cuprinde cunoștințele ne străine nouă tuturor, dar cari nu pot fi explicit exprimate de către orișicine." Alte recenzii: Ioan Petreuță, „Biserica Bănățeană", noiembrie (1943), Petru Rezuș, *Altarul Banatului*, noiembrie-decembrie (1944) nr. 11-12; Dr. Grigore T. Marcu, „L. Stan, Ontologia Juris", *Revista teologică,* iulie-august (1944), nr. 7-8, pp. 360-361, care afirma: „Grea fără a fi greoaie și profundă fără a-ți rezerva surprizele descurajante ale unor profunzimi impenetrabile, această lucrare năzuiește să cerceteze, cu mijloace științifice, realitatea pe care o reprezintă ideea de Drept și să determine valoarea pe care o include ea. Încercarea este destul de dificilă pentru ca cititorul lipsit de-o temeinică pregătire în materie — și recenzentul ei ocazional revendică ferm un loc în rândurile acestora — să se dea bătut înainte de-a fi mântuit lectura cărții. Constatarea aceasta, departe de-a diminua utilitatea — și cu atât mai puțin valoarea — lucrării, o recomandă stăruitor atențiunii și preocupărilor juriștilor de vocație mai ales, și mai puțin a celor de „carieră". Pentru aceștia din urmă, pentru deprinderile lor discutabile, în treacăt fie spus, autorul nu nutrește simțăminte prea măgulitoare".

255 Liviu Stan, *Rasă și religiune,* Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1942, 152 pp. Despre contextul acestei lucrări, a se vedea: Marius Turda, *Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa: 1870-1950*, Polirom, București, 2016, pp. 126-127.

256 Autobiografia sa (Arhiva CNSAS, Fond Informativ, Dosar I 211444, vol. 1, ff. 118-124) este anexată la declarația din 24 decembrie 1952 (Arhiva CNSAS, Fond Informativ, Dosar I 211444, vol. 1, f. 117).

257 Nu este scopul acestei lucrări de a analiza coloratura politică a Pr. Liviu Stan sau implicarea sa în diferite organizații potitice înainte și după 1948. Dosarele din Arhiva CNSAS necesită multă discernere și analiză, care nu poate fi realizată în această lucrare. Arhiva CNSAS, Fond Informativ, Dosar I 211444, vol. 1, 2, 3; Arhiva CNSAS, fond SIE, Dosar Nr. 6988.

258 O amplă analiză a acestei lucrări este realizată de către S. Joantă, *Contribuția Pr. Prof. Dr. Liviu Stan la dezvoltarea dreptului bisericesc*, pp. 9-27.

259 Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 2.

fi privit din trei puncte de vedere: ca obiect al științelor juridice, axându-se asupra părții sale practice, ca obiect al filosofiei, accentuând partea teoretică, și ca obiect al teologiei[260]. Din perspectiva analizei sale Pr. Liviu Stan consideră că dreptul are următoarele elemente constitutive: a) ideea rectiliniei; b) idea morală a binelui; c) ideea de normă practică a faptelor omenești; d) ideea de lege generală și unică și cea de lege și de legi deosebite de cele morale, cu caracter propriu de drept; e) ideea de poruncă; f) ideea de poruncitor; g) ideea de putere morală care obligă; h) ideea de ordine de drept; i) ideea de dreptate. Ideea rectilinie din ideea de drept reprezintă sensul material, fizic sau geometric al dreptului și servește la măsurarea faptelor exterioare ale existenței umane realizate cu un anumit scop în funcție de un anumit standard. Însă acest standard, pentru a nu reprezenta o arbitraritate exclusiv umană, este dirijat printr-un „centru motrice, ce reprezintă o valoare superioară care determină mișcarea de apreciere a indicatorului"[261]. Acest centru motrice nu este altceva decât „supremul criteriu moral, ideea morală a binelui sau însuși binele". Unitatea între ideea rectiliniei și idea morală a binelui constituie, în argumentarea autorului, „cuprinsul pozitiv de valori cu caracter practic" al dreptului, adică acea idee de normă practică a faptelor externe omenești care, la rândul ei presupune o lege generală unică aplicabilă doar sub forma legilor care emană din această lege generală.

Din această perspectivă, s-ar putea afirma că autorul postulează diferența între sensul obiectiv, metafizic al legii generale și unice, sau ideea de lege, și sensul subiectiv al legii, concretizat în emanarea legilor proporțional cu „categoriile posibile de fapte externe omenești"[262]. În acest context, autorul postulează diferența între *normă* și *lege*, prima fiind în relație cu ideea morală[263], iar a doua cu ideea juridică, privită în sens pozitivist. Deși ideea de drept, după cum am văzut, este fundamentată pe ideea morală a binelui, postularea diferenței dintre *normă* și *lege* ar putea duce la o separare pozitivistă între cele două. Cu toate acestea, schema finală a autorului are în vedere revenirea la legătura dintre dreptate și bine. Legile de drept sau juridice cuprind ideea de poruncă[264], ce presupune ideea de poruncitor care emite o poruncă prin au-

---

[260] „Ca obiect al Teologiei, dreptul este privit din cel mai general și mai complet punct de vedere, atât sub aspectul său practic, cât și sub aspectul său teoretic, și este raportat sub ambele aspecte la suprema realitate ontologică și la supremul scop al vieții. Dreptul astfel privit în Teologie, trebuie să constituie obiectul prim și propriu al studiului „Dreptului Bisericesc". Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 4.

[261] Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 12.

[262] Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 12.

[263] „Cu ideea de normă se acordă mai mult ideea morală de lege, care se impune într-un chip mai dulce, neimplicând ideea unei constrângeri imediate sau a unei sancțiuni imediate. Obligativitatea ei este mai puțin presantă, stingența ei nu se simte atât de aproape." Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 13.

[264] S. Joantă afirmă că „Termenul de lege prezintă de cele mai multe ori partea juridică, dar nu trebuie să uităm și puterea celeilalte părți, adică cea morală. Ca normă morală, cuprinde ideea de porunci care e strict legată de un poruncitor, căci imperativul trebuie să emane de la cineva, de undeva de la o forță morală, spirituală care ne constrânge în interior". S. Joantă, *Contribuția Pr. Prof. Dr. Liviu Stan la dezvoltarea dreptului bisericesc*, p. 11. Cu toate acestea, pr. Liviu Stan afirmă clar că ideea de poruncă este strâns legată de legea juridică sau de legea de drept, iar nu de norma morală: „Deci noi

toritatea morală sau spirituală. Prin această poruncă se ajunge la ordinea de drept[265] și, în cele din urmă, la dreptate, care este în relație cu binele.

Pe lângă această idee de drept, autorul mai postulează ideea unui *jus militans,* dreptul real sau operant în viață, care prin scopul sau direcția sa, denumită *entelehia juris,* spre *jus aeternum.* Acest *jus militans* este perceput ca relația dintre dreptul subiectiv și dreptul obiectiv, iar sursa sa este relația dintre personal și social. Subiectul de drept presupune: a) existența conștiinței individuale; b) libertatea eului uman; c) egalitatea morală a oamenilor[266].

După prezentarea etimologiei termenilor folosiți pentru „drept" și a definițiilor acestuia în scrierile scriitorilor, filosofilor și juriștilor antici și în cele ale Părinților Bisericii, autorul analizează definițiile moderne cu privire la drept: teoria dreptului natural, teoria utilitaristă, teoria forței, teoria istorică, teoria pozitivistă-sociologică și, în cele din urmă, teoria marxistă, căreia îi dedică mai mult de 27 de pagini[267].

Să analizăm puțin percepția pe care Pr. Liviu Stan a avut-o în 1943 asupra teoriei marxiste a dreptului[268]. Încă de la început, Pr. Liviu Stan arată insuficiența acestei teorii marxiste bazate exclusiv pe conceptul de dezvoltare economică și de disoluție a dreptului în momentul ajungerii la „faza superioară a societății socialiste". Această idee este considerată ca fiind irealizabilă sau utopică[269]. În contextul acestei combateri a variantei reducționiste a ideii de drept, Pr. Liviu Stan afirmă:

> „În concepția marxistă-leninistă, dreptul este vasăzică, o formă odioasă, a moștenirii burgheze pe care n-o poate încă lepăda societatea comunistă, însă care trebuie tratată ca un instrument străin, impropriu, dar totuși necesar, chiar indispensabil gospodăriei proprii, în lipsa unui instrument care să corespundă întru toate condițiilor gospodăriei celei noi. Din această atitudine principială față de drept, rezultă că el nu este privit ca o formă in-

---

mai descoperim, în ideea de normă practică pe care o cuprinde ideea de drept, încă și idea de lege și cea de legi, prin care se manifestă ideea de normă practiă, generală și unică, iar în ideea de lege practică a faptelor externe, se cuprinde aceea de lege juridică, de lege de drept, în care lege, întocmai ca și în cea morală, se cuprinde ideea de poruncă". Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 14.

265 „Prin porunca legii se urmărește acordarea faptelor externe omenești și organizarea lor în așa fel, ca să se garanteze printr-un raport normal de echilibru ce se stabilește între ele, o ordine care facilitează și ajută întărirea și progresul vieții omenești, și această ordine pe care-o creează dreptul prin impunerea poruncilor sale, se cheamă *ordine juridică* sau *ordine de drept*". Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 15.

266 Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 25.

267 Liviu Stan, *Ontologia Juris*, pp. 140-167.

268 Pentru o privire generală asupra teoriei marxiste a dreptului, a se vedea: Alan Hunt, „Marxist Theory of Law", în: Dennis Patterson, *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*, (coll. Blackwell Companions to Philosophy), John Wiley & Sons, 2010, pp. 350-360; Olufemi Taiwo, *Legal Naturalism: A Marxist Theory of Law*, Cornell University Press, 2016; S. I. Dudnik, „Philosophy of law in Soviet and Western Marxism", în: *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta, Seriia 7: Geologia, Geografia*, 2 (2013), pp. 3-10; Hugh Collins, *Marxism and Law*, Oxford University Press, 1984.

269 „Ce poezie frumoasă și ce visare încântătoare? Iată cum nu poate fi ucis visul și idealul, nici în sufletul celor mai răsvrătiți și mai acerbi adversari ai oricărui idealism". Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 143.

dispensabilă vieții sociale, în orice stare, ci numai în starea ei încă nedesăvârșită în care se găsește până azi."[270].

Din acest punct de vedere, dreptul este considerat ca un instrument străin, dar necesar societății mai ales pentru starea de „nedesăvârșire" a acesteia. Față de această teză, Pr. Liviu Stan răspunde:

> „Nouă ni se pare că teza aceasta marxistă este adevărată și deplin valabilă, și că în ea prin urmare rezidă adevărul teoriei marxiste despre drept; căci este prea firesc și absolut logic, să admitem, că în ziua în care se va fi realizat echilibrul perfect și durabil al relațiilor dintre oameni, dreptul dispare de la sine, ne mai având niciun rost și nicio întrebuințare. Dar teza aceasta, nu este una specific marxistă, căci înainte de a fi fost marxistă, a fost și a rămas o teză creștină. Ea mai este una, pe care o cuprinde în sine întreaga năzuință a neamului omenesc, de totdeauna, după starea de pace și fericire, pe care i-o promite echilibrul absolut al relațiilor dintre oameni, idealul paradisiac. Numai că, spre deosebire de marxism, acest ideal presupune, în concepția comună a omenirii și în cea creștină, perfecționarea spirituală-morală treptată a omenirii; pe când în concepția comunistă el presupune numai perfecționarea mecanismului raporturilor economice."[271]

Prin urmare, acestei idei a exteriorității dreptului și a indispensabilității lui față de societate, Pr. Liviu Stan îi aplică un corectiv care are în vedere perfecționarea spiritual-morală treptată a oamenilor. Însă acest corectiv spiritual sau duhovnicesc nu poate să excludă „echilibrul bunurilor economice și de altă natură ale vieții". Prin urmare, idealul de viețuire omenească ar fi dat de echilibrul sau acordul dintre economic și moral, ca fundamente concomitente ale vieții umane[272]. Critica subordonării dreptului exclusiv economicului este adusă și capitalismului[273] și comunismului deopotrivă[274], ambele sisteme fiind vinovate de această reducție a înțelegerii dreptului[275].

---

[270] Liviu Stan, *Ontologia Juris*, pp. 143-144.

[271] Liviu Stan, *Ontologia Juris*, pp. 143-144.

[272] Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 145.

[273] „Atât în statul comunist cât și în cele capitaliste, echilibrul vieții omenești se reazemă numai pe forță, și numai prin forță s-a menținut, și nici vorbă de vreun echilibru care să rezulte din jocul forțelor economice, din dialectica economică sau din alte dialectici. Stările acestea mai dovedesc, că dialectica economică singură nu e în state nici măcar să mențină un minim de echilibru necesar trăirii medii omenești, necum să fie în stare să creeze condițiile realizării unui echilibru perfect ale unui rai pământesc, fie acela de orice culoare politică." Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 146.

[274] „În cadrul doctrinei marxiste, raiul în care nu va mai fi nici stat, nici drept, este o utopie, sau un postulat metafizic absurd, un postulat absolut ireal, al unei teorii ce se vrea hiperrealistă sau singură realistă ... Pe urma acestora, am putea zice cu bună dreptate, că visul raiului marxist e una din formele paradoxale în care apare nostalgia paradisului pierdut, chiar la cei mai ireductibili adversari ai oricărei metafizici religioase." Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 147.

[275] „În era capitalistă, dreptul a început a fi aservit de economic și a ajuns, în cele din urmă, în contrazicere cu sine însuși, a ajuns drept nedrept, sub presiunea economicului. Economicul a denaturat dreptul și l-a făcut odios dându-i un cuprins nedrept, imoral și prin aceasta, rău și vrednic de toată ura și de tot disprețul. Exagerarea dezvoltării economice, și tendința dominatoare a economicului, care a transformat viața omenească într-un imens abator pentru oameni, a făcut posibilă și necesară reacțiunea socialistă-comunistă, și a determinat atitudinea de detestare pe care teoreticienii acesteia o au față

Un corectiv important față de teoria marxistă a dreptului a fost realizat de către Paschukanis[276], care reintroduce ideea de drept subiectiv, la care se adaugă afirmația lui Reissner a „existenței ideii-obiective a dreptului". O parte importantă, mai ales pentru perioada precomunistă, a analizei pr. Liviu Stan este dată de raportul dintre drept și morală în concepția marxistă. În acest sens, considerăm afirmațiile sale ca vizionare, mai ales pentru perioada ulterioară instaurării regimului comunist în România:

> „Accentuarea constrângerii externe în drept duce consecvent la identificarea dreptului cu ordinea socială impusă autoritar sau cu forța publică, cu statul polițist, ceia ce este evident o eroare și o confuzie gravă, căci, cu cât se lasă mai puțină libertate subiectelor pentru a se conforma legilor de drept, cu atât ordinei de drept i se reduc proporțiile, încât ea dispare total, dacă forța ajunge să-i încalce întreg domeniul. Cu cât e constrângerea fizică mai mare, cu atât spațiul dreptului e mai mic, iar cu cât constrângerea aceasta scade, cu atât crește spațiul și puterea dreptului. Într-adevăr, un drept aplicat numai prin forță își pierde caracterul de drept, și poate fi socotit orice altceva, numai drept nu. El devine un fel de lege fixă, naturală sau tehnică, aplicându-se mecanic, automat. Pașukanis observă, că mai ales în statele excesiv de capitaliste, se produce fenomenul înlocuirii dreptului prin forță, însă această observație este perfect valabilă și pentru statele excesiv socialiste, în speță, pentru Uniunea Sovietică."[277]

De asemenea, Pr. Liviu Stan remarcă faptul că în concepția marxistă morala, ca și dreptul și statul nu posedă altă valoare decât una utilitaristă, fiind „o realitate pur pozitivistă și variabilă"[278]. Prin urmare, autorul contestă subordonarea dreptului oricăror elemente și postulează preexistența lui în fața acestora. De aceea,

> „dreptul în sine nu se schimbă, este același, și toate acestea sunt dirijate în cele din urmă de drept, sunt supuse acestuia, și nu este dreptul supus lor ... Dreptul trebuie să preexiste și calificării unei anumite părți din legea naturală, ca drept natural. Cu alte cuvinte, spre a exista drept natural, trebuie să existe dreptul în sine. El trebuie să existe anterior acestuia și altora, spre a putea fi numit: drept natural, drept utilitarist, drept al forței".

Concluzia prezentării tezelor moderne este evidentă, acestea eșuează să evidențieze preexistența dreptului și ontologia dreptului. De aceea, în mod triumfător autorul afirmă: „Există un drept, există o măsură a dreptului, un drept etalon, există un „*jus in se*", un *jus* invariabil, neschimbător, un *jus* netrecător, un *jus aeternum* care princi-

---

de drept, și tot în acest chip se explică și vederea greșită a acestora, în ce privește raportul dreptului cu economicul". Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 151.

[276] Cu privire la tezele lui Evgeny Pashukanis a se vedea: Giso Amendola, „The Abolition of Law or Law of the Common(s)? Pashukanis and the Revolution", în: *South Atlantic Quarterly*, 116, 4 (2017), pp. 707-725; Michael Head, *Evgeny Pashukanis: A Critical Reappraisal*, Routledge, 2007. Marea majoritate a tezelor și citatelor cu privire la teoria marxistă a dreptului sunt preluate de către Pr. Liviu Stan din lucrarea lui Evgeny Pashukanis „Общая теория права и марксизм. Опыт критики основных юридических понятий" apărută în anul 1924 și tradusă în limba germană de E. Hajos*: Allgemeine Rechtslehre und Marxismus Versuch einer Kritik der juristischen Grundbegriffe*, Verlag für Literatur und Politik, Wien, 1929.

[277] Liviu Stan, *Ontologia Juris*, pp. 155-156.

[278] Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 157.

piază *jus militans* și-l guvernează".[279] Însă explicația pe care autorul o aduce acestui *jus in se* este mai mult de factură platonică, postulând ideea de bine, frumos și drept ca idee care fecundează existența telurică a elementelor bune, frumoase și drepte. Autorul nu explică ce este acest *jus aeternum* și cum se manifestă această existență ontică prin *jus militans*. Cu toate acestea, relația dintre cele două este, din perspectiva autorului, evidentă, cel de-al doilea presupunându-l inevitabil pe cel dintâi. Toată argumentarea autorului are ca scop recentrarea dreptului pe noțiunea de bine, combaterea pozitivismului și relegarea dreptului de morală și identificarea unei realități ontologice a dreptului în relație cu realitatea socială a lui.

În următorul capitol al lucrării sale autorul face diferența între ordinea morală[280] și ordinea juridică[281]. Dacă pentru ordinea morală toate trebuie să graviteze în jurul binelui, în ordinea juridică elementul central este dreptul. În acest sens, ordinea juridică reprezintă un concept mai restrâns și, cu toate că se referă la faptele și relațiile libere omenești, precum ordinea morală, este totuși diferită de aceasta. Singura diferențiere dintre ele este dată de elementul central. Însuși autorul recunoaște asemănarea izbitoare dintre cele două definiții, afirmând: „nu rezultă o deosebire prea mare între bine li drept și între cele două ordini, ci din contră o asemănare izbitoare și ușor de observat"[282]. De aceea, autorul aduce nouă argumente pentru diferența între cele două tipuri de ordine, cea morală și cea juridică, prin care arată că ordinea juridică este cuprinsă în ordinea morală, referindu-se doar la faptele externe cu caracter social.

Ultimul capitol al lucrării Pr. Liviu Stan este cel mai important pentru cercetarea de față și anume raportul dintre drept și religie. Autorul pornește de la ideea că atât binele, cât și adevărul și dreptul au „reazămul ontic în Dumnezeu", toate acestea fiind definite în conformitate cu voința divină[283].

> „Dreptul are o existență certă în divinitate; în aceasta rezidă și în aceasta își are garantul său netrecător. Reprezentând el o formă și o parte a voinței divine, care s-a făcut cunoscută omului prin revelare, dreptul și-a împletit existența sa, din străvechi timpuri, cu religia. El există de când există religia, și a păstrat, fie direct fie prin ordinea morală, o legătură permanentă cu trăirea religioasă, o legătură de dependență care nu e decât legătura lui originară de dependență de voința lui Dumnezeu, cuprinsă în adevărurile religioase"[284].

---

279 Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 162.

280 „Ordinea morală este o stare de echilibru a faptelor și relațiilor vieții omenești, care sunt determinate de bine, sau mai explicit: starea de echilibru realizată, menținută și dirijată prin bine, între faptele, relațiile și cugetele libere și conștiente ale vieții omenești". Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 172.

281 „Ordinea juridică este o stare de echilibru realizată, menținută și dirijată prin drept, între faptele și relațiile omenești externe libere și conștiente, având un caracter social".

282 Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 174.

283 „Putem defini adevărul ca o conformitate cu voința lui Dumnezeu, în ordinea pancosmică a existenței; binele, ca o conformitate cu voința lui Dumnezeu, în ordinea faptelor și relațiilor omenești libere și conștiente; iar dreptul, ca o conformitate cu voința lui Dumnezeu, în ordinea faptelor și relațiilor omenești externe, libere și conștiente, având un caracter social". Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 194.

284 Liviu Stan, *Ontologia Juris*, p. 194.

În concepţia Pr. Liviu Stan, „jus aeternum” ca idee există din veşnicie deoarece derivă din voinţa lui Dumnezeu, însă ca „jus militans” acesta „a început să existe pentru oameni şi să îndeplinească un rost în viaţa lor, abia deodată cu binele şi cu adevărul”. Această afirmaţie a Pr. Liviu Stan este destul de contradictorie faţă de relaţia anterioară sistematizată între adevăr, bine şi drept, categorii considerate veşnice, din care se împărtăşesc toate existenţele adevărate, bune şi drepte şi care fuseseră considerate ca atribute divine. În acest sens, concluzia la care ajunge pr. Liviu Stan este una de separare temporară a adevărului, binelui şi dreptăţii, alături de religie, faţă de existenţa lor eternă şi impunerea dreptului, în varianta sa de *jus militans* ca o necesitate a lumii căzute. De aceea, autorul afirmă:

> „Când a apărut *jus militans*? Abia când el a devenit necesar vieţii omeneşti! Dar oare n-a fost el necesar omului dintru început, de la creaţiune? Se pare că nu, deoarece starea de perfecţiune în care se găsea omul imediat după cea fost creat excludea necesitatea dreptului, căci acesta n-ar fi avut niciun rost, neexistând niciun conflict şi nicio astfel de relaţie din care eventual să se nască dreptul. Dar nu numai că dreptul nu era cunoscut şi n-avea rost, ci nici morala, sau nici binele, în sensul său moral de acum, n-avea niciun rost şi nu era cunoscut. Omul, în starea de perfecţiune originară, nu avea trebuinţă nici de bine, nici de drept. Nu cunoaştea nici ordinea morală, nici cea juridică şi nu avea nici religie, pentru că raporturile dintre el şi Dumnezeu erau guvernate prin *dragoste*, prin suprema virtute în care rezidă însăşi natura divină, şi precum această natură divină n-are nevoie de nicio lege morală sau juridică, pentru ca să existe şi să lucreze după astfel de legi, tot la fel, nici dragostea, care guverna raporturile dintre om şi Dumnezeu n-avea nevoie de nicio altă lege, de niciun fel de lege morală sau juridică, după care să se orienteze. De asemenea, nici religie nu avea omul, pentru că nu avea credinţă, de vreme ce îl vedea pe Dumnezeu faţă către faţă. Religia n-avea apoi niciun scop în starea originară, după cum n-aveau niciun scop nici binele şi nici dreptul, starea de perfecţiune a omului nereclamând nici ajutorul religiei, nici al binelui, nici al dreptului, ci chiar excluzându-le pe toate acestea.”[285]

Liviu Stan postulează, prin aceste afirmaţii o „stare de perfecţiune maximă sub toate raporturile” în starea paradisiacă a omului, ceea ce ar exclude orice idee de religie, bine, adevăr, dreptate şi implicit de drept. Toate acestea apar, conform autorului, doar în momentul căderii omului în păcat. Această afirmaţie din *Ontologia Juris* a fost contestată imediat de către anumiţi teologi ortodocşi români[286]. Postularea acestei perfecţiuni maxime a lui Adam ar fi făcut redundantă orice poruncă dată de către Dumnezeu şi imposibilă căderea omului. Autorul face o confuzie între etapa înainte de cădere şi eshaton. Mai mult, autorul afirmă că această relaţie de dragoste dintre Dumnezeu şi om ar fi exclus orice relaţie morală, religioasă sau juridică. Prin urmare, atât morala, cât şi religia, dreptul, binele şi adevărul nu sunt altceva decât manifestări post-lapsariene în viaţa omului depărtat prin cădere de dragostea lui Dumnezeu: „ordinea morală actuală, şi cu ea ordinea juridică, începe deodată cu căderea în păcat.”

---

[285] Liviu Stan, *Ontologia Juris*, pp. 196-197.

[286] Ioan Petreuţă, „Liviu Stan. *Ontologia Juris*”, *Biserica Bănăţeană*, 7 noiembrie (1943), nr. 45, p.5 şi Petru Rezuş, „Liviu Stan. Ontologia Juris”, *Altarul Banatului*, noiembrie-decembrie (1944) nr. 11-12.

Prin urmare, ordinea morală și ordinea juridică sunt auxiliare ale vieții omului căzut pentru evitarea prăbușirii sale totale în neant[287]. De aceea, *jus militans* nu este altceva decât dreptul emanat de către omul decăzut, cu sau fără relația sa față de Dumnezeu.

Vom încerca să vedem dacă această teză fundamentală a originii dreptului este aplicată de către Pr. Liviu Stan asupra naturii dreptului bisericesc și care este raportul dintre *jus militans* și dreptul bisericesc în celelalte opere ale sale. Ceea ce este cert, este faptul că Pr. Liviu Stan combate teoria marxistă a dreptului, dar se aseamănă cu aceasta în ceea ce privește definirea dreptului ca un auxiliar și un „rău necesar" în societate.

Relația între drept și dreptul bisericesc în concepția Pr. Liviu Stan poate fi sistematizată și prin articolele care se referă la legislația de stat promulgată după anul 1948. Pr. Liviu Stan, devenit profesor la Institutul Teologic Universitar din București, începând cu data de 2 decembrie 1948[288], a publicat în anul 1950, la Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă a Patriarhiei Române o carte-broșură de analiză a legii cultelor din Republica Populară Română[289], studiul său fiind publicat inițial, cu un an înainte, în revista *Studii Teologice* [290]. Prin aceasta, autorul a avut o poziție cu totul aparte asupra Legii Cultelor sau a Decretului 177/1948, bazat pe noua Constituție comunistă[291]. Încă din preliminariile analizei sale, Pr. Liviu Stan contestă intervențiile ex-

[287] „Dreptul și ordinea juridică, fiind cuprinse în bine și în ordinea morală, și apărând deodată cu acestea în viața omenească, având același rost într-un sector mai limitat însă, servesc ca auxiliare ale binelui și ale ordinei morale. Așa se prezintă ele în realitate, și așa li se împletește existența și funcțiunea în viața omenească". Liviu Stan, *Ontologia Juris*, pp. 197-198.

[288] Pentru viața și activitatea Pr. Liviu Stan a se vedea: S. Joantă, *Contribuția Pr. Prof. Dr. Liviu Stan la dezvoltarea dreptului bisericesc*, pp. 3-8; Mircea Păcurariu, „Un strălucit canonist al veacului al XX-lea – Părintele Profesor Liviu Stan (11 iul. 1910 - 1 apr. 1973), în: *Biserica Ortodoxă Română*, An. CXXI (2003), nr. 1-6 (ian.-iun.), pp. 488-497, reluat în: F. Dobrei (ed.), *Dreptul canonic în viața Bisericii: in memoriam preot profesor dr. Liviu Stan*, pp. 11-27; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, 2, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 448-450. Se pot consulta și autobiografiile Pr. Liviu Stan găsite la dosarul de urmărire informativă a sa. Arhiva CNSAS, Fond Informativ, Dosar I 211444, vol. 1, ff. 118-124 (autobiografia cuprinde 14 pagini, scrise de mână) și Arhiva CNSAS, fond SIE, Dosar Nr. 6988, ff. 570-573 (scrisă la mașină).

[289] Liviu Stan, *Legea Cultelor*, Tipografia Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1950, 36 pp.

[290] Liviu Stan, „Legea Cultelor", *Studii Teologice,* an I, nr. 9-10 (1949), pp. 838-841.

[291] În perioada comunistă, regimul instaurat a încercat, prin forțarea Bisericii Ortodoxe Române, să găsească mecanisme juridice și canonice valide prin care să îi excludă pe cei ce nu erau în conformitate cu interesele politico-bisericești. Pentru abordarea acestei probleme, a se vedea: Titică Predescu, „Justiția comunistă ca mijloc de represiune", în *Experimentul Pitești–Reeducarea prin tortură: Opresiunea culturii tradiționale române din timpul dictaturii comuniste*, Editura Fundației Culturale „Memoria", 2006. Noua legislație juridică a Statului comunist, prin imixtiunea în domeniul organizării vieții cultelor, a încercat să controleze cât mai mult întregul mecanism disciplinar eclesial. Alexandru Moraru, „Biserica româneasca sub dictatura comunista", *Studia Universitatis Babes-Bolyai-Theologia Orthodoxa* 46.1-2 (2001), pp. 31-40. La data de 30 decembrie 1947, prin Legea nr. 363 Statul român s-a constituit ca Republică Populară Română, legea fiind promulgată prin Decretul nr. 2299 din 30 decembrie 1947. Prin aceasta, Constituția României din 1923 a fost abrogată. La data de 13 aprilie 1948 noua Constituție a Republicii Populare Române este votată cu unanimitate de voturi de către Marea Adunare Națională și promulgată prin Decretul nr. 729 din aceeași zi. Constituția Republicii Populare

terne existente ca reacție la legea cultelor[292], afirmând că: „Această problemă a devenit subit una din preocupările paladinilor libertăților nelimitate de exploatare și de jefuire a noroadelor, a acelor câteva sute de magnați ai finanțelor, cari dirijează întreaga politică a lagărului imperialist ațâțător la războiu."[293] Identitatea acestui imperialism este descoperită de către canonistul român și crunt sancționată[294]: „Fără îndoială că nababii capitalului monopolist și imperialist din țările al căror Dumnezeu este «Dolarul», nu și-au adus aminte de alți dumnezei, și nu s-au pus în mișcare, decât pentru a apăra pe Dumnezeul lor și pentru a-i supune acestuia pe toți ceilalți". Pentru Pr. Liviu Stan interesele externe sunt exclusiv pentru subminarea noii democrații populare[295] și a manifestării libertății și drepturilor religioase, „garantate în mod real, iar nu numai prin enunțări grandilocvente și formale"[296]. După definirea generală a câtorva elemente juridice, precum cultul, asociația religioasă și comunitatea religioasă, autorul arată că noua Lege a Cultelor se bazează pe art. 27 al Constituției R.P.R. De aceea:

> „Noua lege a Cultelor ține seama de toate transformările survenite atât în baza materială și în viața politică a societății noastre, cât și în sectorul religios al ei, de raportul de condiționare dintre ele și de rezultatele acestora, de cuceririle democratice ale poporului muncitor. Ea este unul din rezultatele acestor transformări și cuceriri democratice care i-au impus necesitatea și i-au determinat cuprinsul. Ea oglindește ca atare cuceririle democratice ale poporului nostru în sectorul religios al vieții sale, le dă acestora expresie atât printr-o seamă de principii fundamentale înscrise în textul ei, cât și prin câteva particularități rezultate din aplicarea consecvent democratică a celor dintâi, înlăturând stările nedrepte din trecut, statornicind unele lucruri noi și îndrumând viața cultelor pe linia unei dezvoltări deplin libere.[297]"

Române era compusa din 105 articole, grupate în 10 titluri. Textul a fost publicat în: *Monitorul Oficial*, nr. 87 bis/13 apr. 1948, Titlul I. George Enache, „Legea pentru regimul general al cultelor din 1928 și Decretul 177 din 4 august 1948. Privire comparativă", *Analele Universității Dunărea de Jos din Galați. Seria Istorie* 12 (2013), pp. 107-149.

[292] „Una dintre problemele în jurul căreia se face multă agitație interesată și care în ultimul an a făcut și obiectul unui schimb de note diplomatice, provocate de atacurile îndreptate de lagărul imperialist împotriva lagărului democratic, este problema religioasă". Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 3.

[293] Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 3.

[294] Autorul afirmă că „Scopul lor nu este nicidecum acela de a apăra o reală libertate religioasă, ci este acela de a încerca să lovească tinerele republici de democrație populară din acest lagăr, de a le impune acestora regimul lor de libertăți în sectorul religios, regim carea a provocat cel mai grosav marasm religios din câte le cunoaște istoria, regim care a împins, prin excesele sale, până la declanșarea unui adevărat flagel de grotească demență religioasă, regim care nu pune nicio frână degradării ființei umane, regim care permite și asigură cea mai crâncenă exploatare a omului". Liviu Stan, *Legea Cultelor*, pp. 3-4.

[295] „Oameni cari n-au niciun interes pentru problema religioasă, decât acela de a-și asigura prin religie un instrument de exploatare și de dominație universală, sau un mijloc spre a creia și a menține cele mai propice condițiuni pentru exploatare și deci, pentru cuceriri imperialiste, se erijează în apărători ai libertăților religioase." Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 4.

[296] Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 4.

[297] Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 10.

Analiza juridică a Pr. Liviu Stan are în vedere principiile fundamentale regăsite în textul noii Legi a Cultelor religioase, conform căreia toate cultele sunt tratate în mod egal, deoarece, potrivit autorului, Statul a renunțat în 17 iulie 1948 la Concordatul cu Vaticanul. Prin urmare, primul principiu fundamental este *garantarea libertății de conștiință*[298]. Deși Pr. Liviu Stan afirmă că libertatea de conștiință era garantată și de către Constituțiile din 1923 și 1938, totuși, statul „burghez" oprea manifestarea acesteia prin ingerințele totalitare în viața privată a omului[299]. De aceea, în concepția autorului, doar regimul socialist este cel care garantează în mod deplin manifestarea libertății de conștiință:

> „Libertatea de conștiință nu poate fi garantată și afirmarea ei nu este posibilă pentru toți oamenii, decât într-o societate în care se oferă condiții deopotrivă pentru dezvoltarea tuturor, într-o societate socialistă. Oriunde mai există încă exploatare, libertatea de conștiință mai este încă prejudiciată. Spre înfăptuirea stării socialiste, a stării de eliberare de sub orice exploatare, ca prima condiție și garanție reală a libertăților omenești, se concentrează acum într-un efort măreț toată munca și lupta oamenilor muncii din țara noastră, sub cârmuirea P. M. R."[300]

Al doilea principiu identificat de către Pr. Liviu Stan în textul Legii Cultelor este cel al *libertății religioase*[301]. În privința aceasta, Pr. Liviu Stan delimitează o parte internă a libertății religioase, nelimitată, și o parte externă, de manifestare în exterior, care trebuie limitată în condițiile legii. Prin urmare, Legea Cultelor are în vedere delimitarea modului de manifestare a libertății religioase în cadrul social. Deși trece în revistă prevederile articolelor 1-5 din Legea Cultelor, Pr. Liviu Stan nu le analizează în realul context al libertății religioase pe care o apără.

Următoarele două principii identificate de către autor sunt cele ale *egalității religioase* și *egalității cultelor.* Autorul descrie succint și în mod elogios aplicare acestora în noul context social, fără a aduce aminte de desființarea unor culte, precum Biserica Greco-Catolică, sau suprimarea egalității religioase și de cult în primii ani ai comunismului. Următorul principiu identificat este cel al *autonomiei cultelor,* care:

---

[298] „Prin libertatea de conștiință se înțelege libertatea nelimitată a oricui, de a gândi și de a crede orice, libertatea de a accepta și de a refuza orice adevăr, orice idee, orice convingeres și orice credintă de orice natură. Aceasta înseamnează că în conștiința sa, orice om este complect liber de a se mișca cum dorește, fără a da socoteală nimănui. Aceasta înseamnează lipsa oricărei îngrădiri, lipsa oricărui control, lipsa oricărei cenzuri din afara conștiinței, cu privire la conținutul ei și cu privire la viața ei internă, în limitele ei noumenale". Liviu STAN, *Legea Cultelor*, pp. 10-11.

[299] „Principiul libertății conștiinței a fost enunțat formal de toate Constituțiile burgheze și de toate legile lor privind viața religioasă; însă și împotriva acestui principiu s-au dat asalturi și i s-a încercat îngrădirea aplicării și respectării lui întocmai în condițiile generale ale societății și ale Statului burghez, fie prin cultivarea prejudecăților și tradiționalismului retrograd, fie prin cultul excesiv al idolilor roși și măcinați de vremuri, fie prin cultivarea superstițiilor de tot felul, fie prin silnicii directe, prin ingerințe și prin procese de conștiință." Liviu STAN, *Legea Cultelor*, p. 11.

[300] Liviu STAN, *Legea Cultelor*, p. 12.

[301] „Prin libertate religioasă se înțelege libertatea nelimitată a oricui, de a avea orice credință religioasă sau de a refuza orice credință de acest fel". Liviu STAN, *Legea Cultelor*, p. 13.

> „rezidă în autonomia deplină a tuturor cultelor, adică în independența lor religioasă și instituțională față de Stat. Acest principiu este pentru prima dată, nu numai enunțat, ci și garantat în mod real. Întreaga economie o noii Legi a Cultelor se reazimă pe el și-l oglindește prin dispozițiile înscrise aproape în fiecare articol al ei. Autonomia deplină recunoscută și garantată tuturor cultelor însemnează nu numai independența acestora față de Stat, ci deopotrivă și independența acestuia față de culte, separarea politicului de religios, separarea domeniului vieții de stat de acela al vieții religioase, afirmarea suveranității depline a Statului în domeniul său și a autonomiei sau a suveranității depline a cultelor în domeniul lor”[302].

Drept urmare, analiza principiilor fundamentale a legii cultelor la Pr. Liviu Stan se finalizează printr-un elogiu general al tuturor evenimentelor de după 23 august 1944[303]. Scopul principal ala autorului este acela de a arăta că noua lege a cultelor se deosebește total de legislația anterioară în materie de libertate religioasă și este mult superioară acesteia.

Pe lângă cele cinci principii fundamentale sistematizate de către autor pe baza Legii Cultelor, acesta mai identifică și anumite particularități generale ale acestei legi, prima referindu-se la *raporturile externe ale cultelor.* Acestea din urmă sunt divizate în *raporturi cu caracter religios* și *raporturi cu caracter jurisdicțional.* Raporturile cu caracter religios nu atentează la suveranitatea Statului, de aceea nu sunt impuse restricții asupra lor. Totuși, pentru ca aceste relații să nu fie pervertite de relații de altă natură, autorul justifică restricțiile Statului

> „derivate din dreptul său de supraveghere și control asupra cultelor obligând toate cultele și pe reprezentanții lor, să supuie aprobării Ministerului Cultelor actele prin care întrețin relațiile lor externe de acest fel și ca însăși întreținerea acestor relații să se facă prin intermediul Ministerului de Externe (art. 40)”[304].

Prin urmare, după cum se poate constata din afirmațiile autorului, chiar dacă raporturile religioase se referă exclusiv la probleme de credință și de rânduieli cultice, Statul, ca un mijloc de prevenție, impune obligativitatea acestor relații prin Ministerul de Externe și toate acestea nu reprezintă o imixtiune a statului și o subminare a autonomiei cultelor.

> „Cu privire la raporturile de natură jurisdicțională dintre cultele din țară și cele din afara țării, acestea, intrând în domeniul relațiilor externe ale Statului, ating atât Suveranitatea Statului nostru cât și suveranitatea altor State, și de aceea Legea Cultelor le interzice cu

---

[302] Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 14.

[303] „Desigur însă, că dacă acest lucru nu s-a putut face până acum prin nicio altă lege anterioară, privind viața religioasă din țara noastră și dacă a fost posibil ca el să se facă prin noua Lege a Cultelor, aceasta se datorește condițiilor generale ale vieții noastre sociale și de stat în actualitate, condiții cari au permis instaurarea unui nou și superior regim de dreptate și în raporturile vieții religioase. Aceste condiții s-au creat prin transformarea bazei materiale a societății noastre, prin transformările revoluționare care s-au înfăptuit după 23 August 1944, prin lupta oamenilor muncii din țara noastră, în frunte cu clasa muncitoare”. Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 15.

[304] Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 16.

desăvârșire, nepermițând nici jurisdicția cultelor din țară în afara R.P.R. și nici jurisdicția cultelor din străinătate în cuprinsul Statului Român.[305]"

Interzicerea raporturilor de natură jurisdicțională a cultelor din interiorul țării și din exteriorul acesteia sunt percepute de către autor ca mijloc de apărare a suveranității Statului. Ca dovadă a acestui fapt se dau mai multe exemple, printre care cel mai detaliat fiind cel al Bisericii Romano-Catolice și a Concordatului din 1929. De aceea,

„pentru toate aceste considerente, Statul Român de democrație populară a procedat prin noua Lege a Cultelor la reglementarea cea mai justă și cea mai conformă cu drepturile și interesele sale ca și cu drepturile și interesele tuturor cultelor din țara noastră, a raporturilor externe ale acestora.[306]"

Din prima particularitate generală a legii cultelor rezidă și cea a reglementării relațiilor interne a cultelor, care se referă la raportul cultelor cu Statul și la raportul dintre culte. Prima prevedere evidențiată de către autor se referă la interzicerea organizării de partide politice pe bază confesională, în conformitate cu articolul 16 din Legea Cultelor. În acest context, Pr. Liviu Stan condamnă intervențiile papalității în chestiunile politice, dar mai ales decretul Congregației Sfântului Oficiu publicat de către papa Pius al XII de condamnare a comunismului și de excomunicare a creștinilor catolici comuniști[307].

---

[305] Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 16.

[306] Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 18.

[307] La data de 15 iulie 1948 era publicat în periodicul oficial *L'Osservatore Romano* un decret de condamnare a promotorilor creștinismului. Un an mai târziu, la data de 1 iulie 1949 a fost publicat în *Acta Apostolicae Sedis* (Decretum, 1 iulie 1949, *Acta Apostolicae Sedis*, 1949, p. 334), după aprobarea sa de către Papa Pius XII la 30 iuniei 1949, un decret sub foma de *dubium,* întrebări și răspunsuri, în care apăreau următoarele întrebări: „1. utrum licitum sit partibus communistarum nomen dare vel eisdem favorem praestare; (Este permis să te alături Partidului Comunist sau să-i oferi susținere?) 2. utrum licitum sit edere, propagare vel legere libros, periodica, diaria vel folia, quae doctrinae vel actioni communistarum patrocinantur, vel in eis scribere (Este permis să te alături Partidului Comunist sau să oferi susținere? Este permis să răspândești sau să citești cărți, scrieri, ziare sau foi care conțin doctrina sau acțiunile comuniștilor sau să scrii în ele?); 3. utrum christifideles, qui actus de quibus in nn. 1 et 2 scienter et libere posuerint, ad Sacramenta admitti nossint (Pot creștini, care au făcut acestea din proprie inițiativă și voit, adică cele de la punctele 1 și 2, să fie acceptați la Sintele Taine?); 4. utrum christifideles, qui communistarum doctrinam materialisti- cam et antichristianam profitentur, et in primis qui eam defendunt vel propagant, ipso facto, tamquam apostatae a fide catholica, incurrant in excommunicationem speciali modo Sedi Apostolicae reservatam. (Creștinii care susțin doctrina materialistă și antihristică a Comuniștilor și în special cei care o apără și o răspândesc prin fapta lor sunt supuși excomunicării a apostați de la credința catolică, rezervată în mod special Scaunului Apostolic?)" Răspunsurile la aceste întrebări sunt: „Ad 1. Negative: communismus enim est materialisticus et antichristianus; communistarum autem duces, etsi verbis quandoque profitentur se Religionem non oppugnare, re tamen, sive doctrina sive actione, Deo veraeque Religioni et Ecclesiae Christi sese infensos esse ostendunt; Ad 2. Negative : prohibentur enim ipso iure (cfr. can. 1399 C.I.C.); Ad 3. Negative, secundum ordinaria principia de Sacramentis de-negandis iis qui non sunt dispositi; Ad 4. Affirmative." Peter Hünermann, *Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen. Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et*

A doua particularitate generală a Legii cultelor este cea legată de „organizarea unitară și trecerea întregului învățământ religios sub jurisdicția spirituală și canonică a cultelor și sub controlul didactic și administrativ al Ministerului Cultelor". În acest sens, Pr. Liviu Stan încearcă să demonstreze faptul că Statul are exclusivitate asupra învățământului public, orice ingerință a cultelor fiind pusă pe seama concepției „burgheze" pe care unii încă o mai cultivă[308]. Prin urmare, însăși funcția culturală a societății este preluată în exclusivitate de către statul comunist[309].

Apogeul afirmațiilor pr. Liviu Stan este dat de fundamentarea juridică a dreptului de supraveghere și control al Statului asupra organizării și activităților cultelor:

> „Precizarea controlului Statului asupra cultelor, corespunde dezvoltării vieții de stat și interesului acestuia de a cunoaște și de a asigura activitatea cultelor în așa fel ca niciodată interesele poporului muncitor să nu fie înlocuite cu alte interese și să nu fie primejduită sau împiedicată satisfacerea lor. Față de arbitrarul care domnea în trecut cu privire la aplicarea dreptului de supraveghere și control al Statului asupra cultelor, arbitrar care dădea loc la tot felul de interpretări, confuzii, conflicte și aranjamente specifice vieții de stat burgheze, precizările aduse de noua Lege a Cultelor sunt denatură să creeze un regim nou și superior de dreptate și de strictă legalitate, care va curma abuzurile și interpretările echi-

morum: Verbessert, erweitert, ins Deutsche übertragen und unter Mitarbeit von Helmut Hoping herausgegeben von Peter Hünermann, Verlag Herder GmbH, 2017, pp. 1006-1007. Pentru contextul condamnării comunismului de către Biserica Catolică, a se vedea: G. Alberigo, „La condanna della collaborazione dei cattolici con i partiti comunisti (1949)", *Concilium*, 11, 7 (1975), pp. 145-158; Peter C. Kent, *The Lonely Cold War of Pope Pius XII: The Roman Catholic Church and the Division of Europe, 1943-1950*, McGill-Queen's University Press, Montreal, 2002, pp. 242–243; Anche E.A. Carrillo, „The Italian Catholic Church and Communism", *The Catholic Historical Review*, 77 (1991), pp. 644-657; A. Riccardi, „La scomunica ai comunisti del luglio 1949", *Il Parlamento italiano 1861-1988*, XV, Milano, 1991, pp. 20-22.

308 „Din această pricină, și mai ales pentru că prin reforma învățământului public din 1948 s-a înlăturat învățământul religios din școlile Statului, s-au produs unele nedumeriri și chiar agitații în rândurile acelora care socoteau că dreptul de a avea școli de învățământ general este în același timp și un drept al Statului și un drept al cultelor, un drept care se poate împărți, după cum la fel socoteau, că dreptul de a avea învățământ religios este în același timp și un drept al cultelor și un drept al Statului, precum și că învățământul religios nu poate lipsi din școlile Statului. Desigur că oamenii crescuți și trăiți sub regimuri care într-adevăr permiteau ca drepturile Statului să fie împărțite și amestecate cu acelea ale cultelor și invers, precum și aceia care nu vor să înțeleagă că funcțiunea culturală a societății, și, în cadrul ei, aceea a învățământului public, aparține Statului, iar nu cultelor; că și această funcțiune îi revine Statului cu același titlu cu care îi revine funcțiunea economică și cea politică a societății, toți aceștia confundând rosturile și drepturile Statului și ale scolii, cu acelea ale cultelor, au avut toate motivele să fie nedumeriți, să se agite, fie pe cont propriu, fie duși la cale de vrăjmașii democrației noastre populare". Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 21.

309 „Statul nostru de democrație populară, ca un Stat de tip superior, găsindu-se în situația de a face față singur obligațiunilor sale, a luat asupra sa îndeplinirea integrală a funcțiunii culturale a societății, dispensându-se de ajutorul de până aci al cultelor la îndeplinirea acestei funcțiuni mai ales că prin activitatea lor în acest sector unele dintre culte erau puse total în slujba intereselor claselor exploatatoare, care făcuseră ca și învățătura de carte să fie un privilegiu al claselor avute, iar nu un drept al tuturor cetățenilor." Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 22.

voce, asigurând atât Statului cât și cultelor, condiții incomparabil mai bune și mai folositoare pentru înfăptuirea țelurilor lor"[310].

Alte două particularități ale Legii Cultelor, evidențiate de către Pr. Liviu Stan, sunt cele ale obligației pentru toate cultele de a avea organizații centrale, reprezentative și responsabile în fața Statului prin care se încearcă, potrivit autorului, eliminarea activităților subversive și a activităților ilegale în sectorul religios și asigurarea controlului Statului asupra cultelor[311] și, cea de-a doua, desființarea clerului militar[312].

Cu privire la raportul juridic dintre culte, autorul menționează unele „îmbunătățiri" ale Legii Cultelor, precum: simplificarea și asigurarea trecerii libere de la un cult la altul, autorul criticând legislația anterioară care nu permitea trecerea în grup de la un cult la altul[313], împărțirea și atribuirea justă a patrimoniului cultelor în cazul trecerii de la un cult la altul, văzute ca o eliberare „de sub jugul servituților spirituale și economice". Prin urmare, trecerea masivă a greco-catolicilor la ortodoxie nu a reprezentat nimic altceva, conform autorului, decât exprimarea libertății religioase, posibilă numai datorită Legii Cultelor[314]. Pe lângă acestea, autorul mai menționează ca particularități ale raportului juridic între culte și aplicarea proporționalității numerice a credincioșilor în organizarea unităților eparhiale ale cultelor.

Deși redactat sub presiunea vremii, studiul Pr. Stan este în contradicție cu poziția pe care a avut-o față de viziunea marxist-comunistă a dreptului în *Ontologia Juris*, încercând să justifice *aposteriori* superioritatea Decretului 177/1948, deși acesta, după cum am văzut, s-a bazat pe prevederile legislației anterioare. Chiar dacă în lucrarea precedentă autorul vedea o legătură inseparabilă între ideea de drept și ideea de bine, morală și dreptate, viziunea sistematizată ulterior este diferită.

Un prim studiu care sistematizează originea dreptului bisericesc a fost publicat de către Pr. Liviu Stan în anul 1956[315]. În acest studiu, autorul pornește de la contesta-

---

[310] Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 22.

[311] Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 23.

[312] „Ca o consecință a separației domeniului politic de cel religios, fapt în urma căruia armatei noastre i s-a dat un nou caracter politic prin democratizarea ei, instituția clerului militar a devenit inutilă și ea a fost desființată, trecându-se obligațiile clerului militar asupra clerului obișnuit al tuturor cultelor, în cazurile în cari li s-ar cere satisfacerea acestor obligații". Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 23.

[313] „Această dispoziție a frânat și a zădărnicit, de exemplu, chiar trecerile de la cultul catolic unit (greco-catolic) la cultul ortodox, treceri care se încercaseră atât de des și de insistent între cele două războaie mondiale, încât se declanșau din când în când curente masive, care ar fi dus desigur la revenirea tuturor credincioșilor greco-catolici la Ortodoxie". Liviu Stan, *Legea Cultelor*, p. 24.

[314] „Ca urmare a acestei eliberări, făcută posibilă numai prin instaurarea unui adevărat regim democratic al cultelor în țara noastră, credincioșii greco-catolici din Ardeal au ajuns în situația de a da curs liber, nestânjenit prin nimic, dorinței lor vechi și neîmplinite, de a părăsi cultul catolic și de a se reîntoarce la cel ortodx. Ei au profitat de această libertate îndată ce le-a fost asigurată prin noua Lege a Cultelor și în mai puțin de trei luni de la publicarea ei, în toamna anului 1948, au trecut cu toții la cultul ortodox, au revenit în sânul Bisericii Ortodoxe Române."

[315] Liviu Stan, „Biserica și Dreptul", *Mitropolia Olteniei,* anul VIII, nr. 8-9, august-septembrie (1956), pp. 482-489. Studiul a fost republicat ca: Liviu Stan, „Biserica și Dreptul", în Liviu Stan,

rea tezelor teologilor creștini, în special ce a lui Rudolf Sohm, care combat orice relație între drept și Biserică, sau între har și lege, respingând, astfel, normele de drept din viața Bisericii. În această argumentare autorul își sistematizează teoria sa cu privire la dreptul bisericesc, afirmând că pentru mântuire este nevoie de har și fapte bune. Etalonul acestor fapte este dat, pe de o parte, de adevărul dogmatic, iar pe de altă parte, adevărul etic religios, strâns legat de adevărul dogmatic, concretizat prin „principii și norme sau legi morale, legi de comportare individuală și socială, obligatorii pentru credincioși[316]". Aceste realități țin de natura religioasă a Bisericii, iar în unele cazuri, sunt insuficiente pentru stabilirea rânduielii eclesiale. În aceste cazuri, „Biserica, fără a renunța la folosirea mijloacelor strict religioase, fără a le abandona, mai adaugă acestora, ca auxiliare, și mijloace care țin de natura socială, iar nu religioasă, a ei, și între acestea se numără în primul rând legile de drept.[317]" Prin urmare, legile de drept, în concepția autorului, nu țin de natura religioasă a Bisericii, ci de cea socială, reprezentând un coercitiv la indisciplina sa relația indisciplinară a membrilor ei. În concepția sa, legea de drept este reprezentată de legile de stat care obligă la disciplinarea membrilor din corpul social al Bisericii[318]. Dreptul este considerat fundamental pentru Biserică deoarece, după căderea în păcat, nu au mai fost suficiente pentru mântuire doar mijloace directe ale harului. Autorul reia aici teza originii dreptului regăsită în *Ontologia Juris*, dar o extinde, afirmând și insuficiența legilor religios-morale:

> „Datorită acestui fapt au apărut mai întâi legile ei religioase și morale, care s-au dovedit a nu fi nici ele suficiente de la o anumită vreme, de când seminția omenească unitară s-a împărțit în grupuri antagoniste, dintre care cele mai de neîmpăcat au fost și au rămas clasele sociale. Pentru cârmuirea omenirii împărțite în clase antagoniste nu ajung legile religioase și cele morale. Această împărțire a reclamat și alt fel de legi, legile de drept; și câtă vreme vor exista clase sociale antagoniste, nu dispar nici legile de drept, căci nu s-a descoperit un alt mijloc prin care ar putea fi înlocuite"[319].

Din această divizare în clase sociale antagoniste rezultă și necesitatea legilor de drept în cadrul Bisericii, deoarece și ea, încă de la început, i-a cuprins pe creștinii divizați în aceste clase sociale antagoniste[320]. În contextul acestora, autorul include și

---

Biserica și dreptul. Teologia Dreptului, coord. Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Sibiu, Editura Andreiana, 2010, pp. 19-33. În analiza noastră vom folosi această ultimă publicare.

316 Liviu Stan, „Biserica și Dreptul", p. 22.

317 Liviu Stan, „Biserica și Dreptul", p. 23.

318 „Legea de Stat, sau orice lege de drept, poate servi și servește de fapt la îndreptarea credinciosului prin obișnuirea lui cu rânduiala, prin deprinderea lui cu săvârșirea faptelor bune și folositoare atât pentru el, cât și pentru semenii săi. … Nu sunt mijloace curente, comune și direct legate de acțiunea harului, ci mijloace extraordinare, care se folosesc la nevoi grave, în lipsa celor din priza directă a harului, ca mijloace indirecte ale acestuia, sau în mod obișnuit ca granițe sau tipare pentru desfășurarea mai ușoară și mai eficace a lucrării pentru mântuire." Liviu Stan, „Biserica și Dreptul", p. 23.

319 Liviu Stan, „Biserica și Dreptul", p. 24.

320 „Întrucât de la început și credincioșii Bisericii au fost împărțiți în clase, iar întrucât această împărțire vedem că n-a dispărut și că nu dispare ca realitate socială nici din Biserică, este firesc ca și

canoanele ca obligativitate pentru partea materială, văzută a Bisericii[321]. Aceste auxiliare juridice sunt „proteze ale naturii desfigurate prin păcat a omului" și reprezintă elemente necesare mântuirii omului. Prin urmare, în concepția Pr. Liviu Stan, Biserica și-a însușit aceste norme de drept care erau în acord cu principiile sale etice și religioase[322]. Ceea ce se poate constata în formularea acestei teze este faptul că autorul asimilează canoanele și legile bisericești cu cele al statului, iar legile statului au, din această perspectivă, chiar un rol soteriologic. Este foarte dificil să se accepte acest caracter soteriologic al legilor civile, mai ales în societatea antică în care a apărut creștinismul[323]. Supunerea față de legile civile nu poate fi echivalată cu rolul soteriologic al acestora pentru urcușul duhovnicesc al omului spre mântuire[324]. Din această perspectivă, afirmă autorul, Biserica nu a făcut nimic altceva decât să își însușească legislația de stat, externă Bisericii, dar compatibilă cu convingerile sale religios-morale:

> „Toate aceste legi trebuie respectate ca legi externe, ca legi ale societății civile, ale cadrului social secular, în care a apărut, s-a dezvoltat și lucrează Biserica. Din ele s-au ales însă acelea care se potriveau și cu normele credinței creștine și au fost înveșmântate cu verb și mireasmă religioasă, devenind și norme interne bisericești pentru reglementarea faptelor și relațiilor religioase creștine, care scăpau din raza eficienței normelor etice și religioase propriu-zise ale Bisericii."

Acest act de însușire a legislației civile a fost repetat de către Biserică în decursul istoriei sale, ceea ce a dus la elaborarea legilor de drept și la apariția dreptului bisericesc.

---

din acest motiv în viața Bisericii să se impună necesitatea legilor de drept". Liviu Stan, „Biserica și Dreptul", p. 24.

321 „Totalitatea legilor sau canoanelor Bisericii, ca norme de observat în organizarea și în cârmuirea ei, au, pentru viața practică a Bisericii, pentru învelișul ei material, puterea obligatorie pe care o au normele morale și cele strict religioase pentru conștiință. Ele nu sunt simple recomandări sau sfaturi, lăsate la aprecierea conducerii și credincioșilor Bisericii, ci constituie porunci, norme tot atât de imperative ca și cele morale și religioase." Liviu Stan, „Biserica și Dreptul", p. 28.

322 „În fața necesității de a recurge și la norme de drept, ca pârghii sau ca simple proteze ale celor morale și religioase, Biserica n-a ezitat să-și însușească, să ia din tezaurul normelor de drept existente pe acelea care erau sau care puteau fi puse de acord cu principiile sale etice și religioase". Liviu Stan, „Biserica și Dreptul", p. 30.

323 Autorul însuși aduce ca argument sclavia din societatea greco-romană: „S-a întâmplat însă ca Biserica, însușindu-și o seamă de norme de drept din tezaurul de legi ale Statului, fie și ca norme externe, ca norme ale Statului obligatorii și pentru membrii Bisericii, să le treacă cu ușurință sau pe nesimțite din categoria aceasta în categoria a doua, a normelor interne, chiar când cuprinsul lor nu numai că nu se potrivea cu normele credinței creștine, ci erau de-a dreptul în contradicție cu acestea. Așa s-a întâmplat cu normele care se referă la sclavie, la proprietatea particulară nelimitată, la unele relații de familie etc.". Liviu Stan, „Biserica și Dreptul", p. 32.

324 „se arată că și legile de Stat, obligațiile care rezultă din ele, și deci faptele acestor legi, sunt fapte care contribuie la îndreptarea creștinilor, la mântuirea lor, fiind datori să le săvârșească și să le socotească ca atare în categoria faptelor bune". Liviu Stan, „Biserica și Dreptul", p. 30.

Într-un studiul publicat în 1960[325], Pr. Liviu Stan avea să aprofundeze tezele sale cu privire la natura dreptului bisericesc și la apariția dreptului în viața Bisericii. În această lucrare autorul pleacă de la evidențierea noțiunii de drept divin și drept natural, care, în decursul modernității, au fost eliminate din ideea de drept deoarece ele depășesc sfera exclusivă a juridicului ce normează relațiile sociale. Fără să zăbovească asupra altor teze, autorul adresează câteva întrebări fundamentale: „*De ce a recurs Biserica la serviciile Dreptului, adică la folosirea normelor juridice? Cum și de când și-a creat Biserica norme juridice?* sau: *De unde și le-a luat?*”[326]. La prima întrebare, autorul aduce ca răspuns necesitatea și condițiile sociale ale vieții omenești, abordând teza lui Rudolf Sohm, conform căreia există o incompatibilitate între har și lege[327]. Deși respinge această teză, totuși autorul afirmă evident teza conform căreia Noul Testament conține exclusiv elemente ale harului, elementele juridice fiind un adaos ulterior bazat pe inegalitatea socială:

> „Este adevărat că Mântuitorul n-a înzestrat Biserica cu norme de drept, cu un „cod de legi juridice”, ci numai cu har, cu adevăruri de credință și cu norme religioase și morale. Și nici Apostolii și Evangheliștii n-au dat caracter juridic normelor pe care le-au fixat în scris sau pe care le-au transmis oral. Deci revelația Noului Testament nu cuprinde norme juridice; Dreptul nu intră în conținutul revelației nou-testamentare. Numai folosirea tradițională a noțiunilor, sau confuzia lor, i-a făcut pe mulți să dea înțeles de norme juridice unor învățături sau îndrumări ale Mântuitorului sau ale sfinților Săi ucenici”[328].

Autorul se referă, pe lângă teologii catolici, și la teologii și canoniștii ortodocși precum Constantin Popovici[329], Nicodim Milaș[330] și Valerian Șesan[331]. Pasajele combătute de către Pr. Liviu Stan la cei trei autori se referă la considerarea Sfintei Scripturi și Sfintei Tradiții ca izvor fundamental pentru Dreptul bisericesc. Din această perspectivă, Pr. Liviu Stan consideră că cele două nu sunt izvoare cu valoare juridică pentru Biserică[332]. Dreptul a apărut, conform autorului, ca instrument generat de inegalitatea socială, fiind fundamental pentru Biserică cât timp această este împărțită în clase sociale[333].

---

325 Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii”, *Studii Teologice*, seria a II-a, anul XII, nr. 7-8, septembrie-octombrie (1960), pp. 467-483, reluat în: Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii”, în: Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Teologia Dreptului*, vol. 1, pp. 34-64.

326 Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii”, p. 40.

327 Această teză va fi analizată capitolul doi al lucrării de față.

328 Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii”, pp. 41-42.

329 Constantin Popovici, „Fontânele și Codicii dreptului bisericescu ortodoxu”, pp. 661-662.

330 Nicodim Milaș, *Dreptul bisericesc oriental,* trad. rom. de D. Cornilescu și Vasile Radu, Gutenberg, București, 1915, pp. 32-37.

331 Valerian Șesan, *Curs de drept bisericesc universal*, pp. 12, 29.

332 Aceeași idee este reluată în Cursul său, Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Fragmente de curs*, vol. 8, p. 122.

333 „El ni se înfățișează ca instrument creat de inegalitatea socială, ca factor ce-și va afirma mereu prezența și utilitatea, cât timp va dura împărțirea societății în clase; iar membrii Bisericii înșiși fiind

„Dacă membrii Bisericii n-ar fi fost împărțiți în clase, atunci, desigur, și Biserica s-ar fi putut dispensa de Drept. De altfel, însuși faptul că Biserica a folosit și folosește elementul juridic dovedește că el intră în anumite condiții ale vremii, în iconomia mântuirii, căci, în caz contrar, ea însăși, ca purtătoare fără greș a misiunii sale mântuitoare, nu și l-ar fi însușit sau, dacă se infiltra totuși în viața ei, l-ar fi eliminat.[334]"

Prin aceste afirmații autorul răspunde la prima întrebare cu privire la motivele pentru care Biserica a recurs la elementele juridice. În privința provenienței legilor de drept și a momentului apariției acestora în viața Bisericii, autorul afirmă că primele elemente juridice din Biserică au fost aduse de către evreii convertiți la creștinism care le-au preluat din Vechiul Testament, Noul Testament neconținând, după cum afirmă autorul[335], niciun element juridic. Explicația pe care o aduce autorul pentru diferența dintre cele două Testamente este cea regăsită în *Ontologia Juris* cu privire la starea pre-lapsariană de perfecțiune a omului, care nu avea nevoie de religie, morală și drept, dar care, după cădere a recurs la religie și morală, care, la rândul lor, nu au mai fost suficiente, recurgând, în cele din urmă, la legile juridice. Cu toate acestea, autorul nu poate preciza momentul acestei a doua căderi și a insuficienței religiei și moralei[336]. Explicația posibilă pe care o oferă, contrar tezelor sale de combatere a teoriei marxiste care privea economicul ca fundament pentru nașterea legilor juridice și a dreptului, este tocmai legată de cauzele economice:

„De fapt, neînțelegerile cele mai frecvente dintre oameni și încălcările normelor de conviețuire socială în orice vreme de atunci încoace sunt determinate de cauze economice în proporție de 90% sau chiar mai mult, față de alte cauze, și ca urmare și legile care le reglementează au un cuprins determinat în aceeași proporție de cauze de aceeași natură"[337].

Cu toate că Vechiul Testament conținea aceste legi juridice, acest „drept revelat își pierde orice putere după ridicarea păcatului lumii prin Iisus Hristos", altfel spus Hristos abrogă dreptul revelat al Vechiului Testament. Prin mântuirea obiectivă i s-a dat posibilitatea omului să renască la o nouă viață și, prin urmare, autorul consideră că „pentru astfel de viețuire, lui îi sunt de ajuns normele religioase și morale desprinse

împărțiți în clase, ca atare nici ei nu pot fi cârmuiți fără norme de drept". Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii", pp. 42-43.

[334] Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii", p. 42.

[335] „Cu toate că penetrația normelor juridice vechi-testamentare în Biserică a fost stăvilită, constatăm că evreii creștini, pentru stăruința lor de a se primi legile juridice ale Vechiului Testament în Biserică, găsiseră un temei valabil în faptul că multe din acestea aveau un cuprins revelat, deși ulterior suferiseră alterări. Și, într-adevăr, pe câtă vreme revelația nou-testamentară n-are cuprins juridic, cea vechi-testamentară are un bogat cuprins de această natură". Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii", p. 44.

[336] „Când s-a produs această prăbușire și în ce anume va fi constat, nu putem preciza în mod cert. Cu toată probabilitatea însă, ea se va fi produs înainte de cea dintâi lege juridică revelată și va fi constat în păcatul care a generat împărțirea societății în clase, pentru că, înainte de a se despica printr-un astfel de păcat unitatea neamului omenesc, dreptul n-avea rațiune, n-avea rost, n-avea obiect." Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii", p. 45.

[337] Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii", p. 46, nota 22.

din adevărul pe care l-a întrupat și propovăduit Domnul, fără a avea nevoie și de normele juridice.[338]" Această a doua stare de perfecțiune morală și religioasă este postulată de către autor în comunitatea primilor creștini care nu au avut nevoie de legi juridice deoarece trăiau în perfectă armonie și dragoste față de Dumnezeu în relațiile lor interne. Totuși, relațiile lor externe erau raportate la dreptul roman care s-a „infiltrat" în viața Bisericii, fiind asumat de către aceasta. În cele din urmă, elementul fundamental care a dus la asumarea dreptului în viața Bisericii a fost:

> „lipsa de omogenitate socială a membrilor Bisericii, mai precis, faptul că și ei erau împărțiți în clase și categorii sociale, pe o scară care însuma cel puțin 10 stări deosebite, avându-și fiecare din acestea nu numai o identitate socială, ci și o corespunzătoare identitate civilă și politică, stabilită prin statutul juridic al fiecăruia, după regulile Dreptului Roman"[339].

În acest sens, dreptul bisericesc nu este altceva decât „un nou făt juridic", creat din imixtiunea elementelor juridice din dreptul iudaic și cel roman pentru reglementarea divizării creștinilor în clase sociale.

> „Dar ideala stare de organizare a Bisericii numai pe bază de norme religioase și morale, fără norme juridice, n-a durat multă vreme și nici nu putea să dureze, pentru că lepădarea de sine și practicarea dragostei creștine, în forma desăvârșită pe care o cerea o asemenea stare, s-au lovit de cea mai dură realitate a vremii de atunci, inegalitatea socială a membrilor Bisericii, în rând cu ceilalți membri ai societății, împărțită în clase și stări, delimitate în mod rigid"[340].

Această imixtiune a dreptului în viața Bisericii s-a petrecut începând cu primul secol creștin, urmând să câștige teren în celelalte secole creștine, până la edictul lui Constantin cel Mare. Începând din acest moment, Biserica a folosit norme juridice proprii.

> „Deci Biserica nu a creat Dreptul, ci l-a găsit confecționat în viața de stat, din care l-a luat și l-a folosit. Iar o parte a lui, în măsura în care era posibil să fie pus de acord cu normele sale religioase și morale, a încadrat-o în sistemul acestora, și numai în acest sens se poate spune că Biserica și-a creat dreptul său propriu, prin asimilarea unor principii și norme juridice care permiteau acest lucru"[341].

Tezele propuse de către Pr. Liviu Stan sunt pe cât de simpliste și reducționiste, pe atât de contradictorii. Dacă în încercarea de a accentua necesitatea absolută a dreptului în viața Bisericii autorul afirmă că încă de la întemeierea Bisericii creștini deja erau divizați în clase sociale, de unde rezidă și necesitatea reglementării relațiilor lor

[338] Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii", p. 46.

[339] Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii", pp. 47-48. Autorul afirmă mai departe că: „Conflictele de interese, și deopotrivă dorința de a le evita în sânul obștilor creștine, i-au făcut pe membrii lor, obișnuiți cu normele juridice din relațiile comune, să toarcă din acestea firele celor dintâi norme juridice ale Bisericii, în măsura în care ele puteau fi puse de acord cu adevărul de credință și cu normele lui de viețuire religioasă și morală".

[340] Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii", p. 51.

[341] Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii", p. 58.

sociale, de data aceasta, pentru a evita orice element juridic în cuprinsul Noului-Testament, autorul postulează o stare de perfecțiune știrbită doar ulterior de luptele de clasă și de diferențele dintre clasele sociale. Această teză nu este nimic altceva decât repetarea tezei regăsite în *Ontologia Juris,* cu privire la perfecțiunea absolută a omului și lipsa de necesitate a religiei, moralei și dreptului în această etapă, și reluarea ei în Noul Testament, unde se postulează același principiu al *dragostei* ca element al armoniei depline în relațiile sociale, pervertită ulterior de factorii externi. O minimă analiză a conflictelor din Noul-Testament și a elementelor juridice regăsite în el duc la infirmarea acestei lipse totale de conținut juridic a Noului Testament, concepută de către Pr. Liviu Stan pentru a justifica apariția ulterioară a dreptului. Autorul percepe legile juridice în sensul pozitivismului modernității, pe care refuză să îl aplice, pe bună dreptate, perioadei primare a creștinismului, pe care o vede ca perioadă a purității absolute, unde nu aveau nici măcar „interese divergente". Însă tocmai din această confuzie rezidă problema tezelor sale. Elementele juridice regăsite în Noul-Testament nu pot fi echivalate cu cele ale pozitivismului juridic modern, altfel am fi etichetați ca anacronici sau necontextuali.

Într-o conferință ținută la 30 iulie 1967, la Schleswig-Holstein, în Republica Federală a Germaniei, în cadrul Academiei Evanghelice Germane, text publicat în limba germană și în limba română[342], Pr. Liviu Stan avea să continue aceste teze ale originii dreptului bisericesc în Biserica Ortodoxă. Autorul, în subcapitolul legat de „Biserica în afara Dreptului (Die Kirche außerhalb des Rechtes)" resistematizează toate tezele sale din lucrările precedente, pornind de la abolirea legilor Vechilului Testament prin întemeierea Bisericii. Prin urmare, Noul-Testament nu conține nicio urmă a vreunei norme juridice[343]. Ceea ce este contradictoriu în afirmațiile autorului este, de data aceasta, excluderea dreptului din soteriologie, dreptul nu mai reprezintă un mijloc mântuitor, deși în studiul său „Biserica și Dreptul" autorul își fundamenta necesitatea dreptului în viața Bisericii tocmai pe această teză.

> „Odată întemeiată și înzestrată cu toate mijloacele necesare pentru a-și putea îndeplini rostul său mântuitor – mijloace între care nu intrau și normele juridice –, Biserica și-a desfășurat lucrarea sa religioasă și morală, ca și pe aceea de organizare a comunităților de credincioși, fără a folosi norme juridice și fără a simți nevoia să recurgă la acestea. Astfel

[342] Liviu Stan, „Obârșia și dezvoltarea istorică a Dreptului bisericesc", *Mitropolia Olteniei,* anul XX, nr. 1-2 (1968), pp. 3-11 (republicat în: Liviu Stan, „Obârșia și dezvoltarea istorică a Dreptului bisericesc", în: Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Teologia Dreptului*, vol. 1, Coord. Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Editura Andreiana, Sibiu, 2010, pp. 65-81). Liviu Stan, „Das Wesen des orthodoxen Kirchenrechtes - gottliche Setzung oder geschichtlich wandelbar?", în: *Kyrios*, Neue Folge, VIII (1968), Heft 3/4, pp. 180-189.

[343] „În Noul Testament, nici Mântuitorul, nici Sfinții Apostoli nu introduc legi cu caracter juridic, ci numai norme religioase și morale. Răsfrângerea acestora asupra relațiilor sociale, inclusiv asupra relațiilor cu statul, nu trebuie să inducă pe nimeni în eroare, atribuindu-le caracter juridic, adică un caracter pe care ele nu l-au avut și nu-l au". Liviu Stan, „Obârșia și dezvoltarea istorică a Dreptului bisericesc", p. 66.

fiind, Biserica a început prin a exista și a-și înfăptui lucrarea sa mântuitoare, în afara dreptului, adică în afara razei de acțiune a normelor juridice.[344]"

Mai mult, autorul însuși este de acord că, dacă dreptul era un element fundamental pentru mântuire, Mântuitorul ar fi înzestrat Biserica cu acest mijloc[345]. De asemenea, tot contradictorie este și afirmația conform căreia Biserica nu a folosit aceste legi juridice și norme de drept până în secolul al III-lea[346], deși în studiul său precedent arăta că divizările pe clase sociale au fost începând cu primul secol creștin ceea ce a necesitat și folosirea acestor elemente juridice în viața ei eminamente religios-morală. Autorul identifică, în consecință, trei etape de apariție a dreptului, prima etapă în care dreptul nu a fost prezent sau necesar în viața Bisericii, aceasta este poziționată până în secolele III-IV, a doua etapă, din secolul al IV-lea până în secolul al VI-lea, etapa de apariție a dreptului și de asumare a lui în structura Bisericii, alături de dogme[347], și a treia etapă, începând cu epoca lui Justinian în care apare dreptul nomocanonic, un drept de stat care cuprindea concomitent dreptul laic și dreptul bisericesc[348].

O ultimă lucrare pe care o vom aborda este *Cursul de drept bisericesc,* recent publicat de către Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, în colecția *Biserica și Dreptul*[349].

Cu privire la acest curs, avem mențiunea Pr. Liviu Stan, care spunea în studiul său redactat în 1971 că: „Autorul ei a mai dat la iveală partea întâi, adică partea introductivă, a cursului său de *Drept bisericesc*, sub titlul *Ontologia Juris*, care a rămas până astăzi singurul tratat de filozofie creștină a Dreptului în întreaga literatură teologică

[344] Liviu Stan, „Obârșia și dezvoltarea istorică a Dreptului bisericesc", pp. 66-67; Liviu Stan, „Das Wesen des orthodoxen Kirchenrechtes", p. 181.

[345] „Desigur, Biserica, așa precum a existat în afara dreptului, ar fi putut să rămână și în continuare în afara dreptului, pentru că, dacă dreptul ar fi fost socotit un element absolut necesar pentru lucrarea mântuitoare la care este chemată Biserica, Mântuitorul ar fi înzestrat-o și cu acest mijloc". Liviu Stan, „Obârșia și dezvoltarea istorică a Dreptului bisericesc", p. 67; Liviu Stan, „Das Wesen des orthodoxen Kirchenrechtes", p. 181.

[346] Liviu Stan, „Obârșia și dezvoltarea istorică a Dreptului bisericesc", p. 67; Liviu Stan, „Das Wesen des orthodoxen Kirchenrechtes", p. 181.

[347] „Prin această legislație canonică din veacurile: al IV-lea și al V-lea, Biserica intră în așa măsură sub imperiul dreptului încât normele ei juridice apar, alături de normele dogmatice, ca a doua pârghie a existenței sale sau ca al doilea element constitutiv esențial al vieții bisericești. De atunci încoace, canonul, în sens de lege juridică a Bisericii, dobândește un caracter quasi-sacru, iar conformitatea cu normele canonice, numită canonicitate, dobândește și ea un înțeles echivalent cu înțelesul dogmatic al noțiunii de ortodoxie, sau de catolicitate, în sensul de atunci al acestui cuvânt." Liviu Stan, „Obârșia și dezvoltarea istorică a Dreptului bisericesc", pp. 69-70; Liviu Stan, „Das Wesen des orthodoxen Kirchenrechtes", pp. 182-183.

[348] „Cu epoca lui Justinian începe o a treia etapă în dezvoltarea istorică a dreptului bisericesc, sau, mai bine zis, în statornicirea unei noi înfățișări a dreptului bisericesc, care este aceea pe care o reprezintă colecțiile numite Nomocanoane. ... Noua formă a dreptului nomocanonic al Bisericii este considerată ca fiind aceea care încheie dezvoltarea dreptului bisericesc și îi dă o statornicire și o identitate de studiu juridic aparte." Liviu Stan, „Obârșia și dezvoltarea istorică a Dreptului bisericesc", pp. 70-71; Liviu Stan, „Das Wesen des orthodoxen Kirchenrechtes", p. 183.

[349] Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Fragmente de curs*, vol. 8, Coord. Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Editura Andreiana, Sibiu, 2017, pp. 9-171.

și juridică de specialitate"[350]. Acest curs nu reprezintă o descoperire și o noutate absolută pentru cercetarea canonică deoarece el a fost transmis, după cum vom vedea, sub numele arhid. Prof. Dr. Ioan Floca, care l-a publicat, deși fără menționarea numelui Pr. Liviu Stan, în anul 1990 la Editura Institutului Biblic și de Misiune de la București sub titlul *Drept canonic ortodox* și care cuprinde și legislația și administrația bisericească. Cu toate acestea, publicarea reprezintă o primă tipărire a *Cursului de Drept bisericesc* al Pr. Liviu Stan[351].

Prima parte a cursului nu reprezintă altceva decât un rezumat al primei părți din *Ontologia Juris*. Autorul reia ideile cu privire la raportul dintre religie și drept, arătând starea de perfecțiune paradisiacă a omului și lipsa necesității religiei, dreptului[352]. Dacă în *Ontologia Juris* autorul combătea doctrina marxistă, care plasa chestiunea economică și cea a litigiului ca moment al apariției și dezvoltării dreptului, această teză fiind din nou abordată, după cum am văzut, doar tangențial, în *Cursul* său Pr. Liviu Stan afirmă clar că:

> „După cum arată istoria societății omenești și, în special, istoria dreptului, această stare este caracterizată prin neînțelegeri grave apărute în probleme de ordin material. Conținutul legilor de drept arată că, în proporție de 99%, ele reglementează relațiile de natură materială sau economică și că, acolo unde nu se ajunge la litigii de astfel de natură, relațiile dintre oameni continuă pe baza legilor religios-morale, fără a se face simțită necesitatea folosirii legilor juridice. Se constată că litigiile reglementate prin legi de drept au ca temei păcatul exploatării omului de către om, de unde rezultă că tocmai apariția acestui păcat a prăbușit omenirea într-o stare mult inferioară celei precedente.[353]"

Cursul Pr. Liviu Stan nu mai conține o parte de analiză a teoriei marxist-leniniste, deși în *Ontologia Juris* aceasta are un spațiu de tratare considerabil[354].

O parte importantă a acestui curs este dată de natura canoanelor și raportarea lor la alte norme. În acest sens, autorul clasifică normele în: normă de credință, norme tehnice, norme etic-morale, norme juridice[355]. În această clasificare, normele canonice, sau canoanele, reprezintă „elaborări ale sfintelor sinoade", receptate sinodal prin consensul unanim al Bisericilor și obligatorii pentru toți creștinii. Între normele canonice și cele dogmatice există o relație strânsă deoarece: „Dogmele determină conținutul normelor morale, dar și al normelor sociale, numite canoane. În același timp, ele investesc normele canonice cu o aură de sfințenie, spre deosebire de celelalte norme,

---

[350] Liviu Stan, „Contribuții și poziții ale teologilor români în probleme de Drept bisericesc", p. 61.

[351] A se vedea: „Nota editorului", în: Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Fragmente de curs*, vol. 8, pp. 5-8.

[352] Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Fragmente de curs*, vol. 8, pp. 31-32; precum în: L. Stan, *Ontologia Juris,* pp. 196-199.

[353] Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Fragmente de curs*, vol. 8, pp. 31-32.

[354] Editorul lucrării afirmă pertinent următoarele „Autorul prezintă obiectiv teoria materialistă. O critică la adresa ei era imposibilă pe vremea aceea. Totuși, cititorul are libertatea de a compara aceasta cu teoriile prezentate anterior și cu cea creștină, și poate trage ușor propriile concluzii (n.n.)." Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Fragmente de curs*, vol. 8, p. 44, nota 9.

[355] Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Fragmente de curs*, vol. 8, p. 63.

având izvorul în descoperirea divină și numai în secundar și în rânduiala socială a vremii. Normele canonice formează în totalitatea lor dreptul canonic.[356]"

Dreptul bisericesc este definit de către autor ca „dreptul religiei creștine sau suma principiilor și normelor de drept după care se organizează și se conduc toate confesiunile creștine". Prin această definiție, s-ar putea înțelege că dreptul bisericesc este aplicabil tuturor creștinilor, indiferent de confesiunea lor. Însă autorul precizează că „Dreptului bisericesc i se mai spune și drept canonic, deoarece legile bisericești se mai numesc și canoane."[357] În acest sens, dreptul bisericesc ortodox este o ramură a dreptului bisericesc creștin. Deși autorul face diferență între legile civile și canoane, în cele din urmă afirmă că „legile bisericești se numesc canoane"[358].

Prin urmare, Pr. Liviu Stan vorbește în întrega sa operă, în repetate rânduri, despre existența unei stări ideale de organizare a Bisericii în primul secol creștin, bazată exclusiv pe norme religioase și morale, fără norme juridice. Această teorie a influențat marea majoritate a teologilor și canoniștilor români care au abordat această tema naturii canoanelor[359]. Această „inegalitate socială", ca și cum Biserica ideală ar fi o re-

---

[356] Liviu STAN, *Biserica și dreptul. Fragmente de curs*, vol. 8, p. 64.

[357] Liviu STAN, *Biserica și dreptul. Fragmente de curs*, vol. 8, p. 111.

[358] Liviu STAN, *Biserica și dreptul. Fragmente de curs*, vol. 8, p. 125.

[359] D. GĂINĂ, „Temeiuri canonice ale conștiinței ortodoxe", în *Ortodoxia*, XIV (1962), nr. 3., pp. 396-412; Petre COMAN, „Problema obiceiului de drept în sfintele canoane", în *Studii Teologice*, 5-6 (1969), p. 400; Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, „Poate exista Biserica fără Drept canonic?", *Teologia*, nr. 1(2009), pp. 60-75. Autorul percepe Dreptul canonic ca o disciplină eclesiologică și juridică, „discipline ecleziologice și juridice (Drept canonic)", postulând, în termenii lui Liviu Stan, „tărie(a) de nezdruncinat a normelor canonice ale Bisericii", făcând diferență între canoanele de cuprins dogmatic și cele de cuprins juridic-disciplinar, „canoane cuprinse în Sintagma Bisericii Ortodoxe se împart în două categorii, de cuprins dogmatic și de cuprins juridic-disciplinar, prin urmare canoanele dogmatice neputând fi schimbate tocmai datorită cuprinsului lor dogmatic, în timp ce canoanele care nu au cuprins dogmatic pot fi schimbate de autoritatea supremă a Bisericii Ecumenice, adică de sinodul ecumenic și nu de fiecare episcop în chip individual. Sinoadele Bisericilor locale nu pot hotărî împotriva doctrinei canonice a Bisericii, ci toate hotărârile sinodale, pornind de la statutele și regulamentele de aplicare ale Bisericilor și până la simplele decizii, trebuie să dea expresie normelor canonice, principiilor canonice, ținându-se cont de spiritul canoanelor și de principiile de interpretare." Într-un alt studiu, autorul afirmă: „Unora ca aceștia le răspundem că, deși Biserica nu a fost înzestrată cu un cod de legi juridice, nici de Mântuitorul, nici de Sfinții Săi Apostoli, totuși a primit puterea de a se folosi de condițiile vieții, în acord cu scopul său, dintre aceste condiții făcând parte și Dreptul, element hotărâtor care se înfățișează ca fiind creat de inegalitatea socială, factor ce-și va afirma întotdeauna utilitatea și deci actualitatea". Iulian CONSTANTINESCU, „Sfintele Canoane în viața practică bisericească", în: *Analele Universității din Craiova, Seria: Teologie*, VII (2002), nr. 9, p. 161 și „Am putea afirma chiar că Biserica nu ar fi putut exista fără Drept canonic, creându-și norme proprii după voința Mântuitorului, căci Biserica nu se putea constitui, închega, menține și apăra propriile interese fără norme de drept, numai pe temelia normelor religios-morale", p. 163. Adept al tezei lui Liviu Stan, Pr. Ioan Floca afirma: „Biserica s-a organizat încă de la început pe temelia principiilor cutumiare și mai apoi conform principiilor și normelor canonice, fiind imposibilă organizarea și funcționarea comunităților creștine numai pe temelia iubirii, a credinței și a normelor religios-morale. În sânul unui stat sclavagist, bine încorsetat de legislația romană și mai apoi bizantină, Biserica și-a confecționat propriile principii și propria legislație canonică, chiar dacă unele noțiuni juridice și norme au fost împrumutate din dreptul

alitatea a unui comunism idealizat, a dus, în cele din urmă, la apariția normelor cu caracter juridic și a dreptului canonic[360], tocmai din cauza divizării creștinilor în clase sociale. Legislația bisericească și textele canonice reprezintă acte prin care se manifestă conștiința de sine a Bisericii și sunt cuprinse în conștiința canonică alături de obiceiurile canonice și chiar de legile statului care privesc Biserica. Canonistul român plasează astfel natura dreptul canonic, precum Rudolf Sohm[361] și Nicolai Afanasiev, în afara Bisericii și identifică un anumit moment de imixtiune a normelor juridice încreștinate de către Biserică, acest moment corespunzând cu secolul al IV-lea, după ce Biserica a început să colaboreze cu statul[362]. Prin aceasta, canonistul român postulează ideea unui drept eclesial de origine seculară, un drept uman, care a avut la bază dreptul roman și dreptul iudaic, adaptat realităților Bisericii care nu mai corespundea stării ideale a creștinismului primar și, prin aceasta, Biserica și-a creat un *jus ecclesiasticum*, un auxiliar necesar vieții eclesiale pervertite de structurarea socială a societății greco-romane sclavagiste. Prin aceasta pr. Liviu Stan postulează aceeași posibilă diferențiere între lege și har, precum autorii menționați, dar nu ajunge la contradicția totală dintre dreptul canonic și harul divin, ci la postularea dreptului canonic în Biserică ca „un auxiliar important al misiunii sale"[363], afirmând totuși că dreptul nu constituie un element soteriologic, altfel ar fi fost constitutiv Bisericii încă de la începuturile sale.

---

de stat și îmbisericite. Dacă Biserica s-ar fi putut organiza numai pe temelia adevărurilor de credință și a normelor religios-morale n-ar mai fi apelat la o legislație canonică. " Drepul canonic este „ramură a dreptului religios creștin care se ocupă cu principiile și normele de drept după care se organizează și se conduce Biserica Ortodoxă" I. N. Floca, *Drept canonic ortodox*, vol. I, p. 55.

[360] Aceeași perspectivă se poate observa, după cum am văzut, și în alte studii, în afara celor analizate, precum: Liviu Stan, „Biserica cu sau fără laici?", în *Biserica și Dreptul,* vol. 4, p. 234; Liviu Stan, „Despre „recepția" de către Biserică a hotărârilor sinoadelor ecumenice", în: *Biserica și Dreptul,* vol. 2, p. 74.

[361] Liviu Stan a cunoscut opera lui Rudolf Sohm, pe care îl citează în repetate rânduri, deși de multe ori îl combate. Friedrich Heyer afirmă că, la inițiatica mitropolitului Nicolae Bălan, „Liviu Stan verarbeitete Sohms Kirchenrecht", Friedrich Heyer, *Die orientalische Frage im kirchlichen Lebenskreis: das Einwirken der Kirchen des Auslands auf die Emanzipation der orthodoxen Nationen Südosteuropas 1804-1912*, Otto Harrassowitz Verlag, 1991, p. 230. Afirmația sa se bazează pe: Mircea Păcurariu*, Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu*, Sibiu, 1987, pp. 139-141.

[362] Liviu Stan, „Das Wesen des orthodoxen Kirchenrechts", p. 181.

[363] Liviu Stan, „Biserica și Dreptul", p. 33. Totuși în anumite studii pr. Liviu Stan afirmă o incompatibilitate evidentă între har și lege: „sinoadele ecumenice sunt numai forme și episoade care survin în viața Bisericii, atunci când aceasta, împreună cu Duhul Sfânt, le găsește necesare, iar încercarea de instituționalizare a lor este o încercare deșartă, pentru că lucrarea Sfântului Duh nu poate fi instituționalizată și periodizată, în sensul că nu poate fi cuprinsă în niște forme juridice și forțată prin acestea ca neapărat să se producă." Cf. Liviu Stan, „Despre „recepția" de către Biserică a hotărârilor sinoadelor ecumenice", pp. 75-76.

1.1.11. Natura dreptului canonic în lucrările lui Ioan Floca

În 1990, Arhid. Ioan Floca[364] publica la Editura Institutului Biblic și de Misiune de la București un manual de Drept canonic ortodox, care cuprinde și legislația și administrația bisericească. După cum se menționează în prefață[365], manualul este alcătuit pe baza programei analitice aprobate de către Sf. Sinod, având ca bază literatura canonică anterioară, dar în special opera ilustrului profesor Liviu Stan: „a urmat în deosebi lucrările profesorului său îndrumător și părinte sufletesc preot Liviu Stan, unele alcătuite cu scopul de a constitui părți dintr-un viitor manual". Manualul publicat de către Ioan Floca este dedicat Părintelui Liviu Stan, care, prin testament, îi lasă întreaga bibliotecă și toate operele sale. Acest manual a fost folosit și încă este folosit și astăzi ca principalul manual de drept canonic ortodox în Patriarhia Română.

Autorul pornește de la definirea dreptului în general, bazându-se pe studiile aprofundate realizate anterior[366], și de la influența generală a dreptului asupra omului, definit ca subiect de drept de la concepere până la moarte și chiar și după aceasta. Diferit de alte manuale clasice de drept canonic, Ioan Floca pornește de la explicarea generală a terminologiei juridice: drept, dreptate, lege, folosirea termenului drept în alte culturi și la alte popoare, dedicând un amplu subcapitol tratării noțiunii generale de drept, atât în cultura antică, la filosofii și juriștii greci și latini, cât și la Sfinții Părinți[367]. La o analiză atentă a părții introductive, mai ales dacă o comparăm cu lucrarea Pr. Liviu Stan, *Ontologia Juris,* publicată în 1943[368] și cu cursul său de *Drept Bisericesc*, vom constata că aceste pasaje nu reprezintă altceva decât un rezumat fidel al amplelor dezbateri pe care Pr. Liviu Stan le-a redactat[369]. Mai mult, dacă vom compara partea aceasta din introducere cu introducerea la Cursul de drept bisericesc al Pr. Liviu Stan, vom constata o asemănare foarte mare.

După toate aceste dezbateri preliminarii, Ioan Floca ia în discuție factorii care au determinat formarea dreptului bisericesc, unde elaborează, din perspectiva istorico-genetică, o întreagă teorie cu privire la apariția dreptului în Biserică și raportul acestuia

---

[364] Despre date bio-bibliografice, a se vedea: Mircea Păcurariu*, Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu*, Sibiu, 1987, pp. 367-368 și Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, pp. 183-184.

[365] Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.

[366] Se poate menționa importanța operei lui Ioan Floca în istoria dreptului românesc: Ioan Floca, *Originea dreptului scris în Biserica Ortodoxă Română,* teză de doctorat, Sibiu, 1969; Ioan Floca, *Din istoria Dreptului românesc I. Dreptul scris,* Sibiu, 1993, 94 pp.

[367] Despre conceptul de lege la Sfinții Părinți, a se vedea: John Mcguckin, *Ascent of Christian Law: Patristic and Byzantine Formulations of a New Civilization*, St Vladimirs Seminary Press, 2012, pp. 57-273.

[368] Liviu Stan, „Ontologia juris", în *Anuarul XIX (1) al Academiei teologice „Andreiane*", Sibiu, 1943, pp. 407-611 (și extras: Liviu Stan, *Ontologia juris*, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1943, 203 pp.) Pentru analiza acestei opera, a se vedea supra.

[369] Cf. Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox,* Vol. 1, pp. 18-27 și Liviu Stan, *Ontologia juris*, pp. 50-130.

cu harul divin. Și aici, la o analiză mai atentă asupra acestui pasaj, care se desfășoară pe cuprinsul a 13 pagini (pp. 28-40), putem constata că Ioan Floca preia în întregime și fără nicio referire studiul pr. Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii"[370], cu excepția amplelor note de subsol adăugate de Pr. L. Stan, care ar fi explicat, într-adevăr, anumite teze redate inițiale Pr. Stan. Prin urmare, dată fiind similitudinea tezelor între lucrările celor doi, concluziile analizei operei Pr. Liviu Stan, pot fi aplicate asupra ideilor regăsite în cartea publicată de Ioan Floca.

1.1.12. Repercusiuni ale divizării și înțelegerii sociologice a dreptului bisericesc în abordările canonice ale secolelor XIX-XX în teologia românească

Marea majoritate a autorilor menționați pornesc de la o perspectivă socială a eclesiologiei, Biserica fiind, pentru dreptul bisericesc, o societate, de multe ori doar umană, sau chiar juridică[371], întemeiată de către Hristos, având scopuri religioase bine definite, diferită de orice altă societatea lumească, prin țelurile sale soteriologice. În dreptul canonic ortodox român, Valerian Șesan introduce, după cum am văzut, noțiunea de „societate perfectă", deși ea exista în abordările anterioare referitoare la definirea dreptului canonic, însă doar voalat.

După cum am văzut, marea majoritate a teologilor ortodocși români fac diferența între „drept bisericesc" și „drept canonic", înglobându-l pe cel din urmă în sfera de dezbatere a celui dintâi[372]. În viziunea unor autori, sintagma „drept bisericesc sau eclesial" este preferabilă față de „drept canonic", deoarece cea din urmă este folosită în preponderență în teologia catolică,[373] iar *dreptul bisericesc* are un cuprins mai vast decât *dreptul canonic*, acesta din urmă fiind inclus în dreptul bisericesc, ca parte fundamentală a sa[374]. Dreptul canonic se referă, de cele mai multe ori, la tradiția cano-

[370] Cf. Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox*, vol. 1, pp. 28-40 și Liviu Stan, „Jus ecclesiasticum. Dreptul în viața Bisericii", în: *Studii Teologice*, seria a II-a, anul XII, nr. 7-8, septembrie-octombrie (1960), pp. 467-483.

[371] A se vedea în acest sens abordările lui: Pr. Dim. N. Ștefănescu, „Biserica e societate juridică", în: *Biserica Ortodoxă Română,* an XLVI (1928), nr. 2 (febr.), pp. 117-127; nr. 3 (mart.), pp. 206-210;

[372] Excepție face Iorgu D. Ivan, „Preocupări și studii de drept canonic", p. 410.

[373] Constantin Erbiceanu oferă câteva „argumente" împotriva sintagmei „drept canonic": „A) Pentru că numirea de Drept canonic se atribue astăzi în lumea canonică și științifică a Europei, acelui corp, care cuprinde în special legislațiunea Bisericei Romane. B) Pentru că așa numitul drept canonic cuprinde în el multe învățături străine, care astăzi fac parte esclusiv din jurisprudența dreptului politic civil. C) Pentru că nu voim să confundăm cu aceeași numire dreptul ce aparține *Unia sfinte și apostolice Biserici* cu dreptul canonic al Bisericei Romei, derivat în genere din episcopatul lumesc, (pe când aveau și stăpânirea lumească)". Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc", p. 646.

[374] Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, p. 11. Chiar și autori mai noi fac această diferențiere. Iulian Mihai L. Constantinescu, „Personalitatea Mitropolitului-Canonist Andrei Șaguna", p. 87, n. 2: „Prin urmare, numirea de Drept canonic se utilizează atunci când expunerea se întemeiază pe canoanele cuprinse în Colecția fundamentală de canoane, urmând ca numirea de Drept bisericesc

nică a primului mileniu, reprezentată de sfintele canoane, iar dreptul bisericesc se referă la toate normele canonice, la legislația canonică și legislația civilă cu referire la cultele religioase. Canoniștii și teologii ortodocși oscilează între dreptul canonic[375] și dreptul bisericesc[376].

La o analiză mai elaborată, putem constata că unii autori apuseni afirmă că putem vorbi de folosirea sintagmei *ius canonicum* încă de la începutul Bisericii, desemnând întreaga legislație bisericească[377]. Totuși, în momentul în care dorim să identificăm un sistem de drept bisericesc în primul mileniu, care să poarte denumirea de *ius canonicum* sau ὁ κανονικὸς / ἐκκλησιαστικὸς νόμος, ori τὸ κανονικὸν ἐκκλησιασικὸν δίκαιον și care să se refere la conceptul abstract de sistem de drept realizat prin sistematizarea tuturor prevederilor juridice, cu o jurisprudență stabilită și un pozitivism juridic, vom putea constata, cu puține excepții, lipsa unui asemenea sistem de drept[378].

În perioada medievală, până în secolul al XVI-lea sintagma *ius ecclesiasticum* a fost folosită împreună cu *ius canonicum,* pentru a desemna totalitatea normelor bisericești, *ius ecclesiasticum* având în vedere faptul că Biserica, înțeleasă ca societate religioasă, este singura autoritate care poate promulga legi bisericești[379].

Datorită influenței reformei și a viziunii diferite asupra dreptului bisericesc, începând cu secolul al XVII-lea termenul de *ius ecclesiasticum* este folosit pentru a desemna totalitatea legilor civile cu incidență în viața religioasă, promulgate de către Stat ca autoritate legislativă supremă care are competențe de reglementare chiar și a vieții bisericești. Astfel, de cele mai multe ori, teologii ortodocși, pentru a combate viziunea catolică a sintagmei „drept canonic”, apără cu înverșunare sintagma „drept bisericesc”, pasajele lor fiind influențate, de cele mai multe ori, de descrierile occidentale ale dreptului bisericesc[380].

---

să vizeze o sferă mai largă, adică întreaga legislație bisericească postsinodală și legislația de stat cu privire la Biserică până în prezent, deși o astfel de legislație bisericească a fost confirmată ca generală și obligatorie în Biserică, acceptată prin consensus Ecclesiae dispersae. O consecință firească a acestui raționament fiind că Dreptul bisericesc este mai vast decât cel canonic, acesta din urmă fiind chiar temelia și elementul său esențial”.

375 Autori care folosesc sintagma drept canonic: A. Șaguna, Ioan Floca, Liviu Stan, Panteleimon Rodopoulos, *An Overview of Orthodox Canon Law*, p. 21.

376 Autori care folosesc sintagma drept bisericesc: Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 19; Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc*, p. 11; Constantin Erbiceanu, „Câteva cuvinte despre Dreptul Bisericesc”, p. 646; Dimitrie Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. II, p. 1.

377 Constant van de Wiel, *History of Canon Law*, Peeters Publishers, 1991, p. 12.

378 David Wagschal, *Law and Legality in the Greek East: The Byzantine Canonical Tradition*, 381-883, Oxford University Press, 2015, p. 152.

379 Constant van de Wiel, *History of Canon Law*, p. 13.

380 Un exemplu în acest sens este argumentarea lui Vasile Pocitan care preia distincția de la F. Vering și F. Walter. A se compara în acest sens Vasile Pocitan, *Compendiu de drept bisericesc*, p. 19 cu Friedrich Heinrich Vering, *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts*, p. 8 (V. Pocitan folosește traducerea franceză: Friedrich H. Vering, *Droit Canon*, Vol.1, Victor Palmi, Paris, 1879, p. 26.) și Ferdinand Walter, *Lehrbuch des Kirchenrechts aller christlichen Confessionen*, A. Marcus, 1871.

Lucrarea de față se distinge prin mai multe calități, dintre care subliniem următoarele. În primul rând, se prezintă drept o analiză științifică din punct de vedere canonic, juridic și teologic a naturii canoanelor și a principiilor de interpretare a lor în Dreptul canonic ortodox. Ea reprezintă un interes major pentru teologia românească, în special datorită unicității și complexității subiectului abordat, putând fi considerată o monografie completă referitoare la această temă, care se înscrie pe linia unor lucrări recent apărute în mediul occidental, dar și ortodox, care abordează aspecte ale naturii și interpretării canoanelor din punct de vedere istoric și canonic-juridic. Mai apoi, subiectul, de o deosebită profunzime și actualitate, tratează importanța interpretării canoanelor în cadrul tradiției canonice a Răsăritului creștin, iar aprofundarea sa a necesitat o susținută activitate de cercetare în țară și în străinătate. Autorul, pe parcursul lucrării, a dat dovadă de o bună orientare în tematică, parcurgând literatura de specialitate și argumentând pe baza izvoarelor canonice recentrarea înțelegerii tradiției canonice ortodoxe pe viața complexă a Bisericii, iar nu pe forme sociale, organizatorice sau juridice predeterminate.

Mai apoi, autorul stăpânește metoda de lucru canonică și teologico-științifică, dovedind pe parcursul lucrării o deosebită putere de analiză și o capacitate de sistematizare a tematicii abordate, prezentată printr-un limbaj academic, precum și o cunoaștere detaliata a principalelor puncte ale tradiției canonice răsăritene.

Forma de exprimare este adecvată unei lucrări științifice, tratând subiectul la un nivel ridicat, într-un stil elevat, precis și riguros. Se remarcă o eleganță a descrierii, fapt ce conferă o mai mare coerență textului și o evidențiere a trăsăturilor esențiale. Apoi, în tratarea subiectului propus, autorul dovedește o bună orientare în tematica propusă, iar limbajul canonico-juridic și teologic elevat oferă un plus de greutate expunerii. Mai mult, autorul dă dovadă de o bună capacitate de sistematizare a informațiilor, fapt care a dus la realizarea unei lucrări originale, inedite pentru mediul teologic românesc.

Pr. prof. univ. dr. Constantin Rus

UNIVERSITAS • NAPOCENSIS
ROMANIA
PRESA UNIVERSITARĂ

ISBN 978-606-37-0372-0
9 786063 703720